

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Radka Žáková

**Kontrastivní studium vyjadřování vidu v českých a německých narativních
textech**

**A Contrastive Study of Aspectual Means of Expression in Czech and German
Narrative Texts**

Praha 2011

Vedoucí: Mgr. Eva Lehečková

Chtěla bych tímto poděkovat Mgr. Evě Lehečkové za konzultace, podporu, podnětné připomínky a cenné rady, které mi při psaní bakalářské práce poskytovala.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. 8. 2011

podpis

Anotace

Bakalářská práce se zabývá kontrastivním studiem různých jazykových prostředků sloužících k vyjadřování aspektuálních významů v češtině a němčině. Nejprve představí aspektuální soustavy obou jazyků a ukáže tradiční přístupy k této problematice. Oba jazyky vyjadřují aspektuální významy odlišnými prostředky. Kontrastivní analýza bude založena na společném sémantickém rysu teličnosti, který tvoří ústřední sémantickou opozici v obou jazykových systémech. Analyzována bude úzká skupina českých a německých inkrementálních sloves. Pro inkrementální slovesa je charakteristický homomorfismus, tj. vztah mezi průběhem děje a manipulací objektu (jeho vznikem, zánikem, modifikací). V objektu inkrementálních sloves se nachází specifická sémantická role inkrementálního pacientu. Cílem práce je představit a doložit na základě korpusového materiálu relevantní prostředky vyjadřující teličnou interpretaci slovesa a aspektuální významy: sémantika slovesa, vztah predikátu a nominální fráze v inkrementálním pacientu a vlastnost nominální fráze. Analýza se všímá také specifických prostředků obou jazyků. V češtině na teličnost působí kategorie slovesného vidu, v němčině kategorie gramatického členu a systém slovesných časů.

Klíčová slova

Sloveso, aspektuálnost, teličnost, inkrementální slovesa

Abstract

The thesis deals with a contrastive study of various aspectual means of expression in Czech and German. First it presents the aspectual systems in both languages as they are described in traditional models of aspectuality. Czech and German express aspectual meanings by different means. Hence a contrastive analysis of both languages is based on a mutual semantic feature of telicity, which constitutes the main semantic opposition in both studied aspectual systems. The analysis focuses on a limited group of Czech and German Incremental verbs. For the Incremental verbs it is characteristic the homomorphism, the relation between event development and manipulation of the object (constitution, termination, modification). Incremental verbs include in their direct object the thematic role of Incremental Patient. The goal of the paper is to present and describe with support of corpus data the relevant means of expression of telicity and other aspectual meanings: the telicity of a verb is determined by verbal semantics, relation between a predicate and its nominal phrase that functions as an Incremental Patient and certain semantic properties of an Incremental Patient.

The analysis of aspectual means of expression concentrates on specific linguistic means in both languages. In Czech the category of verbal aspect determines the telicity whereas in German it is the category of grammatical article and the system of verbal tense.

Keywords

Verb, aspectuality, telicity, incremental verbs

Obsah

Anotace.....	4
Klíčová slova.....	4
Abstract	4
Keywords.....	5
Úvod	8
1 Aspektuálnost v češtině	10
1.1 Slovesný vid v češtině.....	10
1.1.1 Úvod	10
1.1.2 Slovesný vid jako kategorie gramaticko-lexikální	10
1.1.3 Sémantická klasifikace slovesného vidu	10
1.1.4 Realizace vidu gramatickými prvky	14
1.1.5 Způsoby slovesného děje.....	17
1.2 Integrace teličnosti do českého aspektuálního systému	18
1.2.1 Úvod	18
1.2.2 Pojem (a)teličnosti	19
1.2.3 Mereologická koncepce v angličtině	19
1.2.4 Sémantické faktory teličnosti.....	20
1.2.5 Mereologický přístup v češtině.....	24
1.2.6 Teličnost a vid.....	26
1.2.7 Imperfektivní vid v češtině	27
1.2.8 Perfektivní vid v češtině	28
1.2.9 Korelace distinkce ohraničenosti/neohraničenosti s distinkcí určitosti/neurčitosti	30
1.2.10 Shrnutí.....	31
2 Aspektuálnost v němčině.....	32
2.1 Úvod.....	32
2.2 Kategorie Aktionsart v němčině.....	33
2.2.1 Prostředky aspektuálnosti v němčině.....	33
2.2.2 Klasifikace kategorie aktionsart	33
2.2.3 Aktionsart s časovým a nečasovým průběhem.....	34

2.2.4	Teličnost a aktionsart.....	34
2.2.5	Distinkce teličnost/ateličnost v kategorii aktionsart.....	35
2.2.6	Atelická slovesa.....	35
2.2.7	Telická slovesa.....	37
2.3	Akcionalita.....	43
2.3.1	Klasifikace sloves podle sémantických rolí aktantů.....	44
2.4	Shrnutí.....	45
3	Praktický výzkum.....	48
3.1	Úvod.....	48
3.2	Metoda práce.....	49
3.3	Praktický výzkum jednotlivých sloves.....	51
3.4	Výsledky praktického výzkumu.....	79
4	Závěr.....	81
	Bibliografie.....	82
	Elektronické zdroje.....	85

Úvod

K napsání bakalářské práce zaměřené na problematiku aspektuálnosti v češtině a němčině mě vedlo studium obou jazyků, prohloubené vlastním zájmem o jejich kontrastivní analýzu. K úvahám o tomto tématu mě také podnítily poznámky Pavla Eisnera o českém jazyce a vidu, který ve své knize *Chrást i tvrz* píše: „Co do slovesných vidů je každý Čech, nejvzdělanější i nejprostší, velmi citlivý.“ Problematika slovesného vidu je o to zajímavější a naléhavější, když si uvědomíme, že neslovanským zájemcům o studium češtiny působí české sloveso a především kategorie vidu nemalé potíže. Kontrastivní studium a popis aspektuálnosti v češtině ve srovnání s jinými, „neaspektuálními“ jazyky (v mém případě s němčinou) je pak úkol náročný, avšak ne nemožný. Předpokládám, že němčina dokáže vyjádřit různé významy aspektuálnosti jako čeština, pouze je realizuje odlišnými jazykovými prostředky. Východiskem mé práce je porovnání češtiny a němčiny z hlediska kategorie aspektuálnosti a nalezení paralelních prvků, jimiž lze tuto kategorii vyjádřit. Zajímá mne, jakými prostředky vyjadřují aspektuální významy česká a německá inkrementální slovesa. Zkoumám, zda nominální fráze v inkrementálním patientu predikátu, sémantika predikátu a vztahy mezi nimi ovlivňují telickou interpretaci slovesa a jeho aspektuální významy.

Pro srovnání češtiny a němčiny je nutné najít společný prvek, jímž jsou aspektuální významy vyjadřovány. V obou jazycích, které aspektuální významy vyjadřují různými prostředky, se zaměřuji na společný sémantický rys teličnosti jako ústřední sémantickou opozici v obou jazykových systémech. Vycházím ze zahraničních přístupů, v nichž kategorie teličnosti představuje centrální kategorii pro klasifikaci sloves z hlediska vyjadřování aspektuálních významů. Specifickou skupinu telických sloves, u nichž jsem se rozhodla zkoumat vyjadřování telických významů, představují tzv. inkrementální slovesa. Tato slovesa ve svém objektu obsahují specifickou sémantickou roli inkrementálního patientu, který umožňuje sledovat měřitelnou vlastnost (= nečasovou) kvalitu děje, kterou predikát přeměňuje na časovou míru děje. Ta ovlivňuje teličnost predikátu (*Pil víno* – substance *víno* v inkrementálním patientu vyjadřuje neohraničené množství, tuto měřitelnou vlastnost substance predikát přeměňuje na časovou míru děje, která je zde také neohraničená. Proto je predikát v této větě atelický X *Vypil litr vína* – substance *víno* je ohraničená specifickým udáním množství a rysem perfektivnosti, a proto děj vyjádřený predikátem je ohraničený, a tudíž telický). Tento přístup pracuje s několika podstatnými faktory ovlivňujícími kategorii teličnosti, a to sémantikou predikátů a vlastnostmi jejich valenčního doplnění. Významnými

představiteli této koncepce jsou Krifka (1986, 1989), Filip (1995, 1999). V české lingvistice se této koncepci věnuje například Lehečková (2004) nebo Dočekal (2007).

Práce je rozdělena do tří kapitol. V prvních dvou kapitolách představím teoretická východiska. Ve třetí kapitole ověřuji vliv relevantních prvků na telickou interpretaci jednotlivých sloves na jazykovém materiálu.

První kapitola je věnována kategorii aspektuálnosti v češtině. Nejprve přiblížím tradiční pojetí vidu a způsobů slovesného děje v české lingvistice. Pak se zaměřím na koncepci teličnosti u inkrementálních sloves a zasadím ji do tradičního českého výkladu o vidu. Vycházím přitom zejména ze zahraniční literatury. Představím hlavní faktory ovlivňující telickou interpretaci verbálních frází: sémantika slovesa, vztah mezi predikátem a jeho valenčním doplněním v inkrementálním patientu a kvantitativní (= vyjadřuje množství substance a jeho (ne)ohraničenost) a kvalitativní (= vyjadřuje (ne)specifičnost substance) vlastnost tohoto doplnění.

Druhá kapitola pojednává o aspektuálnosti v němčině. V této části vycházím z německých gramatik Duden (2009), Helbig-Buscha (2001) a z kontrastivní studie Jaromíra Povejšila (1977). Nejprve představím slovesnou kategorii Aktionsart. Hlavní pozornost však věnuji teličnosti a sémantické klasifikaci sloves a jazykovým prostředkům, jimiž se v němčině tyto modifikace průběhu děje vyjadřují.

Ve třetí kapitole koncepci teličnosti u inkrementálních sloves v češtině a němčině uplatním v empirickém výzkumu. U přesně vymezené, úzké skupiny deseti inkrementálních sloves (v celkovém rozsahu 800 dokladů pocházejících z paralelního korpusu InterCorp) zkoumám, jakými prostředky je realizována kategorie teličnosti v češtině a němčině. Analyzuji vztahy mezi predikáty a jejich valenčním doplněním v inkrementálním patientu a prověřím, zda kvantitativní a kvalitativní vlastnosti valenčního doplnění ovlivňují teličnost predikátů a jaké jiné prostředky (pragmatické) ji také mohou determinovat. Při analýze korpusového materiálu si uvědomuji specifika jednotlivých jazyků, v češtině se blíže zaměřím na vztahy mezi teličností a slovesným videm, v němčině na vztahy mezi teličností a gramatickým členem.

1 Aspektuálnost v češtině

1.1 Slovesný vid v češtině

1.1.1 Úvod

V následující části stručně představím kategorii slovesného vidu v češtině. Vycházím z tradičních výkladů slovesného vidu. Nejprve vysvětlím, v čem spočívá gramaticko-lexikální charakter vidu (1.1.2), pak se zaměřím na sémantické aspekty vidu (1.1.3), zmíním gramatické prvky, které slouží k vyjádření vidových významů (1.1.4) a na závěr krátce pojednám o kategorii způsobů slovesného děje, která je s kategorií vidu úzce propojena (1.1.5).

1.1.2 Slovesný vid jako kategorie gramaticko-lexikální

Encyklopedický slovník češtiny (dále jen ESČ) kategorii vidu charakterizuje z hlediska obecnělingvistického a vid označuje jako „více či méně silně gramatikalizovanou kategorii slovesa, která vyjadřuje netemporální časovou dimenzi děje/stavu vyjádřeného slovesným lexémem“ (ESČ: 527–528). V češtině je vid plně gramatikalizovanou kategorií slovesa. Projevuje se to tím, že kategorii vidu mají všechna česká slovesa (viz 1.1.3.2). Jejimi nositeli jsou jazykové prostředky, které ovlivňují charakter děje/stavu vyjádřeného slovesem. Povaha jazykových prostředků, jimiž je slovesný vid realizován, vede ke specifickému postavení kategorie vidu v české gramatice a její definici v tradičních příručkách. Slovesný vid totiž stojí na pomezí mezi mluvnicí a slovníkem. *Mluvnice češtiny 2* (dále jen MČ 2) uvádí, že vid je „kategorie lexikálně-gramatická nebo gramaticko-lexikální“ (MČ 2: 179). Přívlastek gramatická se vztahuje ke gramatickým prostředkům (afixům), jimiž je slovesný vid realizován. Tyto prostředky nesou rysy perfektivnosti, nebo imperfektivnosti, které vyjadřují opozici „ohraňivosti“ a „neohraňivosti“. Gramatické prostředky, jimiž je vid realizován, jsou zároveň prostředky slovtvornými, se změnou vidu dochází také ke změně lexikálního významu a tvorbě nové lexikální jednotky. Proto vid definujeme také jako kategorii lexikální. Vid jako mluvnická kategorie modifikuje význam slovesa, „patří k tzv. aspektovým modifikacím slovesa“ (Mathesius 1947: 165–166).

1.1.3 Sémantická klasifikace slovesného vidu

Slovesný vid lze považovat za kategorii gramatickou, nelze však opomenout uvést důsledky, které má základní vidový protiklad na lexikální význam slovesa: „modifikuje sloveso gramaticky, ale vedle toho je určuje i sémanticky jako vyjádření děje v jeho výsledku nebo naopak děje probíhajícího bez zřetele k jeho možnému dokončení, jako vyjádření děje

pojatého uzavřeně, celostně, nebo naopak děje pojímaného mluvčím neohraničeně, neuzavřeně, jako proces v jeho průběhu“ (MČ 2: 180).

1.1.3.1 Základní vidový protiklad dokonavosti/nedokonavosti

Za základní se považuje vidový protiklad sloves dokonavých (perfektivních) a nedokonavých (imperfektivních). Tento protiklad je považován za protiklad gramatický, v němž dokonavá slovesa tvoří člen příznakový a nedokonavá slovesa člen bezpříznakový. Dokonavý vid prezentuje slovesný děj jako ohraničený, ukončený, nedokonavý vid se k těmto vlastnostem slovesného děje nevyjadřuje, je k nim neutrální. Protože nedokonavé sloveso tvoří ve vidové opozici člen bezpříznakový, může v určitých kontextech vyjadřovat i děje dokonavé (*To představení jsem viděla už včera*).

Protiklad dokonavosti/nedokonavosti souvisí se sémantikou slovesa. V souvislosti s touto problematikou se hovoří o lexikálněsémantickém rysu teličnosti u jednotlivých sloves. Jednotlivá slovesa můžeme podle koncepce Daneše (1985) rozdělit na stavy, procesy (jednoduché děje) a události (mutační slovesa).¹ Na základě sémantické struktury sloves Daneš ukazuje, že na vidovém protikladu dokonavosti/nedokonavosti se podílejí spíše jen slovesa mutační. Rozdíl mezi dokonavým a nedokonavým mutačním slovesem ve vidovém páru je pak v rysu dosažení výsledku. Dokonavé sloveso výsledku dosahuje, kdežto nedokonavé sloveso vyjadřuje pouze směřování k tomuto výsledku, ale ne jeho dosažení (*Pavel spravil auto/Pavel spravoval auto*). Daného výsledku nemusí být u nedokonavého slovesa dosaženo vůbec (*Pavel spravoval auto, ale nepodařilo se mu to*). Mutační charakter děje je předpokladem pro převedení tohoto děje ze sloves nedokonavých na slovesa dokonavá. Stavová slovesa (*sedět, ležet, stát, moci*) a slovesa vyjadřující jednoduché děje (*bydlet, svítit, milovat, jít, čekat*) nemají dokonavý protějšek a jsou z hlediska vidu nepárová.

1.1.3.2 Sémantická definice vidového protikladu dokonavosti/nedokonavosti

Vid představuje kategorii sémanticky velmi rozrůzněnou, proto jej nelze ze sémantického hlediska definovat jedním slovem. Mnoho lingvistů podalo různé definice vidu, a proto existuje mnoho částečných synonym popisujících vidovou sémantiku. Dokonavý děj je definován mimo jiné jako: děj v jeho výsledku, děj pojatý jako hotový fakt, děj uzavřený, děj celkový, děj souborný, děj komplexní; nedokonavý děj také jako: děj probíhající, kurzívní.

Tyto sémantické definice však neplatí vždy a absolutně. Vymezení dokonavosti jako uzavřeného pojetí slovesného obsahu mohou v určitém kontextu stejně adekvátně vystihnout

¹ Jednotlivé skupiny sloves Daneš dělí podle toho, zda v nich jsou přítomny rysy [±dynamičnost] a [±mutačnost]. Stavy nesou rys [-dynamičnost], nevyjadřují dynamický děj. Procesy a události nesou rys [+dynamičnost] a dále se dělí podle rysu [±mutačnost]. Procesy mají rys [-mutačnost], vyjadřují prostě dynamické děje, události nesou rys [+mutačnost], vyjadřují změnu stavu, jejich děj spěje k určitému výsledku. Stavy jsou atelické, události jsou telické.

určitá nedějová slovesa označující schopnost (*znát, umět, moci*) a některá stavová slovesa (*mít*), a tím je tato definice dokonavosti nedostatečně rozlišujícím znakem proti nedokonavosti (*Umím uplést šálu. Zním všechna hlavní města Evropy*). Zejména préteritální děje u některých akčních sloves můžeme chápat jako uzavřené, i když jsou vyjádřeny nedokonavými slovesy. Děj vyjádřený nedokonavým slovesem může mít v minulosti stejně uzavřený a faktový charakter jako děj se slovesem dokonavým (*Včera jsme platili nájem – Včera jsme zaplatili nájem. Najednou slyšel, že na něj někdo volá – Najednou uslyšel, že na něj někdo volá.*). Ještě složitěji lze sémanticky definovat děje nedokonavé. Výše uvedená slovesa označující schopnost a některá stavová slovesa nelze definovat přívlaskem průběhový (*Pavel má novou motorku*), ačkoli jiná stavová slovesa (*ležet, sedět, spát*) bychom pro jejich časovou měřitelnost takto definovat mohli (*Ležím v posteli a spím*).

Slovesný vid je kategorie významově heterogenní, proto nelze najít společnou sémantickou definici dokonavých a nedokonavých sloves. V reprezentativních příručkách a gramatikách se objevují také jiné charakteristiky slovesného vidu (viz 1.1.4.1)

1.1.3.3 Obouvidová slovesa

Vidový protiklad dokonavosti/nedokonavosti zasahuje celý slovesný systém. Svědčí o tom fakt, že každé české sloveso je buď dokonavé, nebo nedokonavé. Výjimku tvoří malá skupina obouvidových sloves. Sem patří několik sloves českého původu (*jmenovat, věnovat, obětovat, zvěstovat, přenocovat, stanovit, napodobit*) a především početnější skupina sloves přejatých (*analyzovat, absorbovat, aktualizovat, dezinfikovat, organizovat*). Zdánlivou výjimku ve vidovém systému u obouvidových sloves vysvětluje ESČ jako „homonymii vidových forem“ (ESČ: 529). Žádné sloveso není absolutně obouvidové, tj. není zároveň dokonavé i nedokonavé ve všech svých tvarech a v každé situaci. Kopečný zdůrazňuje sepětí rysu obouvidosti s významem slovesa a přirovnává ji k pádové homonymii. Podle něj „je v každé konkrétní situaci každé sloveso jen jednoho vidu“ (Kopečný 1962: 41). Z toho vyplývá, že jednotlivá slovesa vystupují v konkrétním kontextu jako dokonavá, či nedokonavá, a představují tak formálně neoznačené vidové protějšky. Tendence nahrazovat vidovou homonymii jednoznačnými tvary se projevuje především u sloves cizího původu přejatých do češtiny. Tato slovesa nejprve vyjadřují oba vidové významy jedním tvarem, postupně však jsou prefixací k jejich základnímu tvaru utvářeny dokonavé protějšky (*organizovat – zorganizovat, dezinfikovat – vydezinfikovat*).

1.1.3.4 Protiklad determinovanosti/nedeterminovanosti

S protikladem dokonavosti/nedokonavosti úzce souvisí vývojově starší protiklad determinovanosti/nedeterminovanosti. „Determinovaností rozumíme zaměřenost slovesa na bližší určení, na udání objektu nebo cíle slovesného děje (...) nedeterminovaná označují činnosti skládající se z vícerych aktů, činnosti delší nebo opakované“ (Kopečný 1962: 12). (*Karel jede autem do práce. Karel jezdí do práce autem*). Protiklad determinovanosti/nedeterminovanosti byl podle Kopečného přítomen v jazyce ještě před vznikem kategorie vidu a stal se východiskem pro vznik gramatické opozice perfektivnosti/imperfektivnosti. Dnes můžeme protiklad determinovanosti (= určenosti) a nedeterminovanosti (= neurčenosti) najít jen u malé skupiny sloves pohybu. Determinovaná slovesa vyjadřují lineární pohyb (*jít, letět, nést, vézt, vést, jet, běžet, táhnout, valit, růst, lézt, kvést*), nedeterminovaná slovesa tento lineární pohyb nevyjadřují (*chodit, létat, nosit, vozit, vodit, jezdit, běhat, tahat*). Obě slovesa, determinovaná i nedeterminovaná mají téměř stejný význam. Slovesa determinovaná však obsahují sémantický rys „směřování k nějakému cíli“. Rysem „směřujícím k cíli“ se slovesa determinovaná/nedeterminovaná blíží opozici telický/atelický, o níž pojednávám v druhé části této kapitoly. Determinovaná slovesa pohybu mají syntetickou formu nedokonavého budoucího času s gramatickou předponou *po-* (*pů-*), (*pojedu, půjdu, poletím*). Na malém vzorku determinovaných/nedeterminovaných párů lze ukázat souvislost determinovanosti s perfektivností a nedeterminovanosti s imperfektivností. V jistých kontextech se distribuce párů determinovaných a nedeterminovaných sloves zcela shoduje s distribucí tvarů sloves dokonavých a nedokonavých, např. v imperativních větách (*Napiš to! – Nepiš to! Jdi tam! – Nechod' tam! Vez to pomalu! – Nevoz to sem!*)

1.1.3.5 Druhá vidová opozice aktuálnosti/neaktuálnosti

Vedle základní vidové opozice dokonavosti/nedokonavosti se někdy uvažuje o vidu v širším slova smyslu. U nedokonavých sloves se předpokládá význam opakovanosti a násobenosti děje. S násobeností jako vidovým významem pracoval především Kopečný (1962), v rámci vidu v širším slova smyslu s ní pracuje také Mluvnice češtiny 2 (1986) a Stručná mluvnice česká Havránka a Jedličky (2002). Kopečný u nedokonavých sloves vymezil druhou opozici aktuálnosti/neaktuálnosti.² U neaktuálnosti sledoval významové rysy opakovanosti a násobenosti. Násobenost se vyjadřuje pomocí iterativ (tvořena např. příponami *-a-* – *jíst-jídat*) a frekventativ (přípony *-áva-*, *-íva-* – *dělat-dělávat, nosit-nosívat*). Iterativa představují typ okrajový a neproduktivní, zatímco frekventativa představují typ

² Jinými slovy, „protiklad neaktuální násobenosti proti prosté nedokonavosti“ (Kopečný 1962: 15).

produktivní, zasahující téměř celou oblast nedokonavých sloves. Opozici aktuální/neaktuální násobenosti Kopečný přirovnává k opozici dokonavosti/nedokonavosti. Vyjádření násobenosti a opakovanosti je pro neaktuální slovesa příznakové, zatímco jejich aktuální protějšky jsou k těmto významům neutrální, bezpříznakové, tj. nijak je nevyklučují (*pozapíše – zapíše, dělává – dělá, brává – bere, chodívá – chodí*). V oblasti mluvnicky pojatého vidu Kopečný uvádí tři druhy tvarů: základní, prostě nedokonavé tvary bezpříznakové co do dokonavosti i násobenosti – *píše*; dokonavé tvary k nim – *napíše*; nedokonavé tvary příznakově násobené a zároveň příznakově neaktuální – *psává*.

1.1.4 Realizace vidu gramatickými prvky

1.1.4.1 Gramatické vlastnosti dokonavých/nedokonavých sloves

I přes hojný počet sémantických definicí vidu, nelze vždy v praxi některá slovesa ve vidových opozicích spolehlivě definovat (1.1.3.2). Vedle sémantických definicí se slovesa ve vidových protikladech charakterizují také popisem distribuce jejich formálních prostředků. Nedokonavá slovesa „mohou stát po slovesech fázových a po slovese budu (v opisném futuru). Tento nesémantický, formální znak je nejspolehlivějším kritériem vidu“ (Kopečný 1962: 11). Vid je tedy úzce spjat s kategorií času. Tento vztah spočívá v tom, že dokonavá slovesa nevyjadřují aktuální přítomnost. Aktuální prézens vyjadřují pouze nedokonavá slovesa. V aktivu tvoří dokonavá slovesa neúplné paradigma, (préteritum: *napsal jsem* – prézens: 0 – futurum: *napíšu*), kdežto nedokonavá slovesa tvoří paradigma celé (préteritum: *psal jsem* – prézens: *píšu* – futurum: *budu psát*). V některých gramatikách se můžeme setkat s definicí, že přítomná forma dokonavého slovesa vyjadřuje budoucnost, což neplatí absolutně, např. (Havránek – Jedlička 2002: 102–103). Kopečný (1962) upozornil na to, že celá řada dokonavých sloves může vyjadřovat neaktuální prézens. Tato slovesa mají mimočasový a charakterizační význam podobající se přítomnému nedokonavému. Jedná se o slovesa s platností charakterizační (*Vykouří až 40 cigaret denně, Domáci ti vypere, uvaří i uklidí*), slovesa v příslovích (*S poctivostí nejdál dojdeš, I mistr tesař se někdy utne*) či v gnómických výrociích (*Země oběhne slunce jednou za rok*). Jako společný významový prvek všech těchto dokladů užití Kopečný uvádí obecnost, neaktuálnost a charakterizaci dějů. Forma dokonavého vidu u těchto sloves většinou nenesou futurální význam, ač je futurální význam dokonavého přítomného v češtině obvyklý. Kopečný je přesvědčen, že mimočasová platnost dokonavého přítomného nevzniká z transpozice jeho futurálního významu, nýbrž je jeho starým významovým rysem pocházejícím z dob, kdy ještě neexistoval vidový protiklad dokonavosti/nedokonavosti. Typy přítomných, které jsou dnes dokonavé, tehdy mohly

vyjadřovat neaktuální přítomnost. Dokonavý přezens ve větách nahrazuje nedokonavým přezentem i neaktuálním násobeným přezentem. Ne vždy je toto nahrazení možné, např. vyhláškové výroky opravdu futurální hledisko vyjadřují (*Kdo neuposlechne, bude potrestán*), ovšem v mnoha případech mohou mimočasovou platnost vyjadřovat všechny tři typy přezentů (*Vykouří/kouří/kouřívá 40 cigaret denně*). „Rozdíly, které tu přesto cítíme, nejsou povahy časové. Je přirozené, že se např. dokonavé *vykouří* hodí pro charakterizaci líp než *kouří* tehdy, když se naléhavěji vtírá představa výsledku; *kouřívá* podtrhuje silněji tu obvyklost“ (Kopečný 1962: 33).

Druhým základním významem přezentu dokonavého je význam budoucí. Avšak tento význam vyjádřený dokonavým slovesem se liší od významu budoucích sloves nedokonavých vyjádřeného opisným futurem. Nedokonavá slovesa v budoucím tvaru jsou totiž na rozdíl od dokonavých tvarů co do budoucnosti příznaková. Nevztahují se na okamžik promluvy, nýbrž na okamžik budoucí. Okamžik promluvy tedy vylučují z okamžiku budoucnosti (*Budu psát dopisy*, tj. „ještě žádné dopisy nepíšu“; *Napíšu dopisy*, tj. „nevylučuji, že dopisy již píšu“).

Dokonavým přezentem nelze vyjádřit aktuální přítomnost. Tato nemožnost plyne ze samotné povahy dokonavých sloves, tj. „z neprůběhovosti dokonavých sloves“ (Kopečný 1962: 35). Kopečný problematiku vysvětluje pomocí ustanovení „logické přítomnosti“, tj. neustále se pohybujícího bodového (časově bezrozměrného) rozhraní mezi minulostí a budoucností. Průběhová slovesa, na rozdíl od neprůběhových vyjadřujících završený, souhrnný, výsledkový děj, zaručují svými přirozenými vlastnostmi dostatečný rozměr děje, který dokáže pojmout i okamžik promluvy. Pouze průběhová slovesa jsou schopna zahrnout toto neustále se pohybující bodové rozhraní. Dostál (1954) vysvětluje nemožnost aktuálně přítomného významu dokonavého přezentu tím, že se subjekt nemůže postavit mimo základnu přítomnosti, a proto nemůže nikdy chápat to, co je časově přítomné, jako ucelené. Časovou platnost nedokonavého přezentu vyvozuje z jeho vidu, ze skutečnosti, že děj není chápán jako celek. Mluvčí chápe událost jako děj, uprostřed něhož se nalézají: proto není možné pojetí takového děje jako faktu, tj. nemůžeme takový děj vyjádřit dokonavým přezentem.

1.1.4.2 Tvorba vidových dvojic

Dvojice sloves, které se liší pouze videm, a nikoli lexikálním významem, se nazývají vidové dvojice. Vidové dvojice lze tvořit morfologickými prostředky dvojího typu: sufixací, nebo prefixací. Sufixací tvoříme nedokonavé protějšky k dokonavým slovesům (původním neprefigovaným, nebo již prefigovaným). Vznikají tak vidové dvojice typu: *dát – dávat*, *koupit – kupovat*, *vypsat – vypisovat*, *přepracovat – přepracovávat*. Vidové dvojice tohoto typu se neliší lexikálním významem, ale pouze videm. EŠČ uvádí „následující vidově

relevantní sufixy: *-áva-* (*přepřacovat – přepřacovávat*), *-íva-* (*uhořet – uhořívat*), *-va-* (*zakrýt – zakrývat*), *-a-* (*namluvit – namlouvat*), *-e/-ě-* (*dopustit – dopouštět*), *-ova-* (*dopsat – dopisovat*)“ (ESČ: 528). Imperfektivní sufixace³ se dnes shodně považuje za proces tvarotvorný.

U prefixace je situace složitější, neboť prefixací slovesa dochází také k jeho lexikální modifikaci. Při prefixaci tvoří základ sloveso nedokonavé, z nějž tvoříme sloveso dokonavé.⁴ Tímto způsobem vznikají dvojice typu: *vařit – uvařit*, *psát – napsat*, *platit – zaplatit*. Lexikální význam těchto vidových dvojic není totožný jako u vidových dvojic tvořených sufixací, avšak podle MČ 2 stačí k tomu, aby obě slovesa mohla navzájem korespondovat podle stejných pravidel jako slovesa uvedená ve vidových dvojicích utvořených sufixací (*Napsal jsem ten článek, ale nerad – Tak proč jsi ho psal? Dal jsem mu ty peníze, ale nerad – Tak proč jsi mu je dával?*). Při tvorbě vidových dvojic pomocí prefixace se podle pojetí Kopečného (1962) a MČ 2 předpokládá existence tzv. prostě vidových předpon, které mění pouze vid nedokonavého slovesa, ale ne jeho lexikální význam. Vymezit jednotlivé předpony a uvést je v seznamu, který by platil absolutně, není možné. Ač některé předpony plní ve spojení s určitými slovesy čistě vidovou funkci, neplní ji všeobecně. V češtině neexistuje jediná předpona, která by ve všech případech měnila pouze slovesný vid. MČ 2 považuje předponu *u-* u slovesa *uvařit* za prostě vidovou, protože její význam souvisí s významem slovesa a nijak výrazně jej nemění. Určitá modifikace lexikálního významu slovesa *uvařit* však zřejmá je. Definice předpony *u-* jako prostě vidové je i v tomto případě problematická. U sloves *uvidět*, *uslyšet* předpona změnila nejen vid, ale také význam slovesa (= ve smyslu dostat něco do zraku, sluchu). Jedna předpona se může pojit s rozdílnými slovesy a mít na ně různé sémantické dopady a také jednotlivá slovesa se mohou pojit s více předponami, opět s různým dopadem na jejich lexikální sémantiku. MČ 2 uvádí kritéria, podle nichž lze rozeznat předpony tvarotvorné od slovo tvorných. Z dokonavých prefigovaných sloves lišících se od původních nedokonavých pouze videm obvykle nelze utvořit další sloveso nedokonavé (*vařit – uvařit – *uvařovat*). U menšího počtu sloves toto pravidlo neplatí a z prefigovaného dokonavého slovesa se tvoří další nedokonavé sloveso, které je synonymní ke slovesu původnímu, nedokonavému (*blížit se – přiblížit se – přibližovat se*). Pokud předpona kromě vidu mění také lexikální význam slovesa, můžeme od prefigovaného dokonavého slovesa jeho nedokonavý protějšek, který není synonymní k původnímu nedokonavému slovesu (*vařit –*

³ Výjimku tvoří perfektivizační sufix *-nout*.

⁴ Výjimku tvoří tzv. dlouhé předpony (*zá-*, *ná-*, *pří-*) ve slovesech jako *závidět*, *náležet*, *příslušet*.

zavařit – *zavařovat*). Gramatický prostředek (předpona *za-*) zde plní zároveň funkci slovotvornou, odvozováním tvoří novou, samostatnou lexikální jednotku.

Při úvahách o perfektivizaci pomocí prefixů se mnozí lingvisté neshodovali v rozdělení jednotlivých předpon na čistě vidové (tvaroslovné) a slovotvorné. Na koncepci prostě vidových předpon u Kopečného (1962) reagoval Poldauf (1954), který se vidovou funkcí předpon také zabýval. Předponě *u-* ve slovese *uvařit* přiřadil význam, který souvisí s významem slovesa *vařit*. Tyto úvahy vedly Poldaufa k ustanovení nové skupiny tzv. subsumpčních předpon. Pracoval tedy se třemi druhy (skupinami) předpon: prostě vidovými (prázdnými), subsumpčními a lexikálními. Vycházel z předpokladu, že v určitých případech při perfektivizaci nejde o lexikálně prázdnou předponu, nýbrž o předponu, jejíž lexikální význam je již zahrnut ve významu nepředponového slovesa, a tím se významový rys předpony stává součástí významového rysu slovesa. U slovesa *přiblížit* předpona *při-* vyjadřuje shodně se slovesem význam „směr do blízkosti něčeho“. Jako subsumpční definuje Poldauf (1954) i předpona *u-*, která se někdy pokládá za ideální vidovou předponu. Znamená „dosažení nového výsledku, vyrobení nového produktu“ a tento její význam je zahrnut ve významu sloves *vařit*, *péct*, *plést* – *uvařit*, *upéct*, *uplést*. Prostě vidové předpony jsou podmíněny významem slovesa. U polysémních sloves se vidová funkce předpony často omezuje na jeden z dílčích významů slovesa a i v různých významech téhož slovesa se uplatňují různé předpony.

Kromě prefixace a sufixace se vidové dvojice tvoří také supletivností kořene (*vzít* – *brát*). Tento způsob se však týká velmi nízkého počtu sloves „Jde o zcela okrajovou oblast vidové korelace“ (MČ 2: 183).

1.1.5 Způsoby slovesného děje

Od vidu jako kategorie gramaticko-lexikální odlišujeme kategorii způsobů slovesného děje (ZSD).⁵ ZSD vyjadřují různé druhy průběhu slovesného děje vyjádřeného základním slovesem s určitým vidovým určením. Kategorie ZSD je propojena s kategorií vidu, jejich vzájemné prolínání souvisí také s tím, že jak vid, tak ZSD se realizují stejnými formálními prostředky, prefixy a sufixy. Podle ESČ v současné lingvistice dominují dva hlavní přístupy ke způsobům slovesného děje.

První přístup považuje způsoby slovesného děje za „derivační kategorii“ (ESČ: 567). V tomto pojetí k ZSD řadíme slovesa, která z jiných sloves vznikají derivací, při níž dochází k modifikaci jejich lexikálního významu. Na základě lexikální modifikace lze rozlišovat

⁵ Jedná se o ekvivalent k německému termínu Aktionsart, plurálová forma způsobů slovesného děje odpovídá německému ekvivalentu v plurálu, Aktionsarten.

jednotlivé skupiny ZSD. Modifikacemi děje vzniká nové sloveso se samostatným lexikálním významem (*psát* → *přepsat, dopsat, vypsát, zapsat, připsat*). V kategorii ZSD se analyzuje lexikální modifikace, sémantický rys, jímž se odlišují deriváty od výchozího slovesa. Např. sloveso *dopsat* derivované prefixem *do-* se sémantickým rysem „dovedení děje do konce“ bude utvářet skupinu s ostatními slovesy s tímto rysem (*dodělat, dokončit, dočíst*). Některé skupiny jsou důsledně realizovány jedním formantem, v jiných se uplatňuje více formantů. Za formy způsobů slovesného děje se nepovažuje ani dokonavý protějšek základového slovesa, který není modifikován lexikálně, nýbrž gramaticky (*psát* → *napsat*), ani základové sloveso (*psát*), neboť „není deverbálně derivované“ (ESČ: 568). V této koncepci vznikají problémy se zařazením derivovaných sloves, u nichž není zřetelný vztah ke slovesům původním (*najít*).

Druhý přístup nepovažuje ZSD za kategorii derivační. Slovesa jsou zde považována za ZSD, bez ohledu na to, zda jsou, či nejsou derivována od jiných sloves. Centrální pro toto pojetí je hledání společných rysů v lexikální sémantice většího či menšího počtu sloves, které je umožňují spojit do skupin způsobů slovesného ZSD.⁶ Na základě sémantické klasifikace všech sloves vyděluje kategorie ZSD skupiny, „které mají společný sémantický příznak, ale nedisponují určitým společným formantem/formanty“ (ESČ: 568). Rozdělení ani počet skupin u ZSD nejsou jednotné. Problematická je i terminologická nejasnost: v jednotlivých koncepcích se vyskytují různé termíny definující stejné skupiny sloves či naopak identické termíny pro rozdílné skupiny.

1.2 Integrace teličnosti do českého aspektuálního systému

1.2.1 Úvod

Ve svých úvahách o integraci teličnosti do českého vidového systému vycházím především z prací Hany Filipové (1995, 1999) a diplomové práce Evy Hrachovinové (2004). Filipová (1995, 1999) se zabývá českým vidovým systémem a snaží se jeho významy vysvětlit na anglických příkladech. Jednotčím prvkem mezi oběma jazyky a jejich aspektuálními systémy je právě lexikálněsémantický rys teličnosti. Filipová zkoumá, jak se navzájem ovlivňují teličnost a aspektuálnost, jaké faktory způsobují změny teličnosti a za jakých podmínek tyto změny nastávají. Filipová vychází z prací Krifky (1986, 1989) a Dowtyho (1988, 1991). Krifka vychází z koncepce mereologie, Dowty pracuje s inkrementálním tématem. Centrálním prvkem metody mereologie je sémantický rys teličnosti. V této části kapitoly nejprve stručně vysvětlím pojem (a)teličnosti (1.2.2), pak na

⁶ Vedle staršího termínu ZSD se objevuje i novější termín akcionalita.

materiálu angličtiny představím základní teze koncepce mereologie (1.2.3), velkou pozornost věnuji sémantickým faktorům teličnosti (1.2.4). Ve druhé části kapitoly představím mereologický přístup v češtině (1.2.5), vzájemný vztah teličnosti a vidu (1.2.6), podrobněji se budu zabývat teličností a imperfektivním videm (1.2.7) a teličností a perfektivním videm (1.2.8), na závěr se zaměřím na korelaci distinkce ohraničenosti/neohraničenosti s distinkcí určitosti/neurčitosti.

1.2.2 Pojem (a)teličnosti

Předtím, než představím základní hypotézy, vysvětlím pojem (a)teličnosti. ESČ teličnost charakterizuje jako „lexikálněsémantickou vlastnost slovesa, která je v těsném vztahu k vidu a způsobu slovesného děje. Za telická slovesa se pokládají ta, jejichž lexikální sémantika označuje děj, který se rozvíjí k „vnitřní hranici“, při jejímž dosažení přirozeně končí. (...) Naproti tomu jako atelická slovesa se označují ta, jejichž lexikální sémantika obdobnou „vnitřní hranici“ neobsahuje“ (ESČ: 489). Depraeterová (1995) charakterizuje (a)teličnost podle přítomnosti/nepřítomnosti inherentního terminálního bodu, jehož dosažením daná situace končí. Odděluje rys (a)teličnosti, který je dán lexikální sémantikou slovesa, a ohraničenosti, který se týká časového omezení situace. Filipová (1999) také zachovává oddělení teličnosti a ohraničenosti. Teličnost charakterizuje jako opozici kvantovaný/kumulativní. Pomocí opozice telický/atelický lze všechna slovesa rozdělit podle sémantických rysů „ukončenosti“/„neukončenosti“ děje.

1.2.3 Mereologická koncepce v angličtině

Základem všech úvah o vlivu (a)teličnosti na aspektuální systém jazyka je zkoumání vlivu nominální fráze (NP) ve valenční pozici (argumentu) predikátu na jeho aspekt. Jako hlavní faktory ovlivňující kategorii teličnosti uvádí Filipová význam slovesa, který se může změnit, vztah mezi slovesem a nominální frází v jeho valenčním doplnění (argument) a kvantitativní povahu tohoto doplnění. Slovesné děje jsou analyzovány pomocí sémantického modelu mereologie.⁷ Termín mereologie pochází z řeckého slova meros (= část), zkoumá vztahy části a celku. Mereologie vznikla jako metoda zkoumající kvantifikační vlastnosti počítatelných a nepočítatelných substantiv. Z hlediska mereologie se substantiva dělí do dvou hlavních skupin: na počítatelná a nepočítatelná, slovesa tvoří dvě hlavní skupiny: procesy (stavy) a události.⁸ Distinktivní rysy, které odlišují vlastnosti těchto skupin, jsou

⁷ Stručnou charakteristiku této koncepce jsem čerpala z diplomové práce E. Hrachovinové (2004).

⁸ Toto členění lze vysvětlit na základě Danešovy (1979) sémantické klasifikace predikátů, v níž jsou predikáty děleny na stavy (= predikáty s rysem nedynamičnosti, statičnosti), procesy (jednoduché děje s rysem dynamičnosti bez mutace) a události (děje s rysy dynamičnosti obsahující mutační změnu).

[±rozdělitelnost] a [±kumulativnost]. Substantiva jsou nazývána jako objekty, slovesa jako události.⁹

Nepočítatelná substantiva, tj. hromadná jména, látková jména a počítatelná substantiva v prostém plurálu, která nejsou explicitně kvantifikovaná, jsou kumulativní a rozdělitelná. Rozdělitelnost substantiva znamená, že jakákoli jeho část odpovídá jeho celku. Je tomu tak např. u anglických substantiv *wine*, *petrol*, *apricots*. Jejich části lze pojmenovat stejně jako celek. Kumulativnost znamená, že lze hromadit substantiva označená stejným jazykovým znakem a jejich označení se nezmění. U počítatelných substantiv *an apricot*, *six apricots* a u látkových substantiv spojených s kvantifikátorem specifikujícím množství (*a glass of wine*) rys rozdělitelnosti není přítomen, neboť část jedné *meružky* není *meruška*, část *sklenice vína* není *sklenice vína*. Počítatelná substantiva jsou kvantovaná a nejsou rozdělitelná. Kvantovanost znamená, že substantiva tvoří organizovanou strukturu a spojují se tak do jednoho organického celku. Významovým distinkcím mezi substantivy odpovídají stejné distinkce v oblasti slovesné. Slovesa se dělí na procesy (a stavy) a události. Procesy jsou kumulativní a události kvantované. U verbálních predikátů je s opozicí kumulativní/kvantovaný synonymní opozice *atelický/telický*.

1.2.4 Sémantické faktory teličnosti

1.2.4.1 Inkrementální predikáty

Krifka (1986, 1989, 1992) sledoval vzájemné vztahy mezi predikáty a jejich doplněním a definoval systematické vztahy (*mappings*) mezi predikáty a jejich argumenty. Celou tezi lze vysvětlit na následujících větách.

(1)

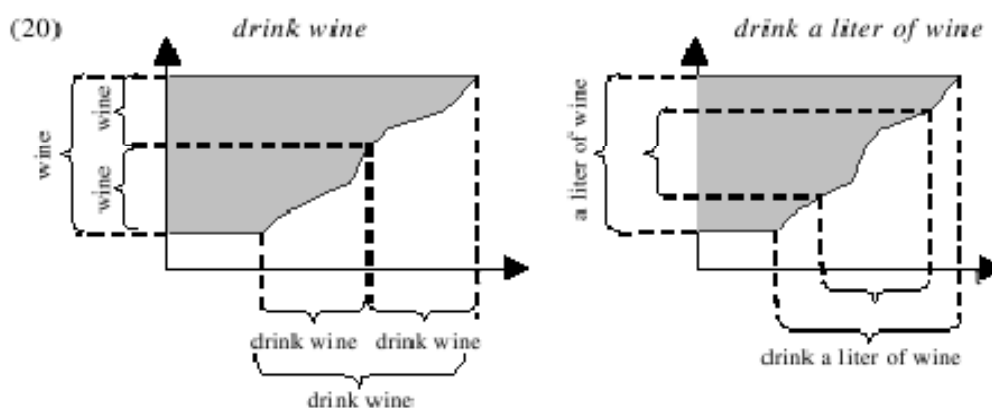
- a. *John drank wine*
- b. *John drank a liter of wine*

Základním vztahem mezi predikátem a jeho argumentem je homomorfismus. Ten lze popsat tak, že v průběhu děje jsou části objektů (*wine/a liter of wine*) ve vzájemném vztahu k částem situací, tj. událostem (*drink a liter of wine*) či procesům (*drink wine*). Kvantovaná nominální fráze v 1b. (*a liter of wine*) se skládá z mnoha různě velkých strukturních částí udávajících různé množství *vína*. Ani jedna z těchto částí není sama o sobě *litrem vína*, avšak všechny části dohromady tvoří objekt pojmenovaný jako *a liter of wine*. Také událost *John drank a liter of wine* má svou strukturu a lze ji rozdělit na jednotlivé sub-události, které samy o sobě nejsou celou událostí označenou danou větou, avšak společně tuto událost utvářejí. Pomocí

⁹ Tento pojem pochází z událostního přístupu k sémantice slovesa. V tomto kontextu je nutné termín událost chápat v širším smyslu než jen jako jeden člen tříčlenné klasifikace predikátů (stavy, procesy, události).

homomorfismu lze usouvztažnit jednotlivé části objektů s jednotlivými částmi událostí. V průběhu události *pití vína* bude s přibývajícím dějem ubývat množství *vína*. Během procesu *pití vína* podléhá postupným změnám, které jsou usouvztažněny k přibývajícimu vývoji (*Incremental development*) události *pití litru vína*. Když *víno* zmizí (bude vypito), událost (*drink a liter of wine*) nutně skončí. Ubývající množství *litru vína* je tedy vnitřně spjata s událostí *pití vína* a její ohraničeností. Kvantovaná nominální fráze v argumentu predikátu způsobuje jeho teličnost. Ve větě 1a. je v nominální frázi v argumentu slovesa látkové jméno bez kvantifikace. Kumulativní povaha nominální fráze způsobuje jeho ateličnost. U obou vět se jedná o stejné sloveso, věty se liší povahou kvantifikační nominální fráze, z čehož vyplývá, že kvantifikační povaha v nominální fráze v argumentu ovlivňuje (a)teličnost predikátu.

- (2) Krifkovo schéma názorně ilustruje projektování systematických vztahů mezi částmi objektů a částmi procesů/událostí.

Krifka (1986, 1989, 1992) předpokládá, že homomorfická projekce systematických vztahů mezi objekty a událostmi se týká určité skupiny tzv. inkrementálních sloves, u nichž vyděluje a definuje jeden typ argumentu se specifickou sémantickou rolí, který později nazval jako inkrementální téma (*Incremental Theme*).¹⁰

Krifka zavádí pojem „jedinečnosti objektů a událostí“ (*Uniqueness of objects and events*). Význam „jedinečnosti objektu“ zajišťuje, že daná událost se vztahuje jen k jednomu specifickému objektu. Objekt je postupně zasahován dějem a jeho působením se mění: buď vzniká, nebo zaniká. Zároveň se děj nemůže opakovat s tímž objektem, neboť úplným zasažením objektu logicky končí. Platí to pro predikáty vyjadřující eventuality, během nichž objekt postupně vzniká, či zaniká (*drink a cup of coffee, compose a sonata*). Jedinečnost dějů a objektů není u skupiny predikátů vyjadřujících opakování děje bez vnitřních změn tohoto

¹⁰ Pro účely této práce budu používat pojem inkrementální patiens.

děje (*play a sonata*). Sonáta může být interpretována mnohokrát bez změn. Povaha predikátů v této skupině se nezmění, ani když se tyto predikáty spojí s určitou a definovanou nominální frází (*Pavarotti sang this aria with enthusiasm for three years. Scarlatti composed this sonata for three years*).

1.2.4.2 Sémantická role inkrementálního patientu

Sémantická role inkrementálního patientu je užší než tradiční pojem patientu. Inkrementální patients není přítomen mezi slovesem a jeho přímým objektem u predikátů, které nemají homomorfismus, tj. u neinkrementálních sloves (*John bought wine. John bought a liter of wine*). Sloveso *buy* není inkrementální, neexistuje u něj homomorfismus mezi subudálostmi události nakupování a částmi objektu, který je nakupován. Obě věty jsou proto atelické, neboť neinkrementální patients neovlivňuje povahu události. Predikát v tomto případě bude vyjadřovat atelický proces, nehledě na to, zda bude jeho argument kumulativní či kvantovaný. Sémantická role inkrementálního patientu je zároveň širší než patients, neboť zahrnuje subjekty sloves vyjadřujících pohyb, jako např. ve větě *At the turtle race, a winning turtle crossed the finish line in 42 seconds*. V roli inkrementálního patientu působí vítězná želva. Událost je ohraničena okamžikem, kdy celé tělo želvy překročí cílovou linii. Pak událost logicky skončí. Pravidlo homomorfismu zde platí mezi predikátem a subjektem. Dowty (1991) uvádí několik způsobů, jimiž lze inkrementální patients vyjádřit.¹¹

1. Slovesné argumenty, tj. syntakticky realizované valenční doplnění slovesa: InkrPat (subjekt, objekt)
 - a. vznikající objekt: *build a house, write a book*
 - b. zanikající objekt: *destroy a house*
 - c. konzumovaný objekt: *eat a sandwich*
 - d. zasažený objekt: *paint a house, polish a shoe*
 - e. předváděný objekt: *play a sonata*
 - f. subjekt s rysem inkrementality: *enter, exit, reach* (tranzitivní slovesa jednosměrného pohybu); *emerge, melt, bloom* (intranzitivní slovesa)
2. Gramatické konstrukce, které jsou vyjádřeny syntakticky nerealizovaným argumentem. Tento argument se nazývá Incremental Path. Často je realizován u sloves pohybu, která vyjadřují určitou trasu (*Mark drove from Paris to London*), jejíž krajní body jsou ve větě uvedeny (*Paris, London*).

¹¹ Pro účely této práce jsou podstatné skupiny sloves 1a–e. Reprezentativní příklady sloves z těchto skupin budu analyzovat v praktické části. Ostatní skupiny uvádím pouze pro úplný přehled, a nebudu se jimi hlouběji zabývat.

3. V některých případech je InkrPat ve větě realizován syntakticky jako přímý objekt daného slovesa, které obvykle tento objekt ve své valenční struktuře nemá, např. *We walked ourselves into a state of exhaustion.*
4. U některých vět lze rys inkrementality interpretovat na základě znalostí extralingvistických a mimojazykových. *The doctor examined the patient in an hour.* Větu lze chápat jako telickou (kvantovanou), pokud se jedná o tradiční lékařskou prohlídku, která se skládá z několika dílčích úkonů, které tvoří dohromady celek. Atelický význam věty *The doctor examined the patient for an hour* vyjadřuje kumulativní význam. (A)telický význam zde přisuzujeme spíše na základě našich mimojazykových znalostí, než z významu (a)teličnosti realizovaného lingvistickými prostředky.

Mnohé příklady potvrzují (podobně jako věta v bodě 4), že homomorfismus není určen pouze významem slovesa a jeho argumenty, ale spíše je pragmaticky ovlivňován celou větou a kontextem, v nichž se vyskytuje. „Při analýze podobných vět je nutné vzít v úvahu také znalostní základy lingvistického a extralingvistického kontextu mluvčího a adresáta“ (Dowty 1979: 185).¹² Krifka doplňuje, že „the mapping properties are not necessarily always hard-wired in the thematic relations, but follow from other knowledge sources (Krifka 1992: 45).“¹³

Důležitou roli hraje lexikální sémantika daného predikátu. Stavová slovesa (*like*) zůstávají atelická bez ohledu na to, zda jsou jejich nominální argumenty kvantované, či kumulativní. *Mary liked the documentary/five documentaries/documentaries on Kafka for an hour.* Atelický význam je způsoben povahou stavového slovesa. Stav vyjádřený slovesem *like* není temporálně ohraničen ani determinován jakoukoli vnitřní vlastností nominálního argumentu slovesa.

1.2.4.3 Testování kvantifikačních vlastností argumentů

Rozdílnost v kvantifikačních vlastnostech predikátů lze otestovat pomocí jejich spojitelnosti s časovými adverbii. Užití trvacích (durativních) časových adverbii (*for an hour*) je omezeno na kumulativní (atelické) predikáty (*Mary ate blueberries for an hour*). Užití časových adverbii vyjadřující fázi trvání (*in an hour*) lze aplikovat pouze na kvantované (telické) predikáty (*Mary ate a sandwich in an hour*).

Koncepce mereologie představuje základ, na němž lze rozvinout úvahy o vlivu teličnosti na aspektuální systém jazyka. Základním východiskem těchto úvah je zkoumání

¹² Cit. dle Filip (1995).

¹³ Praktický výzkum ukáže, že v každé skupině analyzovaných sloves se nachází několik případů, které lze interpretovat co do teličnosti jako neutrální, tj. [±telické]. Neutrální výklad závisí na výše zmíněných faktorech, ale především na mimojazykových znalostech mluvčího, na jejichž základě jazykově ztvárňuje danou situaci.

vlivu nominálních frází v argumentu inkrementálních sloves na teličnost verbální fráze. V opozici proti sobě stojí nominální fráze kumulativní a kvantované, jimž v oblasti verbální odpovídají atelické procesy (stavy) a telické události. V angličtině je opozice teličnosti/ateličnosti determinována povahou nominální fráze, v češtině je opozice teličnosti/ateličnosti ovlivňována také vidovou opozicí perfektivnosti/imperfektivnosti, kterou vyjadřují slovesné afixy.

1.2.5 Mereologický přístup v češtině

1.2.5.1 Homomorfismus v českém vidovém systému

Hypotézu homomorfismu Krifka (1986, 1989, 1992) aplikoval také na český slovesný systém. Zkoumal, jak v rámci českého vidového systému korelují česká inkrementální slovesa a jejich nominální argumenty. Přišel na to, že homomorfické slovesné predikáty mají vliv na výklad nominálních argumentů, a naopak i tyto argumenty ovlivňují telický/atelický výklad verbálních frází a vět.

1.2.5.2 Korelace (a)teličnosti a slovesného vidu

Mereologická koncepce svými vztahy části a celku umožňuje analyzovat kategorie vidu a teličnosti v češtině a přímo zkoumat jejich vzájemné působení. V češtině do této teorie začleňujeme kategorii vidu jako distinkci perfektivnosti/imperfektivnosti. Vzájemné působení slovesného vidu a teličnosti lze demonstrovat na inkrementálním predikátu *pít*.

(3)

- a. *Jan pil víno*
John drank wine
- b. *Jan vypil sklenici vína*
John drank a glass wine

Anglická věta 3a. je interpretována atelicky. Ateličnost vyplývá z faktu, že inkrementální *patiens* je vyjádřen látkovým jménem (kumulativní, neohraničený). Do češtiny je věta přeložena imperfektivním slovesem. Anglická věta 3b. je interpretována telicky, protože původně neohraničené, látkové jméno v argumentu slovesa bylo kvantováno. Kvantovaná a ohraničená vlastnost nominální fráze v argumentu se přenesla i na sloveso a způsobila jeho telickou interpretaci. Do češtiny je věta přeložena perfektivním slovesem. Při dalším srovnávání češtiny s germánskými jazyky lze vycházet z toho, že přenos kvantifikačních vlastností mezi predikátem a nominální frází v argumentu může probíhat oběma směry. V angličtině (a germánských jazycích obecně) ovlivňuje kvantitativní povaha nominální fráze v inkrementálním *patientu* sloveso a jeho (a)telickou interpretaci. V češtině dochází v přenosu

v opačném směru, ze slovesa na nominální frázi v inkrementálním patientu. V obou případech dochází ke změně aspektových vlastností slovesa a jeho argumentu. Krifka dodává: „As the transfer of reference properties works in both direction, we should not be surprised to find the converse case as well, that is, a verbal predicate operator affecting the meaning of a nominal predicate“ (Krifka 1992: 49).

Krifka ve své koncepci pracuje s kategorií určitého a neurčitého členu.¹⁴ Tato kategorie je v angličtině gramatikalizovaná a úzce souvisí s opozicí specifičnosti/nеспецифичности (definiteness/indefiniteness), která koreluje s opozicí ohraničenosti/neohraničenosti množství nominální fráze. V rámci své mereologické analýzy verbálních a nominálních predikátů v češtině Krifka vychází ze dvou základních předpokladů.

Nepočitatelné (undetermined) jméno v nominální frázi je v češtině víceznačné mezi určitým a neurčitým výkladem. Látkové jméno *víno* v češtině, lze do angličtiny přeložit s určitým či žádným členem (*the wine/wine*). Při určité interpretaci *víno* vyjadřuje ohraničené množství, zatímco při neurčité interpretaci množství neohraničené. Počitatelné substantivum v singuláru (*hruška*), lze do angličtiny přeložit s určitým i neurčitým členem (*the/a pear*), bude ve spojení s oběma členy vyjadřovat vždy ohraničené množství.

Perfektivní operátory se pojí pouze s ohraničenými slovesnými predikáty, zatímco imperfektivní operátory se pojí s neohraničenými slovesnými predikáty (Krifka 1989: 187, 1992: 50). Z toho vyplývá, že perfektivní vyjádření jsou telická, zatímco imperfektivní jsou atelická.

Krifkovy předpoklady lze vysvětlit na konkrétním příkladě.

(4) *Jan vypil víno*

V češtině si perfektivní vid slovesa „vynucuje“ ohraničený (telický) výklad slovesného predikátu a jeho argumentů. Podle Krifkovy homomorfické hypotézy předpokládáme, že slovesný predikát si „vynucuje“ také ohraničenou interpretaci nominální fráze v inkrementálním patientu (Krifka 1992: 50). Podle Krifky nominální fráze tvořené nepočitatelnými látkovými a hromadnými jmény jsou ohraničené pouze v případě, pokud mají v češtině specifickou interpretaci a určité vyjádření. Věta (4) dokazuje, že také nepočitatelné nominální fráze vyjádřené hromadnými a látkovými jmény mají v perfektivních větách specifickou interpretaci a jsou ohraničené. Kategorii vyjádření určitosti/neurčitosti však v češtině nelze zahrnout do úvah o teličnosti, neboť zde není gramatikalizována. Na tyto Krifkovy hypotézy upozornila Filipová (1995), která k nim uvádí dvě připomínky.

¹⁴ Protože tato kategorie v češtině není gramatikalizovaná, překládám Krifkovy úvahy související s určitým/neurčitým členem jako určitý/neurčitý výklad.

„First, the assumption that undetermined NPs in Czech are ambiguous between a definite and an indefinite interpretation lacks empirical motivation. Second, Krifka’s account is problematic, because it presupposes the following equations: telic = perfective and atelic = imperfective“ (Filip, 1995: 9). Filipová upozorňuje na to, že čeština nemá gramatikalizovaný systém členů (určitých, neurčitých). Z toho důvodu nelze postulovat, že nepočitatelná jména jsou víceznačná mezi určitým a neurčitým výkladem. Ve slovanských jazycích nepatří kategorie určitosti/neurčitosti do gramatických jazykových kategorií, spíše je (ne)určitá interpretace nominální fráze výsledkem spolupůsobení gramatických a lexikálních kategorií a pragmatických významů. Dále odděluje kategorii teličnosti od kategorie vidu a upozorňuje na to, že jsou obě kategorie definovány pomocí podobných pojmů, zakládajících se na koncepci mereologie, např. vztahy části a celku nebo ohraničenosti. Zdůrazňuje také, že distinkce specifičnosti/nеспецифичности se nepřekrývá s distinkcí ohraničenosti/neohraničenosti (tyto dvě kategorie jsou ortogonální), viz (1.2.9).

1.2.6 Teličnost a vid

České překlady anglických vět v příkladech 3a., 3b. potvrzují, že do analýzy relevantních prvků ovlivňujících (a)telickou interpretaci věty je nutné zahrnout slovesný vid a jeho vliv na slovesné predikáty a jejich argumenty. Filipová tyto „hlavní prvky v českém vidovém systému“ nazývá „slovesnými operátory“. Slovesné operátory se pojí se sémantickou rolí inkrementálního patientu a fungují jako kvantifikátory slovesných predikátů a jejich argumentů (nesou kvantifikační a jiné příbuzné významy), ovlivňují také sémantickou a syntaktickou povahu argumentů slovesa. Ve slovanských jazycích je jedním z hlavních důsledků působení operátorů změna vidu (perfektivní/imperfektivní). Perfektivní operátor v sobě nese kvantifikační význam „celku“, imperfektivní operátor v sobě nese kvantifikační význam „části“. Tyto významy ovlivňují nominální frázi v inkrementálním patientu. Významotvorné ve smyslu kvantifikace nejsou pouze operátory realizované vidovými gramatickými tvarotvornými prostředky (= mění pouze slovesný vid), ale také velmi početná skupina slovesných operátorů, které kromě kvantifikačních významů spojených s částí/celkem mění také lexikální význam slovesa (distributivnost, aj.). Tyto gramatické slovtvorné prostředky (= mění význam lexikální jednotky, průvodní okolností změny významu je také změna vidu) také ovlivňují interpretaci nominální fráze v rámci sémantické role inkrementálního patientu.

- (5) *Psal dopis*
He was writing a/the letter

Filipová vysvětluje důležitost oddělení kategorií teličnosti a vidu na větě (5) Vychází z hypotézy, že nominální fráze v inkrementálním patientu (*a/the letter*) je ohraničená a způsobuje tak telickou interpretaci děje, neboť mezi telickým predikátem a jeho argumentem je homomorfismus. Telický (ohraničený) predikát (*psát dopis*) vyjadřuje situaci, která vede ke konečnému, rezultativnímu stavu, kdy bude dopis napsán. V tomto výkladu interpretujeme danou větu jako telickou.¹⁵ Pokud bychom vycházeli z Krifkova předpokladu, že imperfektivní operátor se pojí pouze s atelickými predikáty, pak by nebylo možné, aby tato věta se slovesem v imperfektivním vidu mohla být interpretována jako telická. Protože nominální fráze vyjádřená počitatelným substantivem je ohraničená, je její vliv na význam teličnosti v této větě v rozporu s předpokladem Krifky, že ohraničené nominální fráze v sémantické roli inkrementálního patientu způsobují telickou interpretaci věty. Odpověď je v povaze českého imperfektivního vidu, který je bezpříznakovým členem ve vidové opozici (viz 1.1.3.1). Díky své bezpříznakovosti může imperfektivní vid vyjadřovat jak děje neohraničené a neukončené, tak děje ukončené. Imperfektivní vid v češtině je schopen vyjádřit i perfektivní významy (ukončenosti, celistvosti děje), které obvykle vyjadřují vidově příznakové perfektivní věty.

1.2.7 Imperfektivní vid v češtině

Imperfektivní vid v češtině vedle významu habituálnosti a iterativity vyjadřuje především významy průběhové a neprůběhové (Comrie 1976). Ve svém průběhovém významu se imperfektivní vid překrývá s anglickou slovesnou formou „progressive“. To dokládá i předchozí věta (5). Díky své bezpříznakovosti může český imperfektivní vid vyjadřovat prostý fakt, že se situace odehrála „without any implication of progressive or habitual meaning“ (Comrie 1976: 113). V tomto případě tedy imperfektivní vid může být užít s významem, že situace psaní dopisu byla ukončena. Perfektivní prefigovaný protějšek slovesa psát (*napsal dopis*) význam ukončenosti děje také vyjadřuje. V některých situacích je však užito sloveso imperfektivní, neboť význam ukončenosti nemusí být v dané komunikační situaci nutně vyjádřen, je pro ni irelevantní. Z hlediska mereologie imperfektivní vid s významem průběhivosti vyjadřuje vztah „části“ (partitivnosti), imperfektivní operátor spojený s určitým predikátem má partitivní funkci a ovlivňuje situaci vyjádřenou tímto predikátem. Mezi českým imperfektivním videm a anglickým „progressive“ z tohoto hlediska rozlišujeme možnost/nutnost vyjádření partitivnosti. Zatímco imperfektivní vid v češtině vyjádření situace v její částečnosti umožňuje, anglická slovesná forma „progressive“

¹⁵ Je nutné si uvědomit, že rys (a)teličnosti neovlivňuje pouze povaha nominální fráze v argumentu, ale také jiné faktory, např. extralingvistické. Predikát v této větě by mohl být za určitých okolností interpretován také atelicky.

vyjádření situace v její částečnosti vyžaduje. „(...) it allows for the denoted situation not to be viewed in its entirety (Slavic imperfective); (...) it requires that the denoted situation not to be viewed in its entirety (English progressive)“ (Filip 1995: 15).

1.2.7.1 Vliv imperfektivního vidu na inkrementální patients a jeho význam

Věty 3a., 3b. obsahují homomorfický predikát, který projektuje systematické vztahy mezi sub-událostmi událostí do objektu vyjádřeného inkrementálním patientem (*víno*) a jeho pod-částí. Jediný rozdíl mezi oběma větami je ve vidu. Hypotéza homomorfismu umožňuje sledovat imperfektivní operátor, který funguje jako modifikátor partitivnosti s ohledem na nominální frázi v inkrementálním tématu. Ve větě 3a. vyjadřující průběhovost má nominální fráze v inkrementálním patientu zřetelný význam partitivnosti a neohraničenosti. Za předpokladu, že inkrementální patients (*víno*) je neohraničený (atelický), je i celá věta 3a. neohraničená (atelická).

1.2.7.2 Korelace neohraničenosti a specifičnosti

Neohraničený výklad nominální fráze vyjadřující neurčité množství však nezabraňuje vyjádření specifičnosti této nominální fráze. Věta (6) vyjadřuje neohrančené množství *vína*, které je však ve větě jednoznačně specifikováno. Tento příklad také dokazuje domněnku Filipové, že distinkce specifičnosti/nеспецифичности se nepřekrývá s distinkcí ohraničenosti/neohraničenosti. Tím vyvrací Krifkovu tezi, že nespecifičnost významu je totožná s neohraničeností.

(6) *Pil víno, co mu jeho neúnavný hostitel stále doléval.*

1.2.8 Perfektivní vid v češtině

Perfektivní slovesa vyjadřují ohraničený (telický) děj. Filipová (1995: 16–17) zde nekategorizuje jen slovesa perfektivní v prostě vidové opozici ke slovesům imperfektivním, nýbrž vedle kategorie slovesného vidu pracuje i s kategorií způsobů slovesného děje a česká perfektivní slovesa dělí do tří skupin, podle toho, jak je v nich lexikalizován typ ohraničení. První skupinu tvoří slovesa vyjadřující koncové ohraničení (*final boundary*), jsou signalizována např. prefixem *do-* (*dopsat*). Druhou skupinu reprezentují slovesa vyjadřující počátek nějaké situace. Tato slovesa jsou často derivována z imperfektivních sloves vyjadřujících stav, či proces a zahrnují ve svém ději jak počáteční ohraničení (*initial boundary*) tohoto děje, tak celý děj, který vyjadřují i jejich imperfektivní protějšky. Vyjádřeny jsou také mj. prefixem *roz-* (*rozesmát se*). Podle těchto dvou skupin můžeme ze sémantického hlediska rozlišovat distinkci situací, které spějí k vnitřnímu kulminačnímu bodu

a logicky svému konci, a situací, jež vedou k počátku jiné situace. Ve třetí skupině jsou perfektivní slovesa, která svým významem umožňují kvantitativní zhodnocení časového trvání určité situace (*zaplavat si*). Slovesné afixy tu vyjadřují různou míru děje. Filipová tuto skupinu nazývá jako slovesa vyjadřující oboustranné ohraničení (*bilateral delimitation*). Definice perfektivnosti pomocí pojmu ohraničenosti má ve slovanské lingvistice dlouhou tradici. Souvisí s jinou tradiční definicí perfektivnosti, „the view of a situation as a single whole“ (Comrie 1976: 16). Filipová v návaznosti na Comrieho (1976) perfektivním operátorům přisuzuje holistickou (= celostní) funkci. „The perfective operator has a holistic function with respect to the situation denoted by a verb predicate in its scope“ (Filip 1995: 17).

1.2.8.1 Vliv perfektivního vidu na inkrementální patients a jeho význam

Prefigované perfektivní sloveso ve větě 3b (*Jan vypil víno*) vyjadřuje úplné ukončení děje pití vína. Současně lze na perfektivní vid lze pohlížet také jako na kategorii mající schopnost kvantifikovat množství nominální fráze v inkrementálním patientu (*víno*). Pak tedy nelze bez rozporu vyjádřit následující větu.

(7) *Vypil víno z této sklenky, ale trochu vína v ní ještě je.*

Perfektivní operátor ovlivňuje predikát i celé jeho okolí, tj. také povahu nominální fráze v inkrementálním patientu slovesa. Podle Krifkovy hypotézy o homomorfismu u inkrementálních sloves předpokládáme, že pokud perfektivní sloveso nese holistický, a tedy ohraničený význam, musí stejný význam nést i sémantická role inkrementálního patientu. V českých perfektivních konstrukcích vyjadřuje významy aspektuálnosti i teličnosti samo hlavní sloveso věty a ovlivňuje povahu nominální fráze v inkrementálním patientu. „The verb alone determines the perfective interpretation of the sentence and the quantificational interpretation of the Incremental Theme argument“ (Filip 1995: 18).

1.2.8.2 Vzájemné vztahy mezi ohraničeností a určitým výkladem

Perfektivní vid nevyžaduje u nominálních frází vyjádřených jmény v neurčitém množství vždy určitou definici množství (Krifka 1992). Perfektivní operátory u nominálních frází spíše vyžadují výklad univerzální, celostní, který předpokládá existenci celé, ohraničené entity. Pokud je v rámci perfektivního vidu nominální fráze v inkrementálním patientu vyjádřena jménem v neurčitém množství (nepočitatelná jména, látková jména, počitatelná jména v prostém plurálu), předpokládá stanovení celostního významu existenci tzv. „univerzálního referentu“. Referent je jednoznačně definovatelný z kontextu, vyjadřuje relevantní porci a je považován za úplné vyjádření děje. Kontextově determinovaná

ohraničenost a počitatelnost jmen v neurčitém množství souvisí s relevantním množstvím materiálu, který daná substantiva vyjadřují. Mluvčí předpokládá, že na základě vnitřního jazykového i vnějšího mimojazykového kontextu je adresát schopen odhadnout relevantní a adekvátní množství materiálu (porci). Sloveso *napít se* evokuje obecnou mimojazykovou znalost o tom, jak jsou obvykle baleny a konzumovány nápoje (plechovky, láhve, sklenice aj.). Látkové jméno *víno* pak lze kvantifikovat přesnější definicí, např. *sklenice vína*, vyjadřující jeho relevantní množství. Mnohdy komunikační situace nevyžaduje specifikaci daného množství entity, „důležité je, že specifikaci množství lze vyjádřit jako sadu možných relevantních „porcí“ u dané entity, o níž ví mluvčí i adresát“ (Filip 1995: 19).¹⁶

U počitatelných substantiv v plurálu je situace složitější, neboť jejich ohraničené množství není vždy zřejmé. Pro tento účel neexistuje nějaký univerzální „klasifikátor“, jenž by nám spolehlivě určil počet různých počitatelných entit, jako např. *domů, knih*, aj. V případě, že perfektivní věta vyžaduje ohraničenou interpretaci nedefinovaného množství počitatelných substantiv v plurálu v inkrementálním patientu a pokud je tato ohraničenost nesnadno identifikovatelná co do množství, bude daná věta sice gramaticky akceptovatelná, avšak může znít nezvykle.¹⁷ Pokud ke jménu v plurálu doplníme konstrukci specifikující jeho význam, předložkovou frází a/nebo vztaznou větou, bude věta znít přirozeně. Přidaná konstrukce má determinuje význam jména na ohraničenou sadu individualit. V tomto případě koreluje kategorie specifičnosti (definiteness) s kategorií ohraničenosti (boundedness).

(8)

- a. ? *Postavil domy/Postavil dva domy*
- b. ? *Napsal knížky/Napsal několik knížek pro děti*
- c. ? *Napsal žádosti/Napsal hodně žádostí*

1.2.9 Korelace distinkce ohraničenosti/neohraničenosti s distinkcí určitosti/neurčitosti

1.2.9.1 Vyjádření množství nominální fráze v inkrementálním patientu

Vyjádření určitosti nominálních frází úzce souvisí s vyjádřením holistického (ohraničeného) výkladu neurčitého množství a plurálových nominálních frází v rámci sémantické role inkrementálního patientu. Vzájemný vztah mezi perfektivním videm a určitostí argumentu inkrementálního patientu je oslaben nebo není realizován, pokud holistický a ohraničený výklad inkrementálního patientu v argumentu neovlivňuje výhradně perfektivní vid.

¹⁶ „It is sufficient, that the referent of *víno* „wine“ (...) is a member of a certain identifiable set (cf. Comrie 1981: 128): it is the set of portions determined by conventional containers in which wine is served”.

¹⁷ Tato nezvyklost je signalizována ? před větou.

(9) *Vypil šálek kávy/sklenici piva/jedno pivo*

Nominální fráze vyjadřující množství ve větě (9) (*šálek kávy, sklenici piva, jedno pivo*) neuvádějí množství substancí přesně. V angličtině se to projevuje tím, že před těmito údaji nestojí určitý člen (*(the) cup of coffee*). Tyto entity ve větě sice vyjadřujeme s konvenčním údajem množství, ale nezajímáme se o ně jako o jednotlivé určité participanty podílející se na dané události.

Slovesné operátory, které derivují perfektivní slovesné formy, v sobě zahrnují různé významy kvantifikace a jiné příbuzné významy. Existují případy, v nichž nominální fráze v inkrementálním patientu perfektivních sloves nenesou význam určité interpretace. Příkladem jsou česká perfektivní slovesa utvořená prefixem *na-*, který nese význam postupného přibývání (kumulace) děje původního slovesa, jež modifikuje (*Napekla mnoho housek*). Prefix *na-* má funkci nekonkrétního vyjádření množství argumentu inkrementálního patientu. Dokazuje to také fakt, že inkrementální patient může být v těchto případech modifikován podobně neurčitými kvantifikátory (v angličtině *many/much, few/little, some*), modifikátory vyjadřující určité množství stojí v rozporu s významem nekonkrétního množství vyjádřeného sémantikou prefixu *na-* (? *Napekla pět housek*).

1.2.10 Shrnutí

Přístup, který jsem se pokusila nastínit, vychází ze zahraničních lingvistických koncepcí, jejichž představiteli jsou mj. Krifka (1986, 1989), Dowty (1988, 1991), Filip (1995, 1999). V české lingvistice se tomuto přístupu věnuje Hrachovinová (2004) nebo Dočekal (2007).

Mereologie umožňuje zachytit vztahy části a celku u predikátů a nominálních frází v jejich argumentu. U specifické skupiny inkrementálních predikátů lze sledovat vztahy mezi predikáty a jejich doplněními v inkrementálním patientu, která svou kvantifikační povahou ovlivňují (a)telichnost predikátu. K hlavním faktorům ovlivňujícím kategorii telichnosti patří sémantika slovesa, vztah mezi slovesem a jeho valenčním doplněním v inkrementálním patientu a kvalitativní a kvantitativní povaha tohoto doplnění.

V češtině se telichnost vzájemně ovlivňuje s gramatikalizovanou kategorií aspektuálnosti. Aspektuální rys predikátu ovlivňuje (a)telickou interpretaci predikátu a nominální fráze. Metoda mereologie pracuje s pojmy jako ohraničenost či (a)telichnost, které jsou spojnicí mezi českým vidovým systémem a německou slovesnou kategorií aktionsartu.

2 Aspektuálnost v němčině

2.1 Úvod

Cílem této kapitoly je stručný popis aspektuálnosti v němčině. Formální prostředky pro vyjádření významů aspektuálnosti i jejich uspořádání se v němčině liší od prostředků vyjadřujících podobné významy v češtině. V češtině tvoří jádro aspektuálnosti slovesný vid jako gramatická kategorie. S videm se prolíná kategorie způsobů slovesného děje, která tvoří jeho nadstavbu. Německá slovesa až na pár výjimek aspektuální významy gramatickými prostředky pravidelně nevyjadřují. Proto se zde také nepracuje s pojmem slovesného vidu (Aspekt) ve stejném významu jako u slovanského slovesa. Agrell (1908) poprvé oddělil pojmy Aspekt a Aktionsart, a tím zdůraznil rozdíly ve vyjadřování aspektuálnosti u slovanských a německých sloves. Pojem Aspekt v německých gramatikách většinou tedy odkazuje na gramatikalizovanou kategorii vidu slovanského slovesa.

V německé lingvistice se při výkladu problematiky aspektuálnosti obvykle zmiňuje slovesná kategorie Aktionsart (způsoby slovesného děje).¹⁸ Aktionsart není až na výjimky vyjadřován společnými formálními prostředky. Slovesa, která tvoří jednotlivé skupiny, spojuje společný sémantický rys. Přístupy k dělení slovesných skupin bývají z věcného hlediska podobné. Liší se však užitá terminologie jednotlivých skupin sloves, která bývá velmi nejednotná a matoucí. Tento stručný nástin německé slovesné kategorie Aktionsart vychází především ze dvou důležitých německých gramatik: Duden – Die Grammatik (2009) a Helbig-Buscha – Deutsche Grammatik (2001).

Za jednotlicí prvek lze považovat sémantickou kategorii teličnosti. Opozice teličnosti/ateličnosti umožňuje obsáhnout všechna německá slovesa a pracovat s ní jako s nástrojem kategorizace uvnitř jednotlivých skupin aktionsart. K teličnosti je nutné přistupovat jako k proměnlivému potenciálu slovesa. Ovlivňuje ji nejen sémantika predikátu, ale také jeho valenční a intenční potenciál, tj. schopnost predikátu vázat na sebe určitý počet míst obsazených aktanty v různých sémantických rolích. Duden v této souvislosti (2009) pracuje s termínem akcionalita (Aktionalität), na jejímž základě klasifikuje všechna slovesa (i bez společného formantu) podle jejich společného sémantického příznaku. Hlavní kritéria pro rozdělení sloves jsou rysy statičnosti a sémantického charakteru aktantu v pozici subjektu – agentu. Podle sémantického rysu statičnosti lze daná slovesa rozdělit na stavová a dynamická, rys agens umožňuje odlišit slovesa s personálním původcem děje (agentem) v pozici subjektu, od sloves bez tohoto aktantu v subjektu. Toto rozdělení se částečně shoduje

¹⁸ V této kapitole se věnuji aspektuální problematice v němčině. Proto budu používat pojem typický pro německou lingvistiku a kategorii způsobů slovesného děje označovat německým pojmem aktionsart.

s Danešovou sémantickou klasifikací predikátů. Sémantické rysy, které se v rámci akcionality u jednotlivých sloves sledují, umožňují rozčlenit slovesa do skupin podle jejich (a)telického potenciálu. Podstatné rysy v Dudenu jsou především státnost¹⁹ a přítomnost agentu.²⁰ Daneš rozlišuje navíc mutačnost (= rys změny).²¹

Tato kapitola je rozdělena do dvou větších celků. První, větší část s názvem kategorie Aktionsart v němčině (2.2) představuje tuto kategorii jako centrální prvek pro vyjádření významů aspektuálnosti v němčině a uvádí skupiny sloves, které se v této skupině vydělují. Do kategorie aktionsart je integrován rys teličnosti, který zde slouží jako kategorizační prvek pro rozdělení sloves. Druhá část s názvem Akcionalita (2.3) se věnuje sémantické klasifikaci predikátů.

2.2 Kategorie Aktionsart v němčině

2.2.1 Prostředky aspektuálnosti v němčině

Sioupi (2007) ve své studii uvádí tři pojmy, které se v kategorii aspektuálnosti rozlišují: lexikální aspekt (ekvivalent ke „klasickému“ pojmu Aktionsart), který se týká lexikálních typů sloves (Rothstein 2001); telický aspekt, který se vztahuje na (a)telické predikáty (Verkuyl 1972, 1993); a gramatický aspekt, který se týká vidu u slovanského slovesa (Comrie 1976).

Při charakteristice kategorie aspektuálnosti zakládají německé gramatiky svůj výklad na kategorii aktionsart. Duden definuje aktionsart jako „schopnost slovesa vyjádřit, jakým způsobem probíhá slovesný děj“²² (Duden 4 1998: 90–91). Někteří lingvisté považují aktionsart v němčině za kategorii gramatickou (Renicke, Erben s určitou rezervou), jiní jsou toho názoru, že aktionsart je kategorie sémantická, s určitými gramatickými důsledky (Admoni). Všichni se však shodují v názoru, že němčina nedisponuje specifickými prostředky pro vyjadřování kategorie aktionsart.

2.2.2 Klasifikace kategorie aktionsart

Aktionsart již klasifikovalo více lingvistů, např. Flämig (1965), Jung (1980). Jednotlivé klasifikace se od sebe liší. Pro účely mé práce není nutné podávat výčet všech jednotlivých klasifikací. Představím pouze Jungovo dělení (1980), s nímž pracuje také německá gramatika Helbig-Buscha (2001: 62).

¹⁹ U Daneše dynamičnost.

²⁰ U Daneše akčnost (= přítomnost původce děje).

²¹ Tento rys Duden explicitně nesleduje.

²² Mit Aktionsart bezeichnet man die Art und Weise, wie das durch ein Verb bezeichnete Geschehen anläuft (Geschehensweise, Verlaufsweise, Handlungsart).

2.2.3 Aktionsart s časovým a nečasovým průběhem

Slovesné děje jsou v Jungově pojetí děleny podle dvou základních hledisek – časového a nečasového. Časové hledisko se zaměřuje na slovesný děj a jeho časové plynutí; nečasové hledisko se zaměřuje především na příčiny děje, jeho intenzitu a opakování. Podle nich Jung německá slovesa dělí na dvě hlavní skupiny: 1. slovesné děje s časovým průběhem (dále dělí na neomezené děje (imperfektivní, kurzivní) a omezené děje (perfektivní): perfektivní vyjadřují různé fáze děje (počínající, končící, rezultativní); a 2. slovesné děje bez časového průběhu vyjadřující kvalitu děje (intenzitu, míru děje, apod.). Časové i nečasové rysy se uvnitř skupin aktionsart často prolínají, a ovlivňují tak sémantiku sloves.

2.2.3.1 Imperfektivní slovesa

Německá slovesa vyjadřující pouze průběh děje bez zmínky o jeho ohraničení, odstupňování, počátku či konci, tvoří skupinu sloves imperfektivních (durativních, kurzivních). Imperfektivní slovesa můžeme dále dělit na další podskupiny podle hlediska časového i nečasového. Vzniknou pak tři skupiny: slovesa iterativní (frekventativní), která vyjadřují opakování děje, intenziva vyjadřující zesílení děje a deminutiva vyjadřující oslabení děje.

2.2.3.2 Perfektivní slovesa

Časové ohraničení průběhu děje či přechod děje z jedné fáze děje do druhé vyjadřuje druhá skupina, slovesa perfektivní. Také tuto skupinu sloves můžeme rozdělit na podskupiny, které umožňují odstupňovat slovesný děj na jednotlivé časové fáze. Ingresiva označují počátek děje, egresiva vyjadřují konec děje, mutační slovesa vyjadřují přechod z výchozího stavu do finálního stavu a kauzativa (faktitiva) označují zapříčinění tohoto přechodu do nového stavu.

2.2.4 Teličnost a aktionsart

Jungova klasifikace umožňuje kategorizovat jednotlivá slovesa pouze v němčině, ale neumožňuje usouvztažnit jednotlivé německé a české skupiny aktionsart. Vymezení jednotlivých skupin mezi jazyky se nemusí shodovat. Tato ani jiné klasifikace sloves v kategorii aktionsart nejsou kvůli absenci formálního gramatického prvku dobrým prostředkem pro kategorizaci aspektuálních prostředků mezi němčinou a češtinou. Česká a německá slovesa však obsahují rys teličnosti, díky němuž lze kategorizovat slovesný děj vyjádřený jednotlivými slovesy v obou jazycích. V tomto smyslu teličnost tvoří spojnici mezi českými a německými slovesy a umožní nám porovnat vyjadřování aspektuálních významů

mezi oběma jazyky. V češtině se teličnost vzájemně ovlivňuje s vyjadřováním vidových protikladů dokonavosti/nedokonavosti, v němčině se systémem gramatické členu.

2.2.5 Distinkce teličnost/ateličnost v kategorii aktionsart

S teličností v kategorii aktionsart pracuje Duden (2009) a Povejšil (1977). Na nejvyšší rovině vyděluje hlavní protiklad teličnosti/ateličnosti a podle rysů (a)teličnosti dělí slovesa do jednotlivých (výše uvedených) skupin aktionsartů.

2.2.6 Atelická slovesa

Atelická slovesa vyjadřují stavy a procesy, které v sobě nenesou žádný konečný bod. Duden (2009) k atelickým slovesům řadí slovesa vyjadřující stavy a procesy (*sein – být, liegen – ležet, wohnen – bydlet, blühen – kvést, laufen – běžet/běhat, arbeiten – pracovat*). Patří sem také slovesa popisující postupné změny (= atelická slovesa změny stavu: *abnehmen – hubnout, zunehmen – tloustnout, altern – stárnout*), slovesa popisující neustálé opakování totožných uzavřených dějů (*flattern – poletovat, sticheln – popichovat, streicheln – hladit, klopfen – klepat, husten – kašlat, winken – mávat, atmen – dýchat*) a slovesa explicitně popisující nenastání změny stavu (*bleiben – zůstat, behalten – nechat (si)*).

2.2.6.1 Iterativnost a habituálnost

Podtyp atelických sloves představují slovesa iterativní a habituální. V němčině je sémanticky a částečně formálně vyčleněna skupina iterativ vyjadřujících opakování děje. Některá z nich nemají neiterativní protějšek (*flattern – poletovat, krabbeln – lechtat, lézt, fliegen – letět/létat*), jiná jsou tvořena sufixem *-l-, -r-* (*klingen/klingeln – zaznít/zvonit, streichen/streicheln – natírat/hladit, platschen/plätschern – šplouchnout/šplouchat*). Tato skupina sloves je však velmi omezená, uvedenými sufixy nelze tvořit protějšky k libovolnému slovesu a i lexikální význam mezi členy dvojic se liší. Nejde tedy o paralelní prostředek pro vyjádření dějů neaktuálních a násobených jak jej známe v češtině. „Z hlediska násobenosti (uzuálnosti) je německé sloveso neutrální. Obdobně je tomu s neodvozenými nedokonavými tvary českých sloves, jimž významu uzuálnosti či pouhé průběhovosti dodává často rovněž jen kontext nebo vhodné lexikální prostředky věty“ (Povejšil 1977: 101).

(1)

<i>Sie</i>	<i>spielten</i>	<i>Schach</i> ²³
Oni	hráli-PST-PL	šachy-SG.ACC
Hráli spolu šachy		

²³ Používám lipský systém glos. URL: <<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>> [cit. 14. 4. 2011]

Obě tyto věty mohou v určitém kontextu vyjadřovat děj aktuální (jedinečný, neopakující se), ale také neaktuální (uzuální).

Slovesa s habituálním významem vyjadřují pravidelné, opakující se děje. „Habituální význam (...) často nebývá vyjádřen explicitně, nýbrž bývá vyrozuměn z kontextu“²⁴ (Duden 2009: 410). I z této definice vyplývá, že němčina nemá jednoznačné příznakové prostředky pro vyjádření násobenosti a habituálnosti. Gramatikalizovaným prostředkem pro vyjádření násobenosti a habituálnosti je konstrukce *pflügen + zu + INF*, v časových větách signalizuje opakovanost spojka *wenn* (v minulém a přítomném čase), naopak spojka *als* (pouze v minulém čase) signalizuje neopakovanost děje.

(2)

<i>Am Abend</i>	<i>pfl egt</i>	<i>er</i>	<i>Schach</i>	<i>zu spielen</i>
Večer-ADV	AUX-PRS-ATEL	on	šachy-SG.ACC	hrát-INF

Večer hrává šachy

<i>Als</i>	<i>der Wecker</i>	<i>kl ingelte,</i>	<i>sprang ich</i>	<i>aus dem Bett</i>
Když-CONJ	budík-SG.NOM	zazvonil-PST-TEL	vyskočil-PST	z-PREP poste le-SG.DAT

Když zazvonil budík, vyskočil jsem z postele

<i>Wenn</i>	<i>der Wecker</i>	<i>kl ingelte,</i>	<i>sprang ich</i>	<i>aus dem Bett</i>
Když-CONJ	budík-SG.NOM	zazvonil-PST-ATEL	vyskočil-PRAET	z-PREP poste le-SG.DAT

(Vždy) když zazvonil budík, vyskočil jsem z postele

<i>Wenn</i>	<i>ich</i>	<i>zum Arzt</i>	<i>gehe,</i>	<i>habe</i>	<i>ich</i>	<i>Angst</i>
Když-CONJ	PRON-SG.1	k lékaři-DAT	jdu-PRS-ATEL	mám-PRS-ATEL	PRON-SG.1	strach-AG.ACC

Vždy, když jdu k lékaři, mám strach

Němčina disponuje také lexikálními prostředky pro vyjádření opakovanosti a habituálnosti: adverbia (*gewöhnlich – obvykle, oft – často, regelmäßig – pravidelně*); specifické tvary časových adverbíí s koncovým *-s*, které na rozdíl od časových adverbíí vyjadřují násobenost (*Abend/abends – večer/každý večer, am Freitag/freitags – (v) pátek/každý pátek, Morgen/morgens – ráno/každé ráno*) naopak jiná adverbíální určení (*gerade – právě*) význam habituálnosti vylučují, neboť svým významem vyjadřují aktuální děj.

(3)

<i>Freitags</i>	<i>stehe</i>	<i>ich</i>	<i>früh</i>	<i>auf</i>
Pátek-ITER	vstávám-PRS-ATEL	PRON-SG.1	ADV	

Každý pátek vstávám brzy

<i>Ich</i>	<i>stehe</i>	<i>gewöhnlich</i>	<i>früh</i>	<i>auf</i>
------------	--------------	-------------------	-------------	------------

²⁴ „Habituelle Deutung (...) wird oft nicht explicit ausgedrückt, sondern muss dem Zusammenhang entnommen werden.“

PRON-SG.1	vstávám-PRS-ATEL	ADV-ITER	ADV
	Obvykle vstávám brzy		
<i>Ich</i>	<i>stehe</i>	<i>gerade</i>	<i>auf</i>
PRON-SG.1	vstávám-PRS-TEL	ADV	
	Právě vstávám		

2.2.7 Telická slovesa

Telická slovesa vyjadřují události obsahující inherentní konečný bod, jehož dosažením událost přirozeně končí. Inherentní konečný bod je patrný především u telických sloves změny stavu (*sterben* – *zemřít*, *einschlafen* – *usínat/usnout*, *aufwachen* – *probouzet se/probudit se*), která představují změnu určitého stavu v jeho protiklad, případně vyjadřují způsobení této změny. Do skupiny sloves změny stavu patří již zmíněná ingresiva a egresiva.

2.2.7.1 Tvorba telických sloves

Comrie uvádí, že „v některých jazycích je možné ze sloves, která vyjadřují také atelické situace, derivací odvodit slovesa vyjadřující specifické telické situace“ (Comrie 1976: 46).²⁵ Tak je tomu i v němčině, kde je možné prefixací utvářet telické protějšky k atelickým slovesům.

(4)

<i>Die Soldaten</i>	<i>haben</i>	<i>tapfer</i>	<i>gekämpft</i>
Vojáci-PL.NOM	AUX	statečně-ADV	bojovali-PRF-ATEL
Vojáci statečně bojovali			
<i>Die Soldaten</i>	<i>haben</i>	<i>ihr Land</i>	<i>erkämpft</i>
Vojáci-PL.NOM	AUX	zem-SG.ACC	vybojovali-PRF-TEL
Vojáci vybojovali svou zem			

V první větě není zmíněno žádné dosažení cíle, zatímco ve druhé ano. Prefixací slovesa němčina dokáže spolu s teličností vyjádřit fázovost děje, jeho počátek, či konec, tj. tvoří ingresiva a egresiva. Povejšil uvádí některé prefixy, které tvoří německá slovesa ingresivní (*an-*, *auf-*, *ein-*, *er-*, *los-*, *ent-*, aj.) a prefixy, které tvoří německá slovesa egresivní (*ab-*, *auf-*, *aus-*, *er-*, *ver-*, aj.). Základové sloveso atelické (imperfektivní) a prefigované sloveso telické (perfektivní) se od sebe neliší pouze příznakem teličnosti (= vnitřního ohraničení děje), ale také významem. Prefixy tvořící telická slovesa tedy nemají čistě gramatickou povahu, jsou to také slovtvorné prostředky tvořící novou lexikální jednotku. Na to upozorňuje Povejšil. „Uvedené prostředky nejsou funkčně specializované. Prefixy jsou především prostředky slovtvorné, odvozovací, které více či méně modifikují základní význam slovesa. Některé

²⁵ In some languages, it is possible to derive verbs referring to specifically telic situations from verbs that do not necessarily refer to telic situations, usually as part of the derivational morphology.

předpony však – zejména v kombinaci se slovesy určitých sémanticko-lexikálních tříd – nabývají pologramatického charakteru a vyjadřují obecnější významy fázovosti“ (Povejšil 1977: 102).

2.2.7.2 Telická intranzitivní slovesa

K atelickým slovesům patří např. slovesa *schlafen – spát, blühen – kvést*. Prefixací těchto sloves utvoříme telická slovesa, *einschlafen – usnout/usínat, erblühen – vykvést/vykvétat, verblühen – odkvést, odkvétat*, u nichž se kromě teličnosti změnil také lexikální význam. Ani české ekvivalenty k uvedeným německým atelickým slovesům nemají dokonavý, čistě vidový protějšek, s nímž by tvořily vidový pár (prefixací kromě vidu změníme také význam slovesa). Německá telická slovesa utvořená prefixací představují novou lexikální jednotku, k níž lze v češtině přiřadit dva ekvivalenty, vidový pár tvořený slovesem nedokonavým i dokonavým.

(5)

<i>Die Blume</i>	<i>blüht</i>
Květina-NOM.SG	kvete-PRS-ATEL
Květina kvete	

<i>Die Blume</i>	<i>erblüht</i>
Květina-NOM.SG	odkvete-PRS-TEL/odkvétá-PRS-TEL
Květina odkvete/odkvétá	

Z příkladů (5) vyplývá, že německou kategorii teličnosti/ateličnosti a českou kategorií dokonavého/nedokonavého vidu nelze považovat za paralelní jevy (Povejšil 1977: 95). To se netýká jen prefigovaných telických sloves. I jiná německá telická slovesa (*finden – najít/nalézat, öffnen – otevřít/otevírat, kommen – přijít/přicházet*) můžeme do češtiny přeložit ekvivalenty tvořícími vidové dvojice. Německá a česká telická slovesa vyjadřují inherentní konečný bod slovesa, k němuž daný děj spěje. V češtině je kategorie teličnosti součástí kategorie vidu, která vidovými opozicemi perfektivnosti/imperfektivnosti vyjadřuje rys ohraničenosti/neohraničenosti děje. Povejšil uvádí, že „české sloveso je i mimo kontext dokonavé nebo nedokonavé“ (Povejšil 1977: 94).²⁶ Perfektivní sloveso odkvést vyjadřuje dosažení výsledku, zatímco imperfektivní sloveso odkvétat vyjadřuje pouze směřování k výsledku bez zmínky o jeho dosažení. V němčině tyto vidové významy nejsou vyjádřeny formou slovesa, nýbrž mohou být podle potřeby vyjádřeny jinými jazykovými prostředky, především kontextem nebo různými perifrázemi.

²⁶ Neplatí to pravděpodobně u sloves obouvidových a homonymních.

Telická slovesa utvořená prefixací z atelických intransitivních²⁷ sloves jsou podstatná také z toho důvodu, že tvoří perfektum s pomocným slovesem *sein*. Tvorbu perfekta s pomocným slovesem *sein* u prefigovaných sloves někteří autoři považují za formální příznak teličnosti (Erben 1966). Kromě společného pomocného slovesa mají prefigovaná slovesa společný také význam změny, tj. nesou příznak rezultativnosti.

(6)

<i>Die Blume</i> Květina-NOM.SG Květina kvetla	<i>hat</i> AUX	<i>geblüht</i> kvetla-PRF-ATEL
→ <i>Die Blume</i> Květina-NOM.SG Květina vykvetla/odkvetla	<i>ist</i> AUX	<i>erblüht/verblüht</i> vykvetla-PRF-TEL/odkvetla-PRF-TEL
<i>Der Junge</i> Chlapec-NOM.SG Chlapec spal	<i>hat</i> AUX	<i>geschlafen</i> spal-PRF-ATEL
→ <i>Der Junge</i> Chlapec-NOM.SG Chlapec usnul	<i>ist</i> AUX	<i>ingeschlafen</i> usnul-PRF-TEL

„Perfektum intransitivních atelických sloves se zpravidla tvoří s pomocným slovesem *haben*, zatímco u telických sloves se zpravidla tvoří se *sein*“ (Helbig-Buscha 2001: 65).²⁸

Kromě slovotvorných prostředků němčina vyjadřuje fázovost děje také pomocí lexikálních prostředků. Disponuje systémem nominálních prvků v kombinaci s funkčními slovesy²⁹, fázovými slovesy. U ingresivních slovesa jsou to fázová slovesa (*anfangen/beginnen* + *zu* + *INF*, *im Begriff sein* + *zu* + *INF*) a také funkční slovesa (*ausbrechen, kommen, geraten, setzen, bringen*) ve spojení s nominálními prvky (*in Bewegung setzen* – *rozhýbat*, *in Bewegung kommen* – *rozhýbat se*, *in Lachen ausbrechen* – *rozesmát se*, *in Zorn geraten* – *rozzlobit se*, *in Unruhe bringen* – *znepokojit*).

(7)

<i>Es</i> SBJ	<i>fängt an</i> začíná-PRS	<i>zu</i> PREP	<i>regnen</i> pršet-INF
Začíná pršet			

²⁷ Intransitivní slovesa nevyžadují ve své valenci doplnění přímého objektu.

²⁸ Das Perfekt der intransitiven Verben wird in der Regel mit haben gebildet, wenn diese Verben durativ sind; das Perfekt der intransitiven Verben wird mit sein gebildet, wenn diese Verben perfektiv sind.

²⁹ Funkční sloveso (Funktionsverbgefüge), v české lingvistice se používá termín kategorický predikát (MČ 3), tvoří jednotku, která může sloužit jako predikát ve větě. Skládá se z funkčního slovesa a neverbálního substantiva (v akuzativu, případně s předložkou). Funkční sloveso je nositelem obecných slovesných významů, zatímco slovesné substantivum tvoří lexikální jádro vyjadřující různé situace.

Er begann zu schreien
 SBJ začal-AUX-PST-INGR PREP křičet
 Rozkřičel se

Er ist im Begriff wegzugehen
 SBJ právě-AUX-PRS odchází-INF
 Právě odchází

U egresivních sloves němčina využívá podobných prvků. Fázová slovesa (*aufhören + zu + INF, enden, beenden, schließen + INF/subst.*), vazba (*zu Ende + INF*), funkční slovesa (*kommen, bringen*) s nominálním prvkem.

(8)

Er hörte auf zu singen
 SBJ Přestal-AUX-PST-EGR PREP zpívat
 Přestal zpívat

Er las das Buch zu Ende
 SBJ četl-PST knihu-SG.ACC do-PREP konce
 Dočetl knihu

Er brachte seinen Vortrag zu Ende
 SBJ vedl-PST přednášku-SG.ACC do-PREP konce
 Dokončil přednášku

Ani tento způsob vyjadřování fázovosti děje však není výhradním prostředkem pro její vyjádření. Někdy jej využíváme jako stylistickou variantu k základním slovesům (*ausdrücken/zum Ausdruck bringen – vyjádřit*) či jako prostředek kauzativizace (*sich bewegen/in Bewegung bringen – pohybovat se/pohybovat (čím)*).

2.2.7.3 Intransitivní pohybová slovesa

Také některá intransitivní pohybová slovesa mohou být atelická i telická (*schwimmen, tanzen, fliegen*). Tyto významové posuny v teličnosti jsou formálně vyjádřeny pomocným slovesem v perfektu. „Pohybová slovesa vyjadřující změnu místa, která tvoří perfektum se *sein*, mohou získat mutační rys a znak perfektivnosti (teličnosti) (...). Naopak pohybová slovesa bez změny místa tvoří perfektum s *haben*“ (Helbig-Buscha 2001: 62). S pomocným slovesem *haben* se pojí atelická pohybová slovesa, pokud však specifikujeme totéž sloveso určením místa, dojde k posunu v jeho významu a sloveso se stává telickým. Ani sémantický (určení/změna místa), ani formální rys však nejsou zcela spolehlivými indikátory teličnosti. Pohybová slovesa obvykle vyjadřují určení či změnu místa, je to v jejich povaze. Většina pohybových sloves se také v perfektu pojí s pomocným slovesem *sein*. Při odlišování distinkce teličnosti/ateličnosti se nelze spolehnout pouze na formální vyjádření teličnosti, nýbrž je nutné podrobně analyzovat sémantiku daného slovesa. Atelická pohybová slovesa,

jež se mohou pojit s pomocným slovesem *haben* v perfektu se svým charakterem mnohdy blíží určité vlastnosti nebo schopnosti, kterou jejich nositel vlastní. Tím se významově odlišují od svých telických protějšků.

(9)

<i>Als</i>	<i>er</i>	<i>jünger war,</i>	<i>hat</i>	<i>er</i>	<i>viel</i>	<i>getanzt</i>
Když- CONJ	SBJ	mladší byl-PST-ATEL	AUX	on-SBJ	hodně-ADV	tancoval-PRF-ATEL

Když byl ještě mladík, hodně tancoval

<i>Sie</i>	<i>sind</i>	<i>durch</i>	<i>den Saal</i>	<i>getanzt</i>
SBJ	AUX	přes-PREP	sál-SG.ACC	tančili-PRF-TEL

Tančili přes celý sál

<i>Er</i>	<i>hat</i>	<i>bereits</i>	<i>10 000 Stunden</i>	<i>geflogen</i>
SBJ	AUX	ADV	NUM hodin-PL.ACC	létal-PRF-ATEL

Nalétal už 10 000 hodin

<i>Er</i>	<i>ist</i>	<i>gestern</i>	<i>nach Paris</i>	<i>geflogen</i>
SBJ	AUX	ADV	PREP Paříže-SG.DAT	letěl-PRF-TEL

Včera letěl do Paříže

2.2.7.4 Tranzitivní slovesa

Doposud byla řeč o intranzitivních slovesech. U sloves tranzitivních se teličnost a ateličnost neprojevují gramaticky tak výrazně, neboť tato skupina sloves³⁰ tvoří perfekturní vždy s pomocným slovesem *haben*. Někteří autoři zastávají názor, že objekt vnáší do slovesného děje předěl, a proto považují všechna tranzitivní slovesa za telická (např. Admoni, ale Erben pouze některá objektová slovesa). Výklad teličnosti z hlediska koncepce mereologie však ukázal, že samotný přímý objekt u slovesa není dostatečným kritériem pro telickou interpretaci slovesného děje.

2.2.7.5 Punktuální slovesa

V němčině spolu slovesa atelická a z nich utvořená telická slovesa úzce souvisí. Comrie uvádí, že „v procesu, který vede k naplnění telické situace jsou zásadní oba momenty, tedy onen atelický proces i samotný bod, jehož je dosaženo“ (Comrie 1976: 47).³¹ V uvedených příkladech opozici ateličnosti/teličnosti jasně vnímáme (viz věta (4)). Existují ovšem slovesa vyjadřující dosažení určitého cíle, která tyto opozice ateličnosti/teličnosti neutvářejí. Jedná se o slovesa punktuální (momentánní), která vyjadřují děj velmi krátkého trvání, děj, který trvá jen okamžik. V němčině k punktuálním slovesům řadíme slovesa *erblicken – spatřit, treffen – potkat, finden – najít, erschlagen – zabít, fassen – popadnout*. Comrie navrhuje test, jak od sebe punktuální a telická slovesa oddělit. „Punktuální slovesa

³⁰ A dále také reflexivní slovesa.

³¹ In expression referring to telic situation it is important that there should be both a process leading up to the terminal point as well as the terminal point.

můžeme rozeznat od telických sloves tím, že je nelze užít v atelickém významu, na rozdíl od telických sloves, jejichž slovesné formy lze užít v imperfektivním významu s příznakem, že situace v době promluvy ještě nedosáhla onoho konečného bodu, není vyloučen příznak, že konečného bodu nebylo nikdy dosaženo“ (Comrie 1976: 47).³²

(10)

<i>Johann</i>	<i>näherte</i>	<i>langsam</i>	<i>zur Stadt,</i>
Jan-SG.NOM	přibližoval-PST-ATEL	ADV	k-PREP městu-SG.DAT
<i>endlich</i>	<i>erblickte er</i>	<i>den Kirchenturm mit der Glocke</i>	
ADV	spatřil-PST-TEL	věž-SG.ACC	s-PREP zvonem-SG.DAT

Jan se pomalu přibližoval k městu. Konečně spatřil věž kostela se zvonem

Sloveso *erblickte* – *spatřil* patří v češtině i němčině do skupiny puntuálních sloves. Puntuální děj může proběhnout pouze jednou, nelze jej zastavit ani natáhnout. Můžeme říci, že děj proběhl, nebo neproběhl, ale nikoli že probíhal. V češtině můžeme k puntuálním slovesům derivací utvářet jejich iterativní protějšky, které vyjadřují delší trvání děje či jeho opakovanost. Frekventativní protějšky tedy nevyjadřují děj plynulý (atelický), nýbrž vnitřně členěný, opakující se ve vnitřních fázích, které vnímáme jako uzavřené. Povejšil uvádí, že němčina nemá k dispozici derivační prostředky k tvorbě frekventativ. Jejich významy však dokáže vyjádřit jinými prostředky, především lexikálními (funkční slovesa, deverbativní substantiva, adverbia). „Významnou úlohu v takovýchto obratech hraje neurčitý člen, který si tu zčásti podržuje svůj původní číselný význam a vyjadřuje jednodobost a momentánnost, které samotné slovesa zpravidla vyjádřit nemůže. Uvedené obraty lze zpravidla užít i s plurálovým substantivem (bez členu)“ (Povejšil 1977: 107). Nemalou roli hraje také kontext.

(11)

<i>Einen Schlag</i>	<i>versetzen</i>
NUM rána-OBJ-SG.ACC	dát-INF-TEL-MMNT
uhodit (někoho)	
→ <i>Schläge</i>	<i>versetzen</i>
rány-OBJ-PL.ACC	dát-ATEL-ITER
→ bít (někoho)	

2.2.7.6 Inchoativa

Jako specifickou skupinu sloves s významem nastávání určitého stavu můžeme vyčlenit inchoativa. V němčině lze tato slovesa utvářet přímou lexikalizací pomocí adjektiv ve spojení

³² With a telic situation, it is possible to use a verbal form with imperfective meaning, the implication being that at the time in question the terminal point had not yet been reached; indeed, it is possible to state explicitly that the terminal point was never reached.

s pomocným slovesem *werden*. Tomuto způsobu konkurují (prefigovaná) slovesa utvořená z adjektiv, nelze je tvořit u všech adjektiv, jedná se spíše o alternativu k přímé lexikalizaci (*arm* → *arm werden* → *verarmen* – *chudý* → *zchudnout*; *krank* → *krank werden* → *erkranken* – *nemocný* → *onemocnět*; *reif* → *reif werden* → *reifen* – *zralý* → *uzrát/dozrát*; *reich* → *reich werden* – *bohatý* → *zbohatnout*; *warm* → *warm werden* – *teplý* → *zteplat*).

2.2.7.7 Deminutiva a intenziva

V němčině existují malé skupiny odvozených sloves, která jsou schopna vyjadřovat menší nebo větší intenzitu děje. Větší intenzitu děje vyjadřují intenziva (*schlucken/schlucken* – *polykat/vzlykat*, *künden/kündigen* – *svědčit o čem/vypovědět, dát výpověď*, *spenden/spendieren* – *darovat/pozvat*). Při pohledu na významy sloves je zřejmé, že nejde o dvojice sloves lišící se intenzitou děje, nýbrž rozdílné lexikální jednotky lišící se významem. Menší intenzitu děje vyjadřují deminutiva (*husten/hüsteln* – *kašlat/pokašlávat*, *lachen/lächeln* – *smát se/usmívat se*). Příponou *-el-* však nelze automaticky odvozovat libovolná německá slovesa, opět nejde o systémový jev. Ojedinele lze slovesa s různou mírou děje tvořit i různými prefixy (*an-*) nebo skládáním (*hochschätzen* – *velmi si vážit*, *sich sattessen* – *najíst se dosyta*)

2.3 Akcionalita

Doposud stála v centru zájmu kategorie aktionsart, která podle společného sémantického rysu slovesa dělí na jednotlivé skupiny, uvnitř nichž uvádí společné formální prostředky (pokud existují), jimiž jsou jednotlivá slovesa realizována. Jako základní kritérium klasifikace jednotlivých sloves byl využit sémantický rys (a)teličnosti. Teličnost mohou ovlivňovat sémantické vlastnosti slovesa, ale také predikát, jeho valence a intence.

(12) Atelická/neutrální³³ interpretace

(<i>Kirschen</i>)	<i>essen</i>
Třešně-PL.ACC	jíst-INF-ATEL
Jíst (třešně)	

(<i>Wein</i>)	<i>trinken</i>
Víno-SG.ACC	pít-INF-ATEL
Pít (víno)	

(<i>Lieder</i>)	<i>singen</i>
Písň-PL.ACC	zpívat-ATEL
Zpívat (písň)	

(13) Telická interpretace

³³ Neutrální rys znamená, že v určitých kontextech může být predikát telický/atelický.

<i>Ein</i> (Jedno)-NUM Sníst (jedno)	<i>Kilo</i> kilo-SG.ACC kilo třešní	<i>Kirschen</i> třešní-PL.GEN	<i>essen</i> sníst-INF-TEL
<i>Zwei</i> Dvě-NUM Vypít dvě	<i>Glas</i> sklenky-SG.ACC sklenky vína	<i>Wein</i> vína-SG.GEN	<i>trinken</i> vypít-INF-TEL
<i>Die Ave Maria</i> Ave Maria-SG.ACC Zaspívat Ave Maria		<i>singen</i> (za)zpívat-INF-TEL	

2.3.1 Klasifikace sloves podle sémantických rolí aktantů

Podle dvou hlavních rysů: statičnosti a sémantického charakteru aktantu v pozici subjektu – agentu dělí Duden (2009) slovesa na tři tradiční skupiny – Handlungsverben, Vorgangsverben a Zustandsverben. Podle sémantického rysu [\pm statičnost] lze slovesa rozdělit na stavová (Zustandsverben) a dynamická, rys [\pm agens] umožňuje odlišit slovesa s personálním původcem děje (agentem) v pozici subjektu (Handlungsverben) od sloves bez tohoto aktantu v subjektu (Vorgangsverben). Toto rozdělení se částečně shoduje s Danešovým dělením na stavy, procesy a události.³⁴ Sémantické rysy, s nimiž se v rámci akcionality pracuje,³⁵ ovlivňují teličnost slovesa. Stavová slovesa jsou vždy atelická, neboť ve své sémantice nenesou rys změny. U dynamických sloves Daneš sleduje sémantický rys [\pm mutačnost], s jehož pomocí vyděluje procesy a události. Procesy jsou atelické, kdežto události mohou být díky svému inherentnímu sémantickému rysu „změny stavu“ telické i atelické. Duden (2009) se sémantickým rysem [\pm mutačnost] nepracuje. Uvádí pouze, že dynamická slovesa mohou být telická i atelická, podle toho, zda ve své sémantice nesou rys změny. Nevyděluje explicitně procesy a události jako Daneš. Z hlediska teličnosti je přítomnost rysu [\pm agens]³⁶ podstatná především u tranzitivních sloves (transitive Verben), u nichž svým jednáním zasahuje aktant v pozici subjektu (agens) aktant v pozici objektu (patiens). Zasažení patientu agentem vnáší do děje předěl, díky němuž děj spěje k vnitřní hranici. Tento rys ovlivňuje teličnost predikátu. (*Petr zpíval velmi pěkně/Petr zpíval Ave Maria – Peter sang sehr schön/Peter sang Ave Maria*).

Handlungsverben³⁷ (*setzen – posadit, töten – zabít, singen – zpívat, arbeiten – pracovat*); Vorgangs- a Zustandsverben mají v pozici subjektu nositel děje/stavu (Vorgangs-,

³⁴ Daneš pracuje se sémantickými rysy [\pm dynamičnost], [\pm mutačnost] a [\pm akčnost].

³⁵ Především [\pm statičnost] a u Daneše [\pm mutačnost].

³⁶ U Daneše [\pm akčnost].

³⁷ Vedle pojmu Handlungsverb se někdy synonymně užívá i pojem Tätigkeitsverb. Duden však termín Tätigkeitsverb užívá v užším smyslu jako podskupinu Handlungsverben, do níž patří slovesa vyjadřující atelické děje/činnosti (Duden 2009: 411).

Zustandsträger). Vorgangsverben³⁸ (*erfrieren – mrznout, wachsen – růst, schlafen – spát*); Zustandsverben (*liegen – ležet, wohnen – bydlet, besitzen – vlastnit, ähneln – podobat se*). Podskupinu Tätigkeitsverben tvoří kauzativa (Kausative Verben), která vyjadřují změnu stavu způsobenou aktantem v subjektu,³⁹ která postihuje aktant v objektu (patients).

Skupinu Tätigkeitsverben lze rozdělit na dvě skupiny podle počtu nutných vazebných aktantových doplnění v sémantickém predikátu. Sémanticky intransitivní slovesa vyžadují pouze jeden aktant (*springen, spielen, turnen*). Sémanticky tranzitivní slovesa tvoří predikáty s více jak jedním aktantem (*essen, helfen, lesen, öffnen*). Toto dělení se shoduje s dělením na syntakticky tranzitivní/intransitivní slovesa. Specifické skupiny tvoří slovesa smyslového vnímání, všeobecných vztahů a vědění⁴⁰ a také jevová slovesa.⁴¹

2.4 Shrnutí

Čeština a němčina vyjadřují aspektuální významy odlišnými prostředky. V češtině je vid plně gramatikalizovaná kategorie realizovaná morfologicko-lexikálními afixy. S videm se prolíná kategorie způsobu slovesného děje. České sloveso je tak schopno vyjádřit bohaté aspektuální významy. Ve srovnání s češtinou je aspektuální pole v němčině uspořádáno odlišně. Německá slovesa až na několik případů, aspektuální významy gramatickými prostředky nevyjadřují. Proto v německé lingvistice neexistuje kategorie slovesného vidu jako u slovanského slovesa. Jako klíčovou v aspektuálnosti uvádějí německé gramatiky kategorii aktionsart, v níž se slovesa spojují do jednotlivých skupin podle společného sémantického rysu (shodné pojetí je také v češtině). Kromě tohoto rysu však slovesa, až na několik případů, uvnitř skupin nespojuje žádný společný gramatický prostředek. Slovesa v jednotlivých skupinách aktionsartu v češtině a němčině nelze vzájemně usouvztažnit. Tato kategorie tedy neposkytuje potřebný nástroj k zachycení aspektuálních rysů mezi němčinou a češtinou ani způsobů jejich vyjádření. Východisko představují novější přístupy vycházející ze sémantické klasifikace sloves a predikátů a z teličnosti, lexikálněsémantického rysu společného všem slovesům. Pomocí opozice teličnosti/ateličnosti lze jednotlivá slovesa rozdělit podle sémantických rysů „ukončenosti“/„neukončenosti“ děje. V němčině s teličností pracuje Duden (2009) jako s hlavní dichotomií uvnitř kategorie aktionsart.

V češtině tvoří teličnost součást slovesného vidu a zapojuje se do vidových vztahů, ale v rámci kategorie vidu se s ní pracuje jen v souvislosti s určitými problémy (determinovanost,

³⁸ Patří sem také ergativa, intransitivní slovesa, jejich subjekt má podobné (sémantické, syntaktické) vlastnosti jako objekt tranzitivních sloves.

³⁹ V roli subjektu může být agens (předpoklad jednání s určitým cílem), kauzátor (nepersonální původce děje).

⁴⁰ V pozici subjektu mají např. aktanty: proživatel, nositel děje.

⁴¹ Nevyžadují žádný aktant v subjektu.

vidová defektnost). Teličností a slovesnou sémantikou se zabýval Daneš (1985). Na základě sémantické klasifikace predikátů (podle inherentních sémantických rysů dynamičnosti a mutačnosti u sloves) vyděluje stavy, procesy a události. Stavová slovesa jsou atelická (nesou rys dynamičnosti ani mutačnosti). Mutační slovesa (události) obsahující sémantický příznak změny jsou telická. Díky rysu „určité změny“, „zaměření na výsledek“ nejlépe vyjadřují vidové protiklady dokonavosti/nedokonavosti. Dokonavá telická slovesa vyjadřují dosažení výsledku děje, kdežto nedokonavá telická slovesa pouze směřování k tomuto výsledku. Vidové protiklady u českých telických sloves se liší právě rysem (ne)dosažitelnosti výsledku. České sloveso tyto významy vyjadřuje gramatickou formou. Z konkrétních česko-německých příkladů vyplynulo, že německá telická slovesa lze do češtiny přeložit českým ekvivalentem s oběma vidovými protějšky. Z této skutečnosti Daneš usuzuje, že německá telická slovesa lze považovat za ekvivalenty k českým mutačním slovesům. Němčina aspektuální významy českých (ne)dokonavých telických událostí vyjadřovat nemusí. Pokud je vyjadřuje, nejsou realizovány formou slovesa, nýbrž jinými prostředky, např. kontextuálními. Významy teličnosti v němčině nelze ztotožňovat s významy dokonavosti/nedokonavosti v češtině. Německá dynamická atelická slovesa Daneš ztotožňuje s českými procesy, německým stavovým slovesům obvykle odpovídají české stavy.

Mnohdy není jednoduché odlišit teličnost jako inherentní lexikálněsémantický rys slovesa a teličnost jako vlastnost celého predikátu (slovesa a jeho argumentu). V druhém případě je teličnost proměnlivou vlastností predikátu. Je ovlivněna sémantikou celého predikátu, jeho valencí a intencí. Proměnlivost telické interpretace umožňují slovesa syntakticky variabilní, která ve spojení s objektem mohou být telická a bez něj atelická. S kategorií teličnosti jako s proměnlivým potenciálem predikátu pracuje také Filipová (1995, 1999). Ve své práci vychází z koncepce mereologie a pomocí integrace teličnosti do aspektuálního systému češtiny zkoumá, jak se navzájem ovlivňují kategorie teličnosti a aspektuálnosti, za jakých podmínek dochází k proměnám v teličnosti slovesa a co tyto proměny ovlivňuje. Výzkum provádí na skupině inkrementálních sloves, pro něž je charakteristický homomorfismus mezi průběhem děje a manipulací objektu. Inkrementální slovesa v objektu obsahují specifickou sémantickou roli inkrementálního patientu. Hlavními faktory ovlivňujícími teličnost u inkrementálních sloves jsou sémantika slovesa, vztah mezi slovesem a jeho valenčním doplněním (argument) a kvalitativní a kvantitativní povaha tohoto doplnění. Inkrementální slovesa umožňují podrobnou analýzu všech prvků ovlivňujících teličnost predikátu: sémantiku slovesa, vlastnost nominální fráze v inkrementálním patientu a

jejich vztahy. Porovnání inkrementálních sloves v obou jazycích je společným jmenovatelem pro češtinu a němčinu, jímž lze klasifikovat změny v aspektuálním poli obou jazyků.

3 Praktický výzkum

3.1 Úvod

V první kapitole jsem představila zahraniční koncepci teličnosti u inkrementálních sloves, snažila jsem se ji zasadit do českého a německého aspektuálního systému, nastínit možnosti jejího užití v obou jazycích, nabídnout tímto jiný pohled na kategorii aspektuálnosti v češtině a němčině a představit teoretická východiska pro srovnání obou jazyků. Nyní bych chtěla uplatnit tuto teorii v praxi. Domnívám se, že integrace této koncepce do českého vidového systému může nejen obohatit tradiční přístup k aspektuální problematice v češtině, ale především při kontrastivní analýze češtiny a jiného „neaspektuálního“ jazyka (zde němčiny) otevírá cestu k porovnání obou jazyků a jejich způsobů vyjadřování aspektuálních významů. Teličnost jako lexikálně sémantická kategorie každého slovesa umožňuje porovnávat všechna slovesa z hlediska jejich schopností vyjádřit charakter slovesného děje, a to i napříč jazyky.

Vycházím přitom z teoretických východisek představených v předchozí části. Ve druhé kapitole jsem představila nejpodstatnější teze J. Povejšila (1977), jenž se ve své studii zabýval kontrastivní analýzou vyjadřování aspektuálních významů v češtině a němčině a představil zde rys teličnosti jako prostředek vyjadřování aspektuálních významů v obou jazycích. Na paralelních příkladech ukázal, že německá slovesa mohou vyjádřit aspektuální významy českého slovesa také pomocí rysu teličnosti, avšak zdůraznil, že kategorii teličnosti v němčině nelze považovat za paralelní prvek ke kategorii vidu v češtině.

Hlavním opěrným bodem v mé praktické části bude teorie představená v první kapitole, vycházející z prací H. Filipové (1995, 1999), která analyzuje kategorii teličnosti a její vliv na vyjadřování aspektuálních významů v češtině. Na základě jejích hlavních tezí prakticky uplatním koncepci teličnosti a inkrementálních sloves v češtině a němčině. Zaměřím se jen na úzkou skupinu českých inkrementálních sloves a jejich německých ekvivalentů, u nichž budu zkoumat jednotlivé prostředky, které ovlivňují (a) teličnost v češtině a němčině a to, jak se teličnost ovlivňuje s aspektuálností v obou jazycích. Zásadní je otázka, jaký je vztah mezi teličností a ohraničeností (perfektivností). Z nastíněné charakteristiky inkrementálních sloves vyplývá, že hlavní těžiště výzkumu bude spočívat v homomorfismu, vztahu mezi predikáty a nominálními frázemi v jejich inkrementálním patientu. Tyto vztahy ověří empirický výzkum česko-německého korpusového materiálu (InterCorp).

InterCorp je synchronní korpus, v němž lze vyhledat paralelní texty v mnoha jazycích, mj. také v češtině a němčině. Je tvořen především originálními narativními texty a jejich

překlady. V menší míře jsou zastoupeny texty publicistické a jejich překlady. Z celkového počtu dokladů u jednotlivých sloves jsem si vybrala pouze inkrementální slovesa. Ze získaných dat bylo možné abstrahovat jednotlivé základní tendence.

3.2 Metoda práce

Při aplikaci koncepce teličnosti u inkrementálních sloves vycházím především z následujících tezí (Filipová 1999). Kategorii teličnosti ovlivňuje (mnohdy proměnlivý) význam slovesa, kvantitativní a kvalitativní vlastnosti nominální fráze v argumentu slovesa a vztah mezi inkrementálním predikátem a jeho argumentem – inkrementálním patientem.⁴² V praktické části se zaměřím na distribuci kumulativních a kvantovaných vlastností substance v nominální frázi InkrPat a jejich vliv na teličnost predikátu. Opozice kumulativní/kvantitativní nominální fráze ovlivňuje stanovený rys delimitovanosti substance. Delimitovanost za určitých okolností koreluje s opozicí aktuálního/neaktuálního děje.

Analýzu provedu na vzorku 10 vybraných inkrementálních sloves, která uvádí Filipová (1995). Jedná se o predikáty s nominálními frázemi v InkrPat. Vybrala jsem slovesa z těchto vymezených skupin: vznikající objekt, zanikající objekt, konzumovaný objekt, zasažený objekt, předváděný objekt. (viz 1.2.4.2). Jedná se o česká slovesa: *pít/vypít, jíst/sníst, stavět/postavit, péct/upéct, malovat/namalovat, ničit/zničit, číst/přečíst, psát/napsat, šít/ušít, zpívat/zazpívat* a jejich německé ekvivalenty. Pracuji s českými vidovými dvojicemi sloves stejného základu a jejich odpovídajícími ekvivalenty v němčině. Od každého členu vidové dvojice uvádím 40 dokladů, dohromady analyzuji 800 českých sloves a německých ekvivalentů.⁴³

U německých sloves vycházím z předpokladu, že nominální fráze v InkrPat ovlivňuje svými kvantitativními a kvalitativními vlastnostmi teličnost predikátu. U českého slovesa sleduji opačný přenos vlastností z predikátu na nominální frázi v InkrPat. Předpokládám, že vidové operátory českých sloves ovlivňují nestejnou měrou nominální fráze v InkrPat a jejich kvalitativní a kvantitativní vlastnosti. Souvisí to s vidovým protikladem dokonavosti/nedokonavosti a jeho významy. U imperfektivních sloves tvořících bezpříznakový člen vidové opozice, která mohou vyjádřit atelický i telický význam, vidový operátor umožňuje nominální frázi mít takové kvantitativní a kvalitativní vlastnosti, které ovlivní atelickou i telickou interpretaci děje. Naopak perfektivní operátor u dokonavých sloves v češtině ovlivňuje delimitovanost nominální fráze, a tedy telickou interpretaci děje.

⁴² Pro pojem inkrementálního patientu používám zkratku InkrPat, kterou ve své diplomové práci zavedla E. Hrachovinová (2004).

⁴³ Kompletní soubor se všemi slovesy v dokumentu Microsoft Excel je přiložen na CD.

Při analýze sloves porovnávám vybrané rysy predikátu a nominální fráze v InkrPat. Jako základní rysy jsem stanovila: substanci, číslo, strukturu nominální fráze, čas a okolnost děje. Analýza inkrementálních predikátů na základě uvedených rysů však ukázala, že tyto rysy nejsou dostatečné pro vyjádření jemných nuancí v opozici kumulativní/kvantované nominální fráze. Především u látkových jmen (neurčitého množství) nezachytila specifikace kvalitativních rysů nominální fráze posun v opozici kumulativnosti/kvantovanosti. Bližší specifikace substance (přívlastkem) ovlivňovala spíše kvalitu substance a její látkovost, ale neovlivňovala její kvantitativní povahu, a tedy ani teličnost děje (*Pil po lžičkách odvar z hořkých bylin*).

Zavádím proto nové rysy: delimitovanost, reference generická/individuální, specifičnost specifická/nеспецифická, aktuální/neaktuální děj a kontejner, které by měly pomoci odlišit opozici kumulativní/kvantovanou a zachytit změny, které probíhají v těchto posunech. Rysy individuální/generické reference a specifičnosti a jejich charakteristiky jsem čerpala ze studie (Pergler 2010). Rys delimitovanosti uvádí, zda je daná substance v nominální frázi delimitovaná. Tento rys úzce souvisí s opozicí kumulativnosti/kvantovanosti. Delimitované substance jsou kvantované, nedelimitované kumulativní. Kategorie reference a specifičnosti se týkají povahy dané substance. Individuální reference odkazuje na individuální objekt/množinu objektů, zatímco generická reference odkazuje na druh. Specifičnost vyjadřuje, zda substanci tvoří otevřená/uzavřená množina prvků, pracuje s opozicemi reálnost/nereálnost⁴⁴ (= sleduje reálnou existenci substance ve světě textu) a vymezenost/nevymezenost (= referuje k uzavřené/otevřené množině prvků). Opozice aktuální/neaktuální děj významně ovlivňuje telickou interpretaci děje, především lze tuto tendenci sledovat u imperfektivních sloves v češtině a jejich německých ekvivalentů. Aktuální děj odkazuje k jedinečnému specifickému ději, zatímco neaktuální děj má příznak iterativnosti a habituálnosti. Aktuální a neaktuální děje se také liší zaměřením pozornosti. Slovesa neaktuálního děje nepopisují konkrétní, specifický děj směřující ke svému naplnění, ale spíše obvyklé či opakující se děje. V centru zájmu nestojí aktuální děj a jeho naplnění, ale spíše průběh a kvalita děje. Rys kontejner je podstatný především u sloves pojících se převážně s látkovými jmény (*pít/vypít, jíst/sníst*) a uvádí specifické, ohraničené množství dané substance.

Na (a)telickou interpretaci děje má podstatný vliv také sémantika daného slovesa. Některá slovesa vyjadřují homogenní děj, jehož průběh se neskládá z různorodých dílčích částí ani u něj není zřetelný rys směřování k zakončení jeho děje (*pít*), na rozdíl od jiných

⁴⁴ Tato opozice není pro mou analýzu tolik podstatná.

sloves, která naopak tento postup v sobě zakódovaný mají a svou sémantikou více směřují k ukončení děje (*péct, stavět*). Tyto výklady dějů si interpretujeme sami, na základě naší mimojazykové zkušenosti děj uchopíme a pomocí dostupných jazykových prostředků jej jazykově ztvárníme.

Při kontrastivní analýze samozřejmě беру na vědomí specifické rysy obou jazyků. V češtině je gramatikalizovaná kategorie vidu. České sloveso formálně vyjadřuje aspektuální významy pomocí gramatických prostředků (afixů), a ovlivňuje tak kategorii teličnosti. U českého slovesa tedy vedle opozice teličnosti/ateličnosti pracují také s opozicí dokonavosti/nedokonavosti. V němčině je gramatikalizovaná kategorie členu, která nese významové rysy v opozici určitosti/neurčitosti. Obě kategorie v obou jazycích přispívají svými prostředky k vyjadřování aspektuálních významů. Pro účely analýzy předpokládám, že rys určitosti/neurčitosti v členu německého slovesa by měl korelovat s rysem dokonavosti/nedokonavosti u českého slovesa. V němčině sleduji také kategorii času, především využití jednotlivých slovesných forem (préteritum, perfektum, plusquamperfektum a futurum II).

3.3 Praktický výzkum jednotlivých sloves

I. *pít/vypít*

Dvojice sloves *pít/vypít* se pojí především s látkovými jmény.

1. *pít*

Imperfektivní sloveso *pít* tíhne ke spojení s látkovými jmény v InkrPat. V teoretické části bylo zmíněno, že látková jména nesou rys kumulativnosti a neohrazenosti. Slovesa spojená s těmito nominálními frázemi v InkrPat vyjadřují děj atelický. Přibližně polovina výskytů (*pít*) vyjadřuje atelický děj. Ten je nejčastěji realizován spojením slovesa s látkovým jménem bez explicitní kvantifikace. U imperfektivního slovesa *pít* jsem analyzovala, jakými prostředky dosahuje čeština teličnosti. U nominálních frází jsem zkoumala jejich kvalitativní a kvantitativní povahu. Analýza slovesa *pít* ukázala, že bližší specifikace substance (přívlastek) vyjadřující její kvalitu spíše nemá vliv na ohraničení množství substance ani děje (teličnost). Telickou interpretaci u imperfektivního slovesa *pít* způsobuje kvantovaná nominální fráze. Rys kvantovanosti nominální fráze v InkrPat získává explicitním udáním množství. Z tohoto důvodu jsem u slovesného páru *pít/vypít*⁴⁵ zavedla speciální rys, tzv. kontejner, který udává specifické, obvyklé množství konzumovaného nápoje. Spojením

⁴⁵ Jíst/sníst.

látkového jména s kontejnerem se nominální fráze stává kvantovanou, a tím získává rys ohraničenosti a teličnosti. Látkové jméno se s kontejnerem pojí explicitně, a to ve formě neshodného přívlastku v genitivu (*číše bohlelavu*), častěji je kontejner uveden jako příslovečné určení místa (*pil víno z láhve*). V obou případech předpokládám, že kontejner (*číše, láhev*) má svůj objem, který bude zkonzumován a událost pití přirozeně skončí. V několika případech není kontejner explicitně uveden, dochází k eliptickému vyjádření obvyklého množství, ke spojení látkového jména a číslovky (řadové, základní). Kontejner lze pochopit z kontextu a danou větu interpretovat jako telickou (*pil druhou vodku; pil dvě piva*).

V analyzovaném materiálu jsou také věty, jejichž interpretace teličnosti je neutrální.⁴⁶ Většinu neutrálních interpretací představují věty, v nichž se látkové jméno nepojí s explicitní kvantifikací (kontejner), případně je kontejner v plurálu (*v kuchyni pil vestoje kávu; pijete velké sklenice vody*). Absence kontejneru opět nebrání představě o obvyklém množství nápoje, kterou usuzujeme z naší mimojazykové zkušenosti (*šálek kávy*), kontejner není explicitně uveden, ale implicitně si jej promítáme do děje, a tím děj interpretujeme jako telický. Atelický výklad stejných vět by byl možný v případě, kdybychom nekladli důraz na vyjádření kvantity substance, ohraničení a rezultativnosti děje, ale spíše na jeho průběh a kvalitu. (A)telickou interpretaci děje ovlivňuje také opozice aktuálního/neaktuálního děje související s kategorií času. Neaktuální děje mají příznak iterativnosti a habituálnosti. Daná slovesa pak nepopisují aktuální, jednorázový děj směřující ke svému naplnění, ale spíše obvyklé opakující se děje (nejčastěji probíhající v minulosti). V centru zájmu nestojí děj, jeho naplnění a ukončení, nýbrž jeho kvalita. Pokud je nominální fráze explicitně kvantovaná, nezabraňuje neaktuální děj jeho telické interpretaci (*pijeme padesát kafi denně*). Atelické predikáty *pít* korelují s neaktuálním dějem.

V němčině jsou významy (a)teličnosti vyjadřovány podobnými prostředky jako v češtině (kontejner, aktuální děj). Důležitou roli hraje gramatikalizovaná kategorie členů.⁴⁷ Neurčitý člen ve funkci členu nese rys specifikací, zatímco ve funkci číslovky řadové rys kvantifikační. U většiny atelických predikátů se substance v plurálu nepojí s žádným členem. U telických dějů jsou nominální fráze kvantované (kontejner, číslovka řadová, druhová). Kontejner je uveden jako přívlastek neshodný, častěji jako příslovečné určení místa (*er trunk Wein aus Glas*). Význam kontejneru mohou vyjádřit také nádoby odvozené z měrných jednotek, popisující přesný objem (*(ein)Viertel Wein*). Neurčitý člen je často nahrazen posesivním zájmenem nebo adjektivem v přívlastku. Němčina shodně s češtinou vyjadřuje

⁴⁶ Neutrální interpretaci v tabulce značím [±teličnost]. Znamená to, že dané věty lze interpretovat jako telické i atelické. Vliv na interpretaci má explicitní výklad věty a upřesnění kontextu.

⁴⁷ Významotvorné jsou členy neurčité, určité i žádné.

teličnost také implicitně. Používá název nápoje, který se pojí s neurčitým členem ve funkci základní číslovky (*er trinkt einen kleinen Schwarzen*), s adjektivem ve shodném přívlastku, neurčitý člen je také nahrazován posesivním zájmenem (*sie trank ihren Tee*). I když zde není explicitně uveden kontejner, dokážeme dané množství interpretovat z naší mimojazykové skutečnosti. Interpretace těchto dějů je opět neutrální, její výklad záleží na bližším kontextu.

Sloveso: pít										Ekvivalent: trinken
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti substance	Delimitovanost	Kontejner	Aktuálnost	Specifičnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	látkové jméno	[explicitní kvantifikace +]	[delimitovanost +]	[kontejner +]	koreluje s opozicí akt./neakt.	[specifičnost +]	žádný člen; adjektivum; neurčitý člen; číslovka	préteritum; perfektum; plusquamperfektum	13 ze 40
	atel./tel.	látkové jméno	[explicitní kvantifikace ±]	[delimitovanost ±]	[kontejner ±]	koreluje s opozicí akt./neakt.	[specifičnost +]; [specifičnost -]	neurčitý člen, žádný člen	préteritum	8 ze 40
	atel.	látkové jméno	kumulativní; bez explicitní kvantifikace	[delimitovanost -]	[kontejner -]	koreluje s opozicí akt./neakt.	[specifičnost -]	neurčitý člen; číslovka; adjektivum	préteritum	19 ze 40

tabulka 1

2. vypít

Perfektivní sloveso *vypít* v češtině tíhne ke spojení s kvantovanou nominální frází. Nejčastěji je kvantovanosti dosaženo spojením kumulativní nominální fráze s kontejnerem, který vyjadřuje obvyklé množství látkového jména. Perfektivní operátor způsobuje kvantovanou interpretaci u kumulativní nominální fráze. Danou větu interpretujeme také jako telickou, neboť si do ní implicitně promítáme obvyklé množství substance, které je konzumováno až do jejího zániku (*vypil kávu*). Telickou interpretaci těchto vět často podporují větné členy, které umisťují děj do aktuální situace (příslovečné určení místa, času). Pouze v některých případech nejsou substance formálně limitovány kontejnerem ani jinou specifikací množství, jejich obvyklé množství nelze odvodit ani z našich mimojazykových zkušeností (*Vypil mnoho vína; Vypila odvar*). Perfektivní operátor si i zde vynucuje ohraničenou interpretaci nominální fráze, aniž je její množství explicitně specifikováno. Dané věty interpretujeme jako telické. Neaktuální děj v češtině neovlivňuje telickou interpretaci.

V němčině je teličnosti dosahováno nejčastěji explicitní kvantifikací látkového jména, a to nejčastěji přidáním kontejneru s neurčitým členem ve funkci základní číslovky (*ein – jeden*). Pokud explicitní kvantifikace chybí, tj. není uveden kontejner, ale pouze substance a neurčitý člen/posesivní zájmeno, obvyklé množství do děje opět promítáme automaticky na základě našich zkušeností. V několika případech němčina teličnost vyjadřuje formálními gramatickými prostředky – prefixací. Tou však vytváří novou lexikální jednotku, která explicitně vyjadřuje ohraničenost děje (*austrinken – vypít; leertrinken – dopít*), substance se pojí s určitým členem odkazujícím na jednu konkrétní substanci. Ve větách bez explicitního udání množství lze telickou interpretaci vyjádřit také jako sekvenci sub-dějů, které probíhají a končí jeden po druhém. Neaktuální děj v němčině neovlivňuje telickou interpretaci.

Sloveso: vypít								Ekvivalent: trinken; austrinken		
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti substance	Delimitovanost	Kontejner	Aktuálnost	Specifičnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	látkové jméno	kvantované: perfektivní operátor	[delimitovanost +]	[kontejner –]	aktuálnost /neaktuálnost nekoreluje s tel.	[specifičnost +]	určitý člen	préteritum ; perfektum ; plusquamperfektum	17 ze 40
	tel.	látkové jméno	kvantované: explicitní kvantifikace	[delimitovanost +]	[kontejner +]	aktuálnost /neaktuálnost nekoreluje s tel.	[specifičnost +] ; [specifičnost –]	určitý člen	préteritum ; perfektum ; plusquamperfektum	20 ze 40
	tel.	látkové jméno	kvantované: perfektivní operátor	formálně nedelimitované	[kontejner –]	aktuálnost /neaktuálnost nekoreluje s tel.	[specifičnost +] ; [specifičnost –]	určitý člen	préteritum	3 ze 40

tabulka 2

II. *jíst/sníst*

3. *jíst*

Sloveso *jíst* se pojí s látkovými jmény i se jmény počítatelnými. Látková jména jsou kumulativní a nesou v sobě inherentní sémantický rys neohraničenosti. V určitém kontextu mohou nabýt významu specifického pokrmu, který vyjadřuje své obvyklé množství a nese rys ohraničenosti a kvantovanosti. Tyto rysy samozřejmě způsobují telický výklad. U sloves *jíst/sníst* není pro určení ohraničenosti a kvantovanosti tolik podstatný rys kontejneru.

Telickou interpretaci zde způsobují jiné rysy, především reference (generická/individuální), specifičnost a opozice aktuálního/neaktuálního děje.

Opozice individuální/generické a specifické/nеспецифické reference korelují s opozicí kvantované/kumulativní nominální fráze v InkrPat. Nejčastěji se v korpusovém materiálu objevují substance s rysem reference individuální (= odkazující na objekt(y) konkrétní) a nespecifické (= objekt blíže nevymezený). Teličnost zde ovlivňuje opozice aktuálního/neaktuálního děje. Zřídka se objevují také substance s rysem generické specifické reference (= blíže vymezené objekty zastupující druh). Opozice obou rysů významně korelují s opozicí kvantované/kumulativní nominální fráze.

Významný vliv na teličnost má u slovesa *jíst* reference individuální nespecifická, která nese rys nevymezenosti. Nominální fráze sice vyjadřuje individuální objekt/množinu objektů, které však nejsou blíže vymezené a specifikované. Významový rys „libovolného objektu/objektů“ svou nespecifičností tíhne k neohrazenosti a kumulativnosti. Způsobuje atelickou interpretaci (*Jedli broskve, meruňky, hroznové víno, mladou kukuřici a melouny – Die Bewohner Nordkaliforniens aßen Pfirsiche, Aprikosen, Weintrauben, zarten Mais und Melonen*). Tyto predikáty často vyjadřují neaktuální děj nesoucí rys opakovanosti a habituálnosti (*Dokud jsou naživu Altenwylové, budou se u nich jíst dušené švestky, císařský nákyt a husarská pečínka – bei den Altenwyls wird man, solange sie leben, noch Zwetschkenröster essen, Kaisererdäpfel und Husarenbraten*). Substantiva s rysem nespecifičnosti a neohrazenosti se v němčině nepojí s žádným členem, někdy jsou specifikována adjektivem v přívlastku.

Podobně teličnost ovlivňují také substance s rysem generické specifické reference. Látkové jméno s referencí generickou odkazuje na druh, který je reprezentován množinou individuí se společným rysem. Individua tvoří neohrazenou množinu, u níž není podstatný jejich počet ani jejich specifické rysy, nýbrž jednotící rys, společný všem individuím. Z této vlastnosti vyplývá jejich kumulativní a neohrazená vlastnost. Predikáty s těmito argumenty jsou atelické. (*Nerada jedla slepici*). Pokud generickou nominální frází specifikujeme, vybereme jen jeden prvek z celé množiny a přisoudíme mu určitý rys, dostane tento prvek určité vlastnosti, které jej specifikují a udělají z něj jedinečný objekt. Půjde o substanci individuální specifickou, která bude ohraničená a kvantovaná svým obvyklým množstvím (*Jedla slepici, kterou jim na Třech Mariích tradičně připravovali na přivítanou – Blanca aß mit der ganzen Familie im Eßzimmer den Hühnertopf, mit dem sie jedes Jahr auf den Drei Marien empfangen wurden*). Takový děj pak interpretujeme jako telický. V němčině je delimitovanost a specifičnost původně látkových substancí vyjádřena inherentním lexikálním

významem slova. Ze substantiva vyjadřujícího látkové jméno se stává konkrétní substantivum vyjadřující konkrétní pokrm. V němčině se tato substantiva obvykle nepojí se členem určitým, nýbrž se členem neurčitým, který mnohdy nese funkci číslovky základní, případně se nepojí se žádným členem a je rozšířen o adjektivum v přívlastku. Tak tomu je i u skupiny telických predikátů.

Substance s individuálním, specifickým rysem korelují s opozicí aktuálnosti/neaktuálnosti děje. Ve spojení s aktuálním dějem dané sloveso interpretujeme jako telické, protože aktuální děje nesou rys konkrétní a jedinečné situace směřující ke svému naplnění (*Poručík jedl chleba s máslem a masem*). Neaktuální děj naopak nese inherentní rys habituálnosti či iterativnosti, který vyjadřuje obvyklé opakující se děje. I když nominální fráze nese individuální, specifický rys, důraz se klade spíše na vyjádření kvality děje a jeho opakování, proto jej interpretujeme jako atelický (*Koupil jsem si dvou- nebo tříliberní chleba a jedl jej svýma špinavýma rukama*).

Sloveso: jíst										Ekvivalent: essen
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Reference individuální/generická	Aktuálnost	Specifičnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	kumulativní látkové jméno; počítatelné substantivum	vlivem specifičnosti ztráta rysu kumulativnosti, získání rysu kvantovanosti	[delimitovanost +]	individuální	[aktuálnost +]	[specifičnost +]	neurčitý člen; žádný člen; adjektivum v Atk	préteritum ; perfektum ; plusquamperfektum	18 ze 40
	atel./tel.	látkové jméno; počítatelné substantivum	formálně nedelimitované látkové jméno a počítatelné substantivum	[delimitovanost ±], formálně nedelimitované	individuální	[aktuálnost -]; neaktuální děj koreluje s tel.	[specifičnost +]	žádný člen; substantivum specifikováno adjektivem	préteritum ; plusquamperfektum	6 ze 40
	atel.	látkové jméno; počítatelné substantivum	kumulativní látkové jméno; počítatelné substantivum v prostém plurálu	[delimitovanost -]	individuální	[aktuálnost ±]; nekoreluje s tel.	[specifičnost +]; [specifičnost -]	žádný člen; posesivní zájmeno; substantivum specifikováno adjektivem	préteritum	16 ze 40
		látkové jméno; počítatelné substantivum	počítatelné substantivum v singuláru	[delimitovanost +]	individuální	[aktuálnost -]; neaktuální děj koreluje s tel.	[specifičnost +]; [specifičnost -]	žádný člen; neurčitý člen	préteritum ; prézens	

tabulka 3

4. sníst

Perfektivní operátor ve slovese *sníst* způsobuje telickou, ohraničenou interpretaci věty. Ve větách se často pojí s počítatelnými substancemi, látková jména jsou explicitně kvantována udáním kontejneru (= obvyklé porce). V případech, kde je substance vyjádřena v neurčitém množství (počítatelná substantiva v prostém plurálu, případně kvantována neurčitou číslovkou, zájmenem) způsobuje perfektivní operátor také telickou interpretaci věty (*Můj manžel, rytmistr voň Zabalski, vždy po velkém výkonu vypil sklenici vína a snědl několik plátků libové šunky*).

V němčině se s nepočítatelnými substantivy a látkovými jmény pojí určitý člen (pro vyjádření konkrétní substance), neurčitý člen ve spojení s adjektivem ve shodném přívlastku,

neurčitým členem ve funkci číslovky základní (*ein – jeden*). Jiného vyjádření množství je docíleno uvedením kontejneru (*eine Portion, ein Stück*). Tato vyjádření množství často blíže konkretizují adjektiva (*groß*). Látková jména jsou často specifikována také neurčitými číslovkami a indefinity (*all das, viel, wenig*)

U počítatelných substantiv je množství vyjádřeno číslovkami (základními, řadovými), neurčitým členem ve funkci základní číslovky. V plurálu se počítatelné substantivum pojí s určitým členem (odkaz na konkrétní substanci, porci – konvence).

V němčině je podstatná také kategorie slovesného času. Präteritum bývá často užito pro vyjádření významu sekvence na sebe navazujících dějů. Perfektum vyjadřuje děje s rysem rezultativnosti, které se odehrály před hlavním dějem přítomným, k němuž se vztahují. Plusquamperfektum vyjadřuje děje s rysem rezultativnosti, které se odehrály před hlavním dějem minulým. V několika případech je užita také slovesná forma futura II (v časovém významu), vyjadřující význam slovesné formy perfekta (s rysem rezultativnosti) v budoucím čase. Futurum II vyjadřuje rezultativní děj ukončený v budoucnosti s významovým rysem ohraničenosti.

Významu teličnosti němčina dosahuje také užitím prefigovaných sloves, která vyjadřující teličnost svým významem (*aufessen – sníst, leeressen – sníst, dojíst*), případně jiná slovesa vyjadřující stejný význam (*verspeisen – sníst, verzehren – sníst*). S prefigovanými slovesy se pojí určitý člen.

Sloveso: sníst								Ekvivalent: essen; aufessen; verspeisen;		
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitov anost	Kontejner	Aktuálnos t	Specifično st	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	látkové jméno; počítatelné substantivum	kvantované pf operátorem; udáním specifického množství	[delimitovanost +]	[kontejner -]	[aktuálnost +]; nekoreluje s tel.	[specifičnost +]	neurčitý člen ve funkci základní číslovky; číslovka	préteritum ; prézens	14 ze 40
	tel.	látkové jméno	kvantované pf operátorem; udáním specifického množství	[delimitovanost +]	[kontejner +]	aktuálnost /neaktuálnost nekoreluje s tel.	[specifičnost +]	neurčitý člen ve funkci základní číslovky, posesivní zájmeno, číslovka	préteritum ; prézens	17 ze 40
	tel.	látkové jméno; počítatelné substantivum v prostém plurálu	kvantované pf operátorem	formálně nedelimitované	[kontejner -]	aktuálnost /neaktuálnost nekoreluje s tel.	[specifičnost -]	určitý člen II	préteritum ; perfektum ; plusquam perfektum ; futurum	9 ze 40

tabulka 4

III. stavět/postavit

5. stavět

Se slovesy *stavět/postavit* a jejich německými ekvivalenty se pojí počítatelná substantiva v singuláru, specificky kvantifikovaném plurálu (= vyjadřují přesné, ohraničené množství), prostém plurálu či plurálu s neurčitou kvantifikací (= vyjadřují neurčité, neohraničené množství). Pro vyjádření významů teličnosti jsou podstatné rysy čísla, delimitovanosti, individuální reference a specifičnosti. Především u imperfektivního slovesa kategorii teličnosti ovlivňuje opozice aktuálního/neaktuálního děje.

Pojí-li se sloveso *stavět* a jeho německé ekvivalenty s nominální frází v InkrPat v singuláru, interpretujeme danou větu telicky. Substance v singuláru je ohraničená. Sloveso *stavět* nese ve své sémantice inherentní rys „postupné činnosti za účelem vzniku nového objektu“, proto při spojení tohoto slovesa s ohraničenou substancí očekáváme, že děj se postupně rozvíjí a vznikem daného objektu v InkrPat přirozeně skončí. Ohraničenost substance v InkrPat implikuje ohraničenost a teličnost děje (*Tehdy se stavěla železniční trať, která měla spojit východní a západní část Spojených států – In jenen Jahren wurde die*

Eisenbahnlinie gebaut, die den Westen mit dem Osten der Vereinigten Staaten verbinden sollte). Substance v singuláru mají v obou jazycích individuální a specifickou referenci, neboť se jedná o konkrétní a specifické objekty. Němčina rysy individuální a specifické reference vyjadřuje určitým členem. V případech, kde v InkrPat stojí substance s individuální nespécifickou referencí (= vyjadřuje blíže nespécifikovaný objekt), němčina užívá neurčitý člen nebo posesivní zájmeno (*Už v osm hodin stavěly na pasece na úpatí Tetřevího vrchu stan – Schon gegen acht Uhr hatten sie ihr Zelt auf einem Plateau in der Nähe von Tiurtoppen aufgeschlagen*).

Pokud se sloveso *stavět* a jeho německé ekvivalenty pojí s nominální frází v InkrPat v prostém plurálu, můžeme danou větu z hlediska teličnosti interpretovat jako neutrální, tj. v určitém kontextu může být interpretována atelicky, v jiném kontextu telicky. Plurálová forma substance, která nese rysy neurčitého množství a neohraničenosti, je spjata s rysem ateličnosti. Některé substance však nesou rysy individuální a specifické reference, která odkazuje ke konkrétním, určitým a delimitovaným objektům, které způsobují telickou interpretaci děje. Z konfrontace těchto rysů vyplývá neutrálnost telické interpretace. V němčině se substance v prostém plurálu často nepojí s žádným členem, v některých případech jsou specifikovány adjektivem (ve shodném přívlastku). Pokud u daných vět klademe důraz na průběh děje, interpretujeme je atelicky, pokud chceme zdůraznit výsledek činnosti vyjadřované slovesem, interpretujeme je telicky. (*Kněz k sobě pozve své farníky, aby se domluvili, jak budou stavět mořské hráze – Der Pastor hat seine Gemeindeglieder zu sich nach Hause eingeladen, um zu besprechen, wie man am Meer Dämme baut*).

Atelicky interpretujeme slovesa, v jejichž InkrPat jsou substance v prostém plurálu vyjadřující neurčité a neohraničené množství. Substance často nesou rysy individuální nespécifické reference. S kategorií čísla a reference koreluje opozice aktuálního/neaktuálního děje. Atelické děje jsou často neaktuální, případně neutrální (z hlediska opozice aktuálního/neaktuálního). Němčina tyto významy vyjadřuje neprefigovaným slovesem (*bauen*) a substancemi, které se nepojí s žádným členem. Někdy jsou specifikovány adjektivem (ve shodném přívlastku).

Sloveso: stavět										Ekvivalent: bauen	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počitatelná substance	vyjadřuje přesné množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	určitý člen; neurčitý člen	préteritum; perfektum; plusquamperfektum	15 ze 40
	atel./tel.	počitatelná substance	rys specifičnosti delimituje neohraničenou množinu objektů	[delimitovanost ±]; [delimitovanost +]	plurál; singulár	individuální	[specifičnost +]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	žádný člen; adjektivum	préteritum; plusquamperfektum	12 ze 40
	atel.	počitatelná substance	vyjadřuje blíže nespecifikované, libovolné množství	[delimitovanost -]	plurál; singulár	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost -]; neaktuální děj způsobuje atelickou interpretaci	žádný člen; adjektivum	préteritum; perfektum; plusquamperfektum	13 ze 40

tabulka 5

6. postavit

Perfektivní operátor u slovesa *vypít* způsobuje delimitovanou interpretaci nominální fráze v InkrPat, a tedy telickou interpretaci děje. Rys ohraničenosti, který nese perfektivní operátor, často podporuje také počitatelné substantivum v singuláru, které nese inherentní rys ohraničenosti. Jako telická jsou interpretována také substantiva v prostém plurálu, která vyjadřují neohraňčené množství. V tomto případě jsem je v analýze definovala jako formálně nedelimitovanou substanci, neboť vyjadřují blíže nespecifikované množství, které je neohraňčené počtem, avšak jeho neurčitý počet je delimitován perfektivním operátorem. Ten ohraničuje maximální sumu substance, která je přítomna v kontextu.

V němčině jsou telické významy vyjádřeny nejen slovesem *bauen*, ale také odvozenými prefigovanými slovesy s inherentním významem teličnosti nebo jinými slovesy (*aufbauen* – *postavit*, *erbauen* – *postavit*, *vystavět*, *errichten* – *vybudovat*, *niederlassen* – *usadit*, *zusammensetzen* – *sestavit*, *složit*), všechny odvozeniny se však kromě rysu teličnosti od původního slovesa *bauen* liší také lexikálním významem. Substantiva v singuláru s rysem delimitovanosti se pojí se členem neurčitým (často ve spojení s adjektivem) i určitým. Tato substantiva většinou nesou rys individuální a specifické reference. Formálně nedelimitovaná substantiva se nepojí s žádným členem.

Sloveso: postavit										Ekvivalent: bauen; aufbauen; erbauen	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počitatelná substance	vyjadřuje přesné množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	neurčitý člen; adjektivum	préteritum; plusquamperfektum	32 ze 40
	tel.	počitatelná substance	formálně nedelimitované; be explicitní kvantifikace	[delimitovanost ±]	plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	žádný člen; adjektivum; posesivní zájmeno	préteritum	8 ze 40

tabulka 6

IV. péct/upéct

7. péct

Slovesa *péct/upéct* a jejich německé ekvivalenty ve své inherentní lexikální sémantice nesou rys „procesu určité činnosti za účelem vzniku nového objektu pečením“. Pojí se s nimi převážně kvantovaná počítatelná substantiva v singuláru (= vyjadřují přesné, ohraničené množství), v plurálu s určitou kvantifikací (= vyjadřují přesné, ohraničené množství) nebo kumulativní substantiva v prostém plurálu, případně ve spojení s neurčitou číslovkou (= vyjadřují blíže nespecifikované, neohraničené množství). Substantiva vyjadřují již určitý pokrm a pozbývají rys látkovosti. Z hlediska teličnosti predikátů jsou velmi podstatné rysy delimitovanosti, opozice individuální/generické a specifické/nеспецифické reference. S těmito rysy koreluje především kategorie aktuálního/neaktuálního děje, která ovlivňuje telickou interpretaci děje.

Se slovesem *péct* a jeho ekvivalenty v němčině (*braten – péct, backen – péct, schmoren – péct, škvařit, räuchern – udit*) se pojí počítatelná substantiva v singuláru vyjadřující ohraničený objekt a jasně delimitované množství. Tato substantiva nesou individuální nespecifickou referenci (= odkazují na konkrétní, blíže nespecifikované substance). Pojí se s aktuálním dějem. Všechny tyto rysy způsobují telickou interpretaci děje (*Vedle na cimře byli cikáni, pekli potajmu psa nebo králíka, co ho venku chytili do oka – Im Zimmer nebenan wohnten Zigeuner, sie brietten heimlich einen Hund oder ein Kaninchen, die sie draußen in der Schlinge gefangen hatten*). V němčině se substantiva pojí s určitým a neurčitým členem. Určitý člen odkazuje na konkrétní substanci a specifikuje ji, neurčitý člen se často pojí s adjektivem v přívlastku nebo se základní číslovkou.

Jako neutrální z hlediska teličnosti lze u slovesa *péct* a jeho německých ekvivalentů interpretovat děje, jejichž predikáty se pojí s nedelimitovanými substancemi s individuální

nespecifickou referencí v aktuálním ději. Právě nedelimitovanost substance nese rys neohraničenosti a nespecifikovaného množství. U delimitovaných substancí s individuální (příp. generickou) specifickou referencí neutrální výklad způsobuje neaktuální děj (rys habituálnosti, iterativnosti). Interpretace děje závisí na hlavním významu, který má děj vyjádřit. Pokud děj vyjadřuje průběh činnosti pečení, nezávisle na prezentaci výsledku tohoto děje, interpretujeme jej jako atelický. Pokud klademe důraz na výsledek činnosti, interpretujeme jej jako telický. Význam (a)teličnosti lze vyjádřit až ve specifickém kontextu.

Atelické děje se pojí převážně s nedelimitovanými substancemi vyjadřujícími neohraničené množství. Nedelimitované substance tvoří počitatelná substantiva v prostém plurálu a hromadná jména (*cukroví*). Rysy individuální a specifické/n especifické reference vyjadřují kvalitu dané substance, ale neovlivňují množství a kvantifikační povahu substance. Nedelimitovanost koreluje s opozicí aktuálního/neaktuálního děje. V němčině se substantiva většinou nepojí s žádným členem, někdy jsou specifikována adjektivem v přívlastku.

Sloveso: péct										Ekvivalent: backen; braten	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	atel.	počitatelné jméno	explicitní kvantifikace	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	neurčitý člen; určitý člen; číslovka	préteritum; perfektum; plusquamperfektum; prézens	14 ze 40
	atel./tel.	počitatelné jméno; hromadné jméno	bez explicitní kvantifikace	[delimitovanost +]; [delimitovanost -]	singulár; plurál	individuální; generické	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost -]; [aktuálnost +];	určitý člen; neurčitý člen	prézens; préteritum; futurum	5 ze 40
	atel.	počitatelné jméno; hromadné jméno	bez explicitní kvantifikace	[delimitovanost -]; [delimitovanost +]	plurál; singulár	individuální; generické	[specifičnost -]; [specifičnost +]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	žádný člen; adjektivum; určitý člen	préteritum; prézens	21 ze 40

tabulka 7

8. upéct

Sloveso *upéct* obsahuje perfektivní operátor, který způsobuje kvantovanou interpretaci nominální fráze v InkrPat. S touto kvantovaností korelují také substance v InkrPat a rysem delimitovanosti a kvantovanosti. Většinou jde o počitatelná substantiva v singuláru. Specifickou podskupinu tvoří formálně nedelimitované substance s rysem neurčitého množství, které jsou ohraničeny pouze perfektivním operátorem, jenž vyjadřuje maximální

ohraničené množství v daném kontextu. Ve všech těchto případech jsou věty interpretovány jako telické. V němčině je ohraňičenost a kvantovanost vyjádřena především neurčitým členem (ve funkci členu, nebo základní číslovky) u substance. Pokud je substance v plurálu, je explicitně kvantifikována základní číslovkou. Němčina nejčastěji využívá préteritum, méně perfektum a plusquamperfektum. Rezultativní rys děje němčina vyjadřuje také slovesnou formou průběhového pasiva (Vorgangspassiv).

Sloveso: upéct										Ekvivalent: backen; braten; kochen	
Víd	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Referenční/individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje přesné množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální; generická	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	žádný člen; neurčitý člen; adjektivum	préteritum, prézens; perfektum; plusquamperfektum; futurum	34 ze 40
	tel.	počítatelné substantivum	formálně nedelimitované	[delimitovanost +]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost +]	žádný; adjektivum	préteritum; perfektum	6 ze 40

tabulka 8

V. malovat/namalovat

9. malovat

Slovesa *malovat/namalovat* a jejich německé ekvivalenty v sobě nesou sémantický rys „směřování k cíli za účelem vzniku nového objektu činností malování“, proto ve spojení s určitými nominálními frázemi nesou rys teličnosti. Slovesa se nejčastěji pojí s počítatelnými substantivy v singuláru, explicitně kvantifikovaném plurálu (= přesně ohraňičené, delimitované množství) i v prostém plurálu a plurálu s neurčitou kvantifikací (= neohraňičené, nedelimitované množství). Delimitované substance nesou rys kvantovanosti a děje s nimi spjaté interpretujeme jako telické, nedelimitované substance nesou rys kumulativnosti a děje s nimi spjaté definujeme jako atelické. Pro telickou interpretaci jsou u tohoto slovesa podstatné rysy delimitovanosti, čísla, opozice generické/individuální, specifické/nеспецифické reference a aktuálního/neaktuálního děje.

Německé ekvivalenty (*malen – malovat, zeichnen – malovat, kreslit*) nedokonavého slovesa *malovat* vyjadřují také telické děje. Telické predikáty se v češtině a němčině pojí s delimitovanou substancí (počítatelné substantivum v singuláru) v InkrPat. Všechny tyto děje

jsou aktuální. V němčině se nominální fráze pojí s neurčitým a určitým členem. Neurčitý člen odkazuje na blíže nespecifikovanou substanci (neplatí pro neurčitý člen ve funkci základní číslovky ani pro neurčitý člen ve spojení s adjektivem), zatímco určitý člen vyjadřuje konkrétní specifikovanou substanci.

Podstatný počet vět lze z hlediska teličnosti interpretovat jako neutrální. Neutrální interpretaci ovlivňují především kategorie čísla, která souvisí s kategorií delimitovanosti, a opozice aktuálního/neaktuálního děje. Nedelimitované substance, které formálně nevyjadřují určité množství, lze interpretovat atelicky. Z kontextu však vyplývá, že toto formálně neohrazené množství je delimitováno kontextem. Z tohoto hlediska lze větu interpretovat i telicky. (*Před obrazy impresionistů zůstali užasle stát, přesvědčeni, že jsem ty mazanice malovala já a má naprosto pošetilá babička je rozvěsila po zdech. – Vor den impressionistischen Gemälden standen sie starr vor Verblüffung, sie waren überzeugt, daß ich dieses merkwürdige Geschmier gemalt und meine Großmutter es aus purem Altersschwachsinn an die Wände gehängt hätte*). Delimitovaná substance v singuláru s individuální a specifickou referencí nese rys ohraničenosti a kvantovanosti a ovlivňuje telickou interpretaci děje. Pokud je takový děj neaktuální, nese rysy habituálnosti a vyjadřuje obvyklé opakující se sub-děje, u nichž není podstatný okamžik naplnění, nýbrž průběh. Proto děj interpretuji jako atelický. (*Celé roky jsem svobodně a s potěšením malovala složitou fresku, do níž jsem zaznamenávala své touhy, obavy, vzteky, dětské otázky a bolesti dospívání. – Jahre hindurch malte ich unbefangen und glücklich an einem Wandbild, auf dem die Wünsche, die Ängste, die Wutausbrüche, die Fragen der Kindheit und die Schmerzen des Erwachsenwerdens verzeichnet waren*). Tuto skupinu predikátů lze ve specifickém kontextu interpretovat telicky, v jiném atelicky. Obě interpretace jsou v tomto případě možné.

U predikátů, které jsou atelické se výrazněji projevují dvě tendence. Pojí se delimitovanými substancemi nesoucími rys individuální a specifické (méně nespecifické) reference v singuláru, které sice nesou rys ohraničenosti a kvantovanosti, ale neaktuální děj klade důraz na jeho průběh a kvalitu, a ne naplnění. U počítatelných substantiv v prostém plurálu a substantiv s neurčitou kvantifikací s rysem neurčitého a neohrazeného množství způsobuje jejich nedelimitovanost ve spojení s neaktuálním dějem atelickou interpretaci děje. V němčině se u této skupiny sloves nepojí se substantivy žádný člen. Substantiva jsou v některých případech specifikována adjektivem ve shodném přívlastku, ale tato specifikace substantiv nemá vliv na teličnost predikátů.

Sloveso: malovat										Ekvivalent: malen; zeichnen; sich	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifická	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje přesné množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifická +]; [specifická -]	[aktuálnost +]	žádný člen; adjektivum; neurčitý člen; určitý člen	perfektum; plusquamperfektum; prézens	10 ze 40
	atel./tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje přesné množství; vliv rysu iterativnosti; nepřesné množství	[delimitovanost +]; [delimitovanost -]	singulár; plurál	individuální	[specifická +]; [specifická -]	[aktuálnost -]; [aktuálnost +]; koeluje s tel.	žádný člen; neurčitý člen; adjektivum	prézens; préteritum; perfektum; plusquamperfektum	13 ze 40
	atel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje nepřesné množství	[delimitovanost -]; [delimitovanost +];	singulár; plurál	individuální	[specifická +]; [specifická -]	[aktuálnost -]; [aktuálnost +]; koreluje s tel.	žádný člen; adjektivum; určitý člen	prézens; préteritum; plusquamperfektum; perfektum	17 ze 40

tabulka 9

10. namalovat

České perfektivní sloveso *namalovat* obsahuje perfektivní operátor, který způsobuje delimitovanou interpretaci substance v nominální frázi a telickou interpretaci děje. Delimitovanost způsobená operátorem koreluje s delimitovaností substance, která je buď v singuláru a vyjadřuje tak ohraničené množství, anebo v plurálu, kdy toto ohraničené množství poznáme z kontextu. Německé ekvivalenty ke slovesu *namalovat* (*malen, pinseln*) se pojí se substancemi s určitým členem, který odkazuje na konkrétní substanci s individuální a specifickou referencí nebo s neurčitým členem a adjektivem ve shodném přívlastku. Substance jsou delimitované a ohraničené a způsobují telickou interpretaci děje. Pro vyjádření teličnosti němčina v několika případech využívá prefigované odvozeniny, které mají jiný lexikální význam (*bemalen – pomalovat, aufmalen – namalovat (něco na)*).

Některé substance jsou delimitované perfektivním operátorem, formou prostého plurálu však vyjadřují blíže nespecifikované množství. V tabulce tyto substance značím jako formálně nedelimitované. Perfektivní operátor vyjadřuje maximálně delimitované množství dané kontextem. V němčině se tyto substance pojí s určitým i neurčitým členem v singuláru,

příp. s žádným členem v plurálu, v závislosti na tom, zda vyjadřují blíže specifikované, či nespecifikované substance.

Sloveso: namalovat										Ekvivalent: malen; bemalen; aufmalen;	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Referenční/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje přesné množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	určitý člen + (adjektivum); neurčitý člen + (adjektivum); demonstrativum, číslovka	préteritum; prézens; perfektum; plusquamperfektum	30 ze 40
	tel.	počítatelné substantivum	formálně nedelimitované	[delimitovanost +]	plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	žádný člen + adjektivum; určitý člen	préteritum; perfektum; plusquamperfektum	10 ze 40

tabulka 10

VI. ničit/zničit

11. ničit

Slovesa *ničit* /*zničit* a jejich německé ekvivalenty se pojí s konkrétními i abstraktními počítatelnými substantivy. Ve své lexikální sémantice nesou tato slovesa inherentní rys „činnosti, v jejímž průběhu dochází k zániku objektu“. Počítatelná substantiva v singuláru vyjadřují delimitované množství s rysem kvantovanosti. Děj pak interpretujeme jako telický. Počítatelná substantiva v prostém plurálu nebo ve spojení s neurčitou číslovkou vyjadřují nedelimitované množství s rysem kumulativnosti. Děj interpretujeme jako atelický. Podstatné pro kategorii teličnosti jsou rysy delimitovanosti, číslo a opozice aktuálního/neaktuálního děje. Opozice teličnosti/ateličnosti koreluje s opozicí aktuálního/neaktuálního děje.

Se slovesem *ničit* a jeho německými ekvivalenty (*zerstören* – *zničit*, *verderben* – *zničit*, *zerknüllen* – *zničit*, *zmačkat*) se pojí delimitované substance v singuláru s rysem individuální a specifické reference. Ty vyjadřují přesně ohraničené množství s rysem kvantovanosti, a způsobují tak telickou interpretaci děje. Tyto děje jsou aktuální. V němčině se delimitované substance pojí s určitým, nebo neurčitým členem, případně s posesivním zájmenem vyjadřujícím příslušnost objektu k osobě.

Početnou skupinu tvoří predikáty, které z hlediska teličnosti interpretují jako neutrální. Teličnou/ateličnou interpretaci jim přisuzují až v konkrétním kontextu. Neutralitu z hlediska teličnosti způsobuje několik rysů. Delimitované substance v singuláru a plurálu vyjadřující specifické, ohraničené množství jsou kvantované a způsobují teličnou interpretaci děje. Pro kategorii teličnosti není tolik podstatná opozice specifické/nеспецифické reference, která vyjadřuje spíše kvalitu dané substance než její kvantitativní rys a ohraničení. Některé substance v prostém plurálu zde lze také interpretovat jako ohraničené, neboť z mimojazykové zkušenosti je i přes absenci specifického „množství“ chápeme ohraničeně a přisuzujeme jim rys delimitovanosti (*To mu ničilo nervy – Das zerrte an seinen Nerven; Domácnost pianistovi ničí ruce prostřednictvím čisticích prostředků – Der Haushalt vernichtet die Hände des Pianisten mittels Putzmittel*). Delimitovanost koreluje s opozicí aktuálního/neaktuálního děje. Také u predikátů pojících se s delimitovanými substancemi způsobuje neaktuální děj ateličnou interpretaci, neboť v sobě nese rys habituálnosti/iterativnosti a pozornost obrací na kvalitu děje, a ne na jeho směřování ke svému naplnění. V němčině je k českému slovesu *ničit* uvedeno více ekvivalentů (*zerstören – zničit, ruinieren – zničit, vernichten – zničit, löschen – zničit, vymazat, auslöschen – zničit, zahltit, (im Keim) ersticken – zničit v zárodku*). Se substantivy se v němčině pojí určitý, nebo neurčitý člen, případně posesivní zájmeno.

Nominální fráze v InkrPat obsahující nedelimitované substance v plurálu s rysy individuální a nespécifické reference, způsobují významem neohraňčenosti a kumulativnosti ateličnou interpretaci děje. Děje jsou ve většině případů neaktuální. V němčině se substantiva pojí s určitým, nebo nulovým členem. Ateličnost je způsobena také sémantickým rysem „průběhovosti“ děje.

Sloveso: ničit										Ekvivalent: zerstören; ruinieren; vernichten	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Referenci individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]	[aktuálnost +]	určitý člen; neurčitý člen; posesivní zájmeno; adjektivum	prézens; préteritum	5 ze 40
	atel./tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost ±]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]; koreluje s tel.	posesivní zájmeno; určitý člen	prézens; préteritum	5 ze 40
		počítatelné substantivum	vyjadřuje neohranicené množství	[delimitovanost -]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost +]; koreluje s tel.	žádný člen; určitý člen	préteritum; prézens	13 ze 40
		počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]; [specifičnost -]; koreluje s tel.	určitý člen; posesivní zájmeno	préteritum; perfekturnum	8 ze 40
	atel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje neohranicené množství	[delimitovanost -]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost -]	určitý člen; posesivní zájmeno; žádný člen	préteritum; prézens	9 ze 40

tabulka 11

12. zničit

Perfektivní operátor slovesa *zničit* způsobuje delimitovanou interpretaci nominální fráze v InkrPat. Rys delimitovanosti koreluje s povahou nominální fráze v InkrPat, která je ve většině případů vyjádřena počítatelným substantivem v singuláru vyjadřujícím delimitované množství. Substance často nesou rys individuální, specifické reference odkazující na konkrétní, blíže specifikovaný objekt. Delimitovanost i individuální a specifickou referenci němčina nejčastěji vyjadřuje určitým členem, s nímž se substantiva pojí. Ekvivalenty k perfektivnímu slovesu *zničit* jsou v tomto případě stejné jako u slovesa *ničit* (*zerstören, ruinieren, vernichten, verderben – zničit, umbringen – zabít, zničit*). Prefixace u této skupiny sloves není možná, neboť většina těchto sloves již obsahuje neodlučitelnou předponu.⁴⁸ Němčina využívá také slovesné časy (perfekturnum, plusquamperfekturnum) pro vyjádření významu rezultativnosti. Opozice aktuálního/neaktuálního děje u slovesa *zničit* a jeho německých ekvivalentů kategorií teličnosti nijak výrazněji neovlivňuje. Počítatelná substantiva v prostém

⁴⁸ Prefixaci znemožňuje také sufix *-ieren*.

plurálu vyjadřující formálně nedelimitované množství jsou také ohraničena perfektivním operátorem, který zde vyjadřuje maximální delimitované množství dané kontextem.

Sloveso: zničit										Ekvivalent: zerstören; ruinieren; vernichten	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	určitý člen; neurčitý člen; adjektivum; posesivní zájmeno	préteritum; prézens; perfektum; plusquamperfektum	32 ze 40
	tel.	počítatelné substantivum	formálně nedelimitované	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	určitý člen; číslovka; posesivní zájmeno; adjektivum	préteritum; plusquamperfektum	8 ze 40

tabulka 12

VII. číst/přečíst

13. číst

Obě česká slovesa a jejich německé ekvivalenty vyjadřují duševní činnost probíhající s cílem „částečné/úplné ovládnutí zasaženého objektu duševní činností“. Sloveso *číst* v sobě neobsahuje tolik explicitní sémantický rys činnosti procházející určitými stupni děje směřujícího ke svému zakončení (jako např. *péct*, *stavět*). Sloveso *číst* a jeho německé ekvivalenty se pojí s počítatelnými substantivy v singuláru i plurálu. Telickou interpretaci zde způsobují především rysy delimitovanosti, čísla, a opozice aktuálnosti/neaktuálnosti děje.

U imperfektivního slovesa *číst* a jeho německých ekvivalentů (*lesen*) telickou interpretaci děje způsobuje delimitovanost substance v InkrPat. Ta je ve většině případů vyjádřena formálně (počítatelné substantivum v singuláru s rysem delimitovanosti vyjadřuje přesné množství) nebo ji lze pochopit z významu neseného kontextem (*My, kdo jsme četli jeho teoretické práce, jsme nevěřili svým uším – Wir, die wir uns alles angelernt hatten, hörten und staunten*). Delimitovanost substance koreluje s rysem aktuálnosti/neaktuálnosti děje. Delimitované substance způsobující teličnost predikátu jsou obvykle v aktuálních dějích. V němčině se substantiva pojí s posesivním zájmenem, neurčitým členem a adjektivem, které substantiva specifikuje, určitým členem, případně s neurčitou číslovkou (vyjadřuje blíže nespecifikované množství substance).

Početnou skupinu predikátů lze z hlediska teličnosti interpretovat jako neutrální. Je to způsobeno především neutrálním příznakem delimitovanosti/nedelimitovanosti. Z kontextu věty není vždy zřetelné přesné množství dané substance, a tím i její delimitovanost. V případě, že je substance delimitovaná, způsobuje neutrální interpretaci významový kontext, kdy místo příznaku rezultativnosti věty stojí v popředí rys průběhovosti děje. Tyto věty lze za v určitém kontextu interpretovat také telicky, ale v jejich prvotní interpretaci je atelická. V němčině se substantiva pojí s určitým členem, posesivním zájmenem a adjektivem.

Početná skupina sloves je interpretována atelicky. Atelickou interpretaci děje způsobuje nedelimitovanost substance, která často koreluje s neaktuálním dějem. S nedelimitovaností také souvisí rys nespécifické reference, která odkazuje na blíže nespécifikovaný objekt(y). V němčině se substantiva nejčastěji pojí s určitým členem a adjektivem a neurčitým členem. Určitý člen odkazuje na konkrétní substance, adjektivum nese rys specifičnosti. Neaktuální děj nese rys opakovanosti, zvyklosti.

Sloveso: číst										Ekvivalent: lesen	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počitatelné substantivum	vyjadřuje přesné množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	posesivní zájmeno; určitý člen; neurčitý člen + adjektivum; žádný člen	préteritum; perfekturnum; plusquamperfekturnum	7 ze 40
	atel./tel.	počitatelné substantivum	nevyjadřuje přesné množství, ale lze jej chápat ohraničeně	[delimitovanost ±]	plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -];	[aktuálnost +]	určitý člen; posesivní zájmeno; žádný člen; adjektivum	préteritum; plusquamperfekturnum; prézens	14 ze 40
	atel.	počitatelné substantivum	nevyjadřuje přesné množství	[delimitovanost -]	plurál	individuální	[specifičnost -]; [specifičnost +]	[aktuálnost -]	určitý člen	préteritum; plusquamperfekturnum; prézens	19 ze 40

tabulka 13

14. přečíst

Perfektivní operátor dokonavého slovesa *přečíst* delimituje substanci v InkrPat. Delimitovanost způsobená gramaticko-sémantickými rysy často koreluje s formální

delimitovanosti substance v nominální frázi. Té je docíleno užitím počitatelného substantiva v singuláru, příp. v plurálu s explicitní kvantifikací. Ohraničenost je vyjádřena také lexikálně, příslovečným určením míry vyjadřujícím přesný počet (= kolikrát proběhl děj). V němčině se substantiva častěji pojí s určitým, nebo neurčitým členem (ve funkci základní číslovky). V některých případech němčina využívá také prefigovaných sloves vyjadřujících rezultativnost (*auslesen, vorlesen, ablesen*).

Sloveso: přečíst										Ekvivalent: lesen; auslesen; ablesen;	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počitatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	určitý člen; posesivní zájmeno, žádný člen + adjektivum;	préteritum; perfektum; prézens; plusquamperfektum; futurum II	33 ze 40
	tel.	počitatelné substantivum	formálně nedelimitované	[delimitovanost -]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost -]	neurčitá číslovka; indefinitum; určitý člen; adjektivum	préteritum; perfektum; složené futurum	7 ze 40

tabulka 14

VIII. psát/napsat

Slovesa *psát/napsat* a jejich německé ekvivalenty se pojí se substancemi v singuláru i plurálu. Obě česká slovesa a jejich německé ekvivalenty v sobě nesou sémantický rys „duševní činnosti za účelem vzniku nového objektu v procesu psaní“.

15. psát

Z hlediska teličnosti jsou podstatné faktory delimitovanosti, čísla a opozice aktuálního/neaktuálního děje. Delimitovanost a kvantovanost počitatelné substance v singuláru v InkrPat způsobuje telickou interpretaci děje. Tato delimitovaná substance nese většinou rysy individuální, specifické reference, neboť se jedná o konkrétní, blíže specifikovaný objekt. Německé ekvivalenty (*schreiben*) vyjadřují také telický děj. Substantiva v InkrPat se v němčině pojí se členem určitým, případně se členem neurčitým ve spojení

s adjektivem v přívlastku. Neurčitý člen je někdy nahrazen posesivním zájmenem vyjadřujícím příslušnost k subjektu.

Sloveso *psát* pojící se často se substancí, jejíž delimitovanost v InkrPat je neutrální, tj. z kontextu vyplývá ohraničený počet substance, který není explicitně specifikován, lze z hlediska teličnosti interpretovat jako neutrální. Substance nesou rys individuální, v několika případech také generické reference (= vyjadřuje prvek/množinu prvků reprezentujících druh). Inherentní sémantický rys generičnost a nespecifičnosti zde ovlivňuje delimitovanost substance (= vyjadřuje blíže nespecifikovaný objekt/množinu objektů s rysem libovolného množství). Při interpretaci teličnosti záleží na kontextu a zaměření děje. Vyjadřuje-li děj spíše svůj průběh, bude jeho interpretace atelická, vyjadřuje-li směřování k dosažení svého cíle, bude jeho interpretace telická. V některých případech je substance v InkrPat delimitovaná, avšak význam průběhu děje je natolik dominantní, že nelze daný děj interpretovat jednoznačně jako telický. V němčině se substantiva pojí převážně se členem určitým odkazujícím na konkrétní, specifický objekt. Význam průběhu děje je v obou jazycích vyjádřen převážně prézentem jako „okamžik trvající právě teď“.

Substance v InkrPat, které jsou nedelimitované, způsobují atelickou interpretaci děje. Nedelimitovanost substance koreluje s opozicí aktuálního/neaktuálního děje. Neaktuální děj způsobuje atelickou interpretaci i u sloves s delimitovanými substancemi. V němčině se substantiva v plurálu většinou nepojí s žádným členem, někdy jsou specifikována adjektivem v přívlastku.

Sloveso: psát										Ekvivalent: schreiben	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]	[aktuálnost +]	určitý člen; posesivní zájmeno; neurčitý člen; adjektivum	préteritum ; prézens; perfektum ; futurum	7 ze 40
	atel./tel.	počítatelné substantivum	nevyjadřuje přesné množství, ale lze jej chápat ohraničeně	[delimitovanost ±]	plurál; singulár	individuální	[specifičnost +]	[aktuálnost +]	určitý člen; demonstrativum; posesivní zájmeno; neurčitý člen; adjektivum	préteritum ; prézens; perfektum ; futurum	9 ze 40
	atel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje neohranicené množství	[delimitovanost -]	plurál; singulár	individuální; generické	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	žádný člen; adjektivum; demonstrativum; posesivní zájmeno	préteritum ; prézens	24 ze 40

tabulka 15

16. napsat

Perfektivní operátor slovesa *napsat* způsobuje delimitovanost a kvantovanost substance v InkrPat. Často je tato substance delimitována již svými inherentně sémantickými rysy. Ve většině případů jde o počítatelné substantivum v singuláru. V plurálu jsou substantiva kvantifikována určitou číslovkou, příp. jiným specifickým vyjádřením množství. V němčině se substance pojí s určitým členem, neurčitým členem a adjektivem, případně neurčitým členem ve funkci základní číslovky. Členy způsobují delimitovanost substance, odkazují na ni jako na specifický objekt. Malou skupinu substantiv v InkrPat definují jako formálně nedelimitovanou. Tato substantiva vyjadřují neurčité množství, které je delimitováno perfektivním operátorem. V němčině je teličnost těchto vět vyjádřena pasivními konstrukcemi, plusquamperfektem a kontextem.

Sloveso: napsat										Ekvivalent: schreiben; aufschreiben	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	určitý člen; neurčitý člen + adjektivum; neurčitý člen ve funkci základní číslovky	préteritum; přezens; jednoduché futurum	37 ze 40
	tel.	počítatelné substantivum	formálně nedelimitované	[delimitovanost ±]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost -]	žádný člen; adjektivum; demonstrativum; neurčitá číslovka	préteritum; plusquamperfektum	3 ze 40

tabulka 16

IX. šít/ušít

17. šít

Imperfektivní sloveso *šít* a jeho německé ekvivalenty (*nähen, schneiden, zuschneiden*) se pojí s počítatelnými substantivy, které svým významem obvykle vyjadřují „výsledek procesu šití“. Delimitovaná substantiva jsou v singuláru i plurálu (pomnožným jménům v češtině odpovídají německá substantiva v singuláru). Tyto substance jsou obvykle blíže specifikovány kontextem, nesou rysy reference individuální a specifické. Při spojení predikátu s delimitovanou substancí předpokládám směřování děje k jeho zakončení, a tudíž jej interpretuji jako telický. Telické děje jsou aktuální. Německá substantiva se pojí s určitým členem a neurčitým členem ve funkci základní číslovky. Němčina využívá také prefigovaných sloves, která explicitně vyjadřují rezultativnost děje (*zuschneiden – šít na míru* (metaf.)) a perfekta.

Malou skupinu sloves interpretuji z hlediska teličnosti jako neutrální. U delimitovaných substancí neutrálnost ovlivňuje význam průběhu děje, který zabraňuje děj chápat jako telický. U nedelimitovaných substancí neutrálnost způsobuje jejich významový rys neohraničenosti a také neaktuální děj. V němčině se substance nepojí s žádným členem, případně se členem určitým a adjektivem specifikujícím dané substantivum.

Atelickou interpretaci dějů způsobují nedelimitované substance. U delimitovaných substancí ateličnost způsobuje neaktuální děj. V němčině se substantiva v plurálu většinou

nepojí s žádným členem, případně jsou specifikována adjektivem v přívlastku. V singuláru se substantiva pojí s neurčitým členem nebo posesivním zájmenem.

Sloveso: šít										Ekvivalent: nähen; schneiden;	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřují ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál (pomnožné)	individuální	[specifičnost +]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	určitý člen; adjektivum; neurčitý člen (ve funkci číslovky)	préteritum; prézens	11 ze 40
	atel./tel.	počítatelné substantivum	vyjadřují spíše neohraničené množství	[delimitovanost +]; [delimitovanost -]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost -]; [aktuálnost +]	žádný člen; neurčitý člen; člen ve funkci číslovky	perfektum; prézens; préteritum	5 ze 40
	atel.	počítatelné substantivum	vyjadřují neohraničené množství	[delimitovanost -]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost -]; [aktuálnost +]	žádný člen; adjektivum; určitý člen; neurčitý člen	préteritum; prézens; plusquamperfektum	24 ze 40

tabulka 17

18. ušít

Perfektivní operátor u českého slovesa *ušít* způsobuje delimitovanost a kvantovanost substance. Děj interpretujeme jako telický. Substance jsou často delimitovány již svým inherentním lexikálním významem, a tak vyjadřují specifické množství. Počítatelné substance delimitované perfektivním operátorem (v prostém plurálu, příp. pojící se s neurčitou číslovkou), které vyjadřují blíže nspecifikovaný počet, definují jako formálně nedelimitované. Teličnost perfektivního predikátu *ušít* nekoreluje s opozicí aktuálního/neaktuálního děje. Delimitované substance se v němčině pojí s určitým členem, neurčitým členem a adjektivem, příp. neurčitým členem ve funkci základní číslovky.

Sloveso: ušít										Ekvivalent: nähen; schneiden;	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Reference individuální/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počítatelné substantivum	počítatelné substantivum (šaty; kalhoty) v němčině v singuláru	[delimitovanost +]	singulár; plurál (pomnožné)	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	neurčitý člen; žádný člen; adjektivum	préteritum; prézens; futurum	7 ze 40
	tel.	počítatelné substantivum	formálně nedelimitované	[delimitovanost -]	plurál	individuální	[specifičnost -]	[aktuálnost +]	žádný člen; adjektivum	préteritum	33 ze 40

tabulka 18

X. zpívat/zazpívat

19. zpívat

Sloveso *zpívat* a jeho německé ekvivalenty se pojí s počítatelnými substantivy, která nesou inherentní význam „postupně vznikajícího objektu v procesu zpívání“. Substance v singuláru vyjadřují přesně delimitovaný objekt, a tudíž také telický děj. Německá substantiva se pojí s určitým i neurčitým členem a s adjektivem v přívlastku, který specifikuje danou substanci.

Jako neutrální z hlediska teličnosti interpretují děj, jehož predikát se pojí s delimitovaným, ale blíže nespecifikovaným substantivem s rysy individuální, nespecifické reference. Při výkladu děje stojí ohnisko pozornosti spíše na jeho průběhu, než završení, proto jej lze interpretovat jako atelický. Z jiného pohledu a zaměření, děj lze interpretovat jako význam směřování k určitému cíli, a tudíž jako telický. Neutrálně lze z hlediska teličnosti interpretovat také děje, jejichž predikáty se pojí se substantivy v plurálu, která neobsahují explicitní rys ohraničenosti. Substantiva v němčině se pojí s určitým i neurčitým členem.

Predikáty, které mají v InkrPat nedelimitované nominální fráze, případně delimitované nominální fráze v neaktuálním ději, interpretují jako atelické. Nedelimitované nominální fráze jsou v prostém plurálu, nevyjadřují žádnou specificky kvantifikovanou substanci, ani atelický děj. V němčině se substantiva nepojí s žádným členem, případně jsou specifikována adjektivem v přívlastku.

Sloveso: zpívat										Ekvivalent: singen	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Referenční/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
ipf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár	individuální	[specifičnost +]	[aktuálnost +]	neurčitý člen; určitý člen; adjektivum	préteritum; prézens	4 ze 40
	atel./tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje spíše ohraničené množství	[delimitovanost +]; [delimitovanost -]	singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]	neurčitý člen; žádná člen; adjektivum; určitý člen	prézens; préteritum	11 ze 40
	atel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje neohraničené množství	[delimitovanost -]; [delimitovanost +]	plurál; singulár	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost -]; [aktuálnost +]	žádný člen; adjektivum; neurčitý člen	préteritum; perfektum; prézens	25 ze 40

tabulka 19

20. zazpívat

U perfektivního slovesa *zazpívat* delimituje perfektivní operátor substanci v InkrPat. Ve většině případů je substance v singuláru delimitována svým inherentním významem. V němčině se substantiva pojí s určitým členem, případně s neurčitým členem a adjektivem ve shodném přívlastku. Nejčastěji němčina využívá préteritum, pro vyjádření rezultativnosti perfektum a plusquamperfektum.

Sloveso: zazpívat										Ekvivalent: singen	
Vid	Teličnost	Substance	Vlastnosti Substance	Delimitovanost	Číslo	Referenční/generická	Specifičnost	Aktuálnost	Gramatický člen	Slovesný čas	Počet
pf	tel.	počítatelné substantivum	vyjadřuje ohraničené množství	[delimitovanost +]	singulár; plurál	individuální	[specifičnost +]; [specifičnost -]	[aktuálnost +]; [aktuálnost -]	neurčitý člen (+ adjektivum); určitý člen; posesivní zájmeno; neurčité zájmeno	préteritum; prézens; perfektum	40 ze 40

tabulka 20

3.4 Výsledky praktického výzkumu

Z analýzy dat vyplývá, že telickou interpretaci dějů ovlivňuje několik hlavních faktorů. První podstatnou proměnnou je sloveso a jeho význam. Některá slovesa v sobě nesou inherentní sémantický rys „heterogenní činnosti“, která se skládá ze sekvence po sobě následujících postupů, jejichž naplněním děj směřuje ke konečnému bodu a končí.⁴⁹ Tato slovesa se také častěji pojí s delimitovaným objektem (*stavět, péct*). Jiná slovesa v sobě rys heterogenní činnosti neobsahují a pojí se spíše s látkovým/nedelimitovaným objektem (*pít, jíst*). K centrálním rysům ovlivňujícím kategorii teličnosti ve zkoumaném vzorku patřily rysy delimitovanosti substance, u látkových jmen to byla přítomnosti kontejneru vyjadřujícího specifické množství (případně jiný způsob specifikace množství, např. číslovka), u počítatelných jmen byly podstatné kategorie čísla a specifičnosti. Především u imperfektivních sloves teličnost predikátů ovlivňuje také opozice aktuálního/neaktuálního děje.

Korpusová analýza ukázala několik tendencí. Distribuce opozice teličnosti/ateličnosti se také liší v závislosti na vidu českého slovesa. Imperfektivní slovesa v češtině a jejich německé ekvivalenty více tíhnou ke spojení s nominálními frázemi v InkrPat, které jsou nedelimitované a kumulativní, naopak perfektivní slovesa v češtině a jejich německé ekvivalenty se spíše pojí s delimitovanou a kvantovanou nominální frází v InkrPat. Imperfektivní vid jakožto bezpříznakový člen vidové opozice umožňuje za určitých okolností telickou, neutrální i atelickou interpretaci děje. Imperfektivní slovesa v češtině a jejich německé ekvivalenty spíše vyjadřují děje, které interpretujeme jako atelické, mohou se však také mohou spojit s kvantovanou a delimitovanou nominální frází v InkrPat (počítatelná substantiva v singuláru, explicitně kvantifikovaném plurálu, nepočítatelná substantiva s explicitní kvantifikací), která v určitém kontextu způsobuje telickou interpretaci děje. Vliv kvantovaných nominálních frází v InkrPat na teličnost inkrementálního imperfektivního predikátu a jeho německého ekvivalentu ovlivňuje opozice aktuálního/neaktuálního děje. Aktuální děje podporují telickou interpretaci, zatímco neaktuální (svým sémantickým rysem habituálnosti či iterativnosti) podporují interpretaci atelickou.

Perfektivní operátor u inkrementálních perfektivních sloves v češtině výrazně ovlivňuje povahu nominální fráze v InkrPat. Inkrementální *patiens* je pod vlivem perfektivního operátoru interpretován delimitovaně a kvantovaně. Nominální fráze delimitovaná perfektivním operátorem často bývá již sama ohraničena sémantickými vlastnostmi (kontejner, číslovka).

⁴⁹ Tento rys projektujeme do sloves na základě naší mimojazykové zkušenosti.

S perfektivními slovesy v češtině a jejich německými ekvivalenty se pojí také kumulativní nominální fráze (látková jména, nekvantifikovaná substantiva v plurálu). Kumulativní nominální fráze vyjadřují neohrazené množství, což je jejich inherentní sémantický rys. Ve spojení s perfektivním operátorem se však povaha nominální fráze mění, ztrácí sémantický rys kumulativnosti a získává rys kvantovanosti. Substantiva, která původně vyjadřovala nespecifikované množství, se z kumulativního proměňují na delimitovaný celek vyjadřující maximální množství delimitované kontextově (jedná se o všechny substance přítomné v kontextu). Při změně substance z kumulativní na kvantovanou je nutné odlišit inherentní lexikální rysy substantiv (rys kumulativnosti a neohrazenosti u látkových jmen či prostých plurálů) od gramaticko-sémantických rysů, které substantiva získávají v InkrPat (rys kvantovanosti substance přidáný perfektivním operátorem).

(1) *Jedla jsem nezralé ovoce, protože jsem měla hrozný hlad*

Ve větě (1) nese látkové substantivum inherentní sémantický rys nedelimitovanosti, kumulativnosti. Substance je v nespecifikovaném množství.

(2) *Snědla jsem nezralé ovoce a teď je mi špatně*

Perfektivní operátor věty (2) způsobuje kvantovanou interpretaci původně kumulativní, nedelimitované substance. Ta vyjadřuje maximální, kontextově delimitované množství, tj. všechno ovoce přítomné ve světě textu.

V němčině se teličnost predikátu ve většině případů projevuje stejnými (zde stanovenými) rysy jako v češtině. Protože němčina nemá gramatikalizovanou kategorii vidu, ovlivňuje vlastnost nominální fráze a teličnost predikátu kategorie gramatického členu. U atelických predikátů se nominální fráze v InkrPat obvykle nepojí s žádným členem, případně se pojí s posesivním zájmenem, zatímco u telických predikátů se nominální fráze obvykle pojí s určitým členem (= odkazuje na konkrétní substanci), nebo s neurčitým členem (= v některých užitích odkazuje na blíže nespecifikovanou substanci). Kvantované nominální fráze v češtině jsou kvantované i v němčině (neurčitým členem ve funkci základní číslovky, základními a řadovými číslovkami, kontejnerem vyjadřujícím obvyklou porci). Teličnost němčina vyjadřuje také explicitně, prefigovanými telickými slovesy vyjadřujícími dosažení cíle. U těchto sloves se nominální frázi obvykle pojí s určitým členem. Němčina také na rozdíl od češtiny využívá bohatší systém slovesných časů. Pro vyjádření rezultativnosti v minulosti je užito perfektum a plusquamperfektum, v budoucnosti futurum II. V obou jazycích hraje podstatnou roli také větný a nadvětný kontext a jeho význam.

4 Závěr

Cílem mé práce bylo zjistit, jakými prostředky vyjadřují aspektuální významy česká a německá inkrementální slovesa. Hlavní rys vyjadřující aspektuální významy zde představuje teličnost. Teličnost je sémantický rys slovesa, který vyjadřuje směřování děje k cíli. Inkrementální slovesa ve svém objektu obsahují specifickou sémantickou roli inkrementálního patientu, který umožňuje sledovat měřitelnou vlastnost (= nečasovou) kvalitu děje, kterou predikát přeměňuje na časovou míru děje. Ta ovlivňuje teličnost predikátu. Teličnost představuje u těchto sloves potenciál, který se může měnit v závislosti na vlastnosti predikátu. Podstatnými faktory ovlivňujícími teličnost jsou především sémantika slovesa, kvalitativní a kvantitativní vlastnosti nominální fráze v inkrementálním patientu a vztah mezi nominální frází a slovesem. Čeština i němčina mají také vlastní specifické prostředky, které ovlivňují teličnost. U češtiny je to kategorie slovesného vidu, u němčiny kategorie gramatického členu.

V empirickém výzkumu jsem zkoumala 800 českých inkrementálních sloves a jejich německých ekvivalentů, pocházejících z korpusu InterCorp. Sledovala jsem specifické vlastnosti predikátů a jejich vliv na teličnost. Jednotlivé doklady jsem seřadila do tabulek podle stupně jednoznačnosti telické interpretace. Pracovala jsem s rysy, které byly v teoretické části představeny jako zásadní: sémantika slovesa, delimitovanost, kvantita, kvalita a neurčitost (gramatický člen v němčině) substance v nominální frází.

Z analýzy jazykového materiálu vyplynulo, že sémantika slovesa je primárním faktorem ovlivňujícím teličnost. Determinuje také volbu relevantních rysů pro klasifikaci substancí i jejich distribuci. Některá slovesa jsou ve svém průběhu homogenní (neobsahují sémantický rys jednotlivých dílčích fází průběhu děje a jejich ukončení: např. *pít, jíst*), jiná heterogenní (*stavět, vařit, šít*). Svou sémantikou slovesa také determinují vlastnost nominální fráze, s níž se pojí (*pít, jíst* se pojí spíše s látkovými substantivy, ostatní slovesa ve vzorku spíše s počítatelnými substantivy), což samozřejmě ovlivňuje výběr relevantních rysů pro klasifikaci nominální fráze. Dalším podstatným faktorem teličnosti je vlastnost nominální fráze v InkrPat. Analýza prokázala, že kvantitativní vlastnosti nominální fráze skutečně ovlivňují její delimitovanost, a tím i teličnost predikátu. Kvalita nominální fráze ve většině případů nekoreluje s její kvantitou a delimitovaností, neboť tento rys spíše specifikuje nominální frází a její materiální (látkovou) stránku.

Pro přesnější zachycení prvků způsobujících teličnost bylo nutné přidat další rysy, především individuální/generickou referenci, specifickou, opozici aktuálního/neaktuálního děje, u látkových jmen kontejner u některých počítatelných jmen různé modální významy

(schopnost). Individuální reference a specifická přidávají substanci rysy konkrétního, blíže specifikovaného objektu, který tímto často získává rys delimitovanosti, a děj interpretujeme jako telický. Specifická je v němčině signalizována gramaticky, pomocí kategorie členu. Opozice aktuálního/neaktuálního děje koreluje s opozicí teličnosti/ateličnosti. Neaktuální děj nese rys habituálnosti či iterativnosti, a tím způsobuje ateličnost predikátu.

Čeština a němčina mají také specifické prostředky pro vyjádření aspektuálnosti. V češtině delimitovanost nominální fráze, a tedy také teličnost, ovlivňuje vidový operátor. Důležitý je zde vztah teličnosti k vidové opozici perfektivnosti/imperfektivnosti, tj. rezultativnost děje ve vztahu k ohraničenosti/neohraničenosti. Perfektivní slovesa v češtině vyjadřují dosažení výsledku děje, imperfektivní slovesa vyjadřují směřování k tomuto výsledku, v některých případech také jeho dosažení. Němčina opozici ohraničenosti/neohraničenosti slovesnou formou nevyjadřuje. Tyto významy nesou většinou kontextové prostředky.

Koncepce teličnosti u inkrementálních sloves představuje model, jímž lze popsat vyjadřování aspektuálních významů i mezi jazyky, které mají různě uspořádané pole aspektuálnosti. Tento systém jsem se snažila v mezích své práce představit. Domnívám se, že se zde prezentované výsledky mohou stát východiskem pro další bádání. Další výzkum by se měl týkat širší skupiny sloves, aby výsledky měly širší platnost. Více pozornosti by si zasloužila analýza jednotlivých prvků ovlivňujících teličnost predikátů, jejich vzájemné korelace a vysvětlení motivace pro jejich výběr. Zajímavou skupinu představují predikáty, které jsou z hlediska teličnosti samy o sobě interpretovány jako neutrální, neboť zde je lépe zřetelnější vliv jednotlivých rysů na výslednou telickou interpretaci propozice.

Bibliografie

Admoni, W. (1972): Der deutsche Sprachbau. Leningrad.

- Comrie, B. (1976): *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Český národní korpus – InterCorp. Ústav českého národního korpusu FF UK, Praha 2005 (<http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/>).
- Daneš, F. (1985): *Věta a text*. Praha, Academia, s. 12–29.
- Depraetere, I. (1995): On the Necessity of Distinguishing between (Un)boundedness and (A)telicity. *Linguistic and Philosophy* 18, s. 1–19.
- Dočekal, M. Mereologie českého aspektu a direkcionální předložky In *Sborník prací Filozofické fakulty BU A 55*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. s. 219–235.
- Dostál, A. (1954): *Studie o vidovém systému ve staroslověštině*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Dowty, D. R. (1988): Thematic Proto-Roles, Subject Selection, and Lexical Semantic Defaults. San Francisco.
- Dowty, D. R. (1991): Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Language*, 67, 3, 547–619.
- Duden 4. (2009): *Die Grammatik*. 8. überarbeitete Auflage. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Praha, Lidové noviny.
- Erben, J. (1966): *Abriß der deutschen Grammatik*. Berlin.
- Filip, H. (1995): Integrating Telicity, aspect and NP Semantics: the Role of Thematic Structure. *J. Toman (Hg.) Formal Approaches to Slavic Languages 3*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, s. 61–96.
- Filip, H. (1999): *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. New York: Garland Publications.
- Flämig, W. (1965): Zur Funktion des Verbs. III. Aktionsart und Aktionalität. *Deutsch als Fremdsprache* 2. Leipzig: Herder Institut der K.-M.-Universität. s. 4–12.

- Havránek, B. – Jedlička, A. (2002): *Stručná mluvnice česká*. 2. vyd. Praha, Fortuna.
- Helbig-Buscha. (2001): *Die Deutsche Grammatik*. Berlin und München: Langenscheidt.
- Hrachovinová, E. (2004): *Slovesná kategorie aktionsart v české a zahraniční lingvistické tradici*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha FF UK. Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Jung, W. (1980): *Grammatik der deutschen Sprache*. 6. Auflage. Leipzig.
- Kopečný, F. (1962): *Slovesný vid v češtině*. Praha, Rozpravy ČSAV.
- Krifka, M. (1986): *Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Individualtermen, Aspektklassen*. Doctoral Thesis, The University of Munich, Germany.
- Krifka, M. (1989): *Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Pluraltermen und Aspektklassen*. Muenchen: Wilhelm Fink.
- Lehečková, E. (2004): *Kategorie teličnosti a české sloveso*. In: *Setkání bohemistů Cikháj*. Brno, s. 14–17
- Mathesius, V. (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt: soubor statí*. Praha, Melantrich.
- Mluvnice češtiny. 2 Tvarosloví* (1986). Praha, Academia.
- Mluvnice češtiny 3. Syntax* (1987). Praha, Academia.
- Pergler, J. (2010): *Koreference a typy reference v češtině*. Rukopis studie pro časopis *Slovo a slovesnost*. 21 s.
- Poldauf, I. (1954): *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině*. *Slovo a slovesnost*, 15, s. 49–65.
- Povejšil, J. (1977): *Vyjadřování vidu a způsobů slovesného děje v němčině a v češtině*. In *Studies in Modern Philology 2*. Praha: KCJ ČSAV. s. 91–112.
- Ruberová, I. (1996): *Slovesný vid v češtině a prostředky jeho vyjadřování v nevidovém jazyce němčině*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha FF UK. Ústav translátologie.
- Šmilauer, V. (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha, SPN.

Elektronické zdroje

Gaschkowa, M. (2005): Aktionsarten und ihre sprachlichen Ausdrucksmittel. Stuttgart.

(<http://www.ilg.uni-stuttgart.de/Gaschkowa/publications/04.pdf>) [cit. 14. 4. 2011]

Sioupi, A. (2007): Lexikalischer Aspekt vs. Progressiv. In Linguistik am Schloss III. Berlin:

Norbert Fries. s. 104–114 (<http://linguistik-im-schloss.anaman.de>) [cit. 14. 4. 2011]